

Мирослав М. Поповић

ИЗМЕЂУ ПРАВДЕ И КРИВИЦЕ

**Жена у српском друштву и кривична судска пракса
(1804–1839)**

Рецензенти:

проф. др Маша Кулаузов, редовни професор
др Јасмина Милановић, научни саветник
др Љубинка Шкодрић, виши научни сарадник

Стиручни редактори:

Оливера Думић
Никола Миловић

Издавачи:

ИСТОРИЈСКИ АРХИВ, КРУШЕВАЦ
УДРУЖЕЊЕ ЗА КУЛТУРУ И УМЕТНОСТ ЛОГОС, СВОЈНОВО

За издавача:

Ненад Соколовић
Ненад Васковић

Уређивачки одбор:

др Дмитар Атанасов, проф др Голуб Јашовић, проф др Предраг Драгојевић, др Бранко Надовеца, научни саветник, проф др Радован Радовановић, др Ивица Тодоровић, научни саветник, др Иван Бецић, виши научни сарадник, проф др Дејан Дашић, др Мирослав Поповић, научни сарадник, др Кристиан Јерић научни сарадник, др Љубиша Васиљевић, музејски саветник, Костјантин Рахно, старији науковий співробітник, мр Зоран Вучић, мр Небојша Ђокић, А. В. Калининченко, кандидат историчних наук, асистент, Ненад Соколовић, Оливера Думић, мр Методије (Марковић), Ненад Васковић.

Адреса издавача

Историјски архив Крушевац, Мајке Југовића 6, 37000 Крушевац

ISBN 978-86-80836-53-9

Тираж: 300

Штампа:

АТЦ Београд

Лектор:

Марија Живковић

Слика са насловне стране:

Црногорка, Јарослав Чермак, око 1865.

Мирослав М. Поповић

ИЗМЕЂУ ПРАВДЕ И КРИВИЦЕ

Жена у српском друштву
и кривична судска пракса
(1804–1839)

ИСТОРИЈСКИ АРХИВ, КРУШЕВАЦ
УДРУЖЕЊЕ ЗА КУЛТУРУ И УМЕТНОСТ ЛОГОС, СВОЈНОВО
2023.

*Сенима моје мајке Маїдалене,
чијој љубави, мудрос̄ти и њој живованос̄ти
дуїујем све што умет и знам.*

*Моје оцу Мирославу,
чијој се снази, ујорнос̄ти и истрајнос̄ти
неизмерно дивим.*

Жена се рађа на свету да буде суверена, мајка и воспитатељица. А света може бити светлија, пречеснија, милосрднија, благодетелнија, слава и најнужнија на свету од те три ствари? [...] Блажена је и дојом благоволена свака жена која се са својим остваривањима уме славити, живи смирено, разумно и поштиво, одбављајући и улагодњавајући живога мужа свога, старајући се за своје домаће управљеније и воспитивајући чеда своја у љубави к богу и к ближњему, и у поштованом и разумном владању.

Доситеј Обрадовић, „Собраније разних [а]равоучителних вештеј в полу и увеселеније Доситејем Обрадовичем“, у: Доситеј Обрадовић, *Собраније разних наравоучителних вештеј. Мезимац*, Сабрана дела Доситеја Обрадовића 4, Београд, 2008, 69, 74.

Најнужнија одрасла женски род; то је у свему подражавања турским обичајима. Жена је код првобитног народа још родила мушкарца [...].

Вилхелм Рихтер, *Прилике у Србији под кнезом Милошем до његове абдикације 1839. године*, Крагујевац, 1984, 38.

Не чинише туче, удисива, не отимајше девојке, као што се научили и немојше ни у какво зло да улазише, зато што су Турци до сада узимали робу за кривицу, а од сад тога неће бити. Ја робе не узимам, но хоћу свакој кривици према делу његовом да казним; ваљда се чули како се кривици код нас на шочку суше.

Кнез Милош Обреновић (Тома Живановић, *Законски извори кривичног права Србије*, Београд, 1967, 80)

САДРЖАЈ

1 УВОД	11
2 ЖЕНЕ У СРБИЈИ (1804–1839): ТЕОРИЈСКО-ПРАВНИ ОКВИР	17
2.1 Запад, Балкан и жене: осврт на родне односе и „слику Другог“ почетком 19. века	17
2.2 Друштвени положај и улога жене у Србији првих деценија 19. века	28
2.3 Правни положај жене у Србији у првим деценијама 19. века: обичајно право и правни прописи	44
3 ЖЕНЕ, КРИВИЧНА СУЂЕЊА И КРШЕЊЕ ЈАВНИХ НОРМИ: СТУДИЈЕ СЛУЧАЈА	69
3.1 Судска организација (1804–1839)	69
3.2 Женски дискурс и суђења за кривице (1804–1813)	76
3.3 Жена у контексту кривичних дела и непоштовања јавних норми (1815–1839)	93
3.3.1 Убиство и покушај убиства	94
3.3.2 Проституција	109
3.3.3 „Смешеније“, ванбрачна трудноћа, побачај и чедоморство	115
3.3.4 Отмица девојака као повод за присаједињење отргнутих нахија	122
3.3.5 Неколико примера насиља над женама	131

4 ЗАКЉУЧАК	135
4.1 Жена као починилац кривичних дела и преступница јавних норми	138
4.2 Жена као жртва „неоправданог“ насиља	141
4.3 Жене, судска пракса и однос обичајног и позитивног права	143
4.4 Феминистички дискурс и време кнеза Милоша	145
РЕФЕРЕНЦЕ	149
BETWEEN JUSTICE AND GUILT: Women in Serbian Society and Criminal Court Practise (1804–1839)	163

УВОД

Књигом која је пред нама аутор је покушао да, сагледавши појаве са становишта друштвене историје и историје права, представи слику о српском друштву у првим деценијама 19. века, кроз призму положаја и улоге жена. Она се, између осталог, одражавала и кроз кривична дела с којима су оне, посредно или непосредно, довођене у везу. При том су то могла бити кривична дела која су мушкарци починили над женама и жене над мушкарцима, према деци, нерођеној и рођеној, те се ствари сагледавају и са становишта родних односа у младом српском друштву, које се заснивало на патријархалним вредностима. Таква кривична дела су често настајала управо из односа који су владали у патријархалној породици. Такође, представљен је и однос државе, Карађорђа, устаничких старшина и самог кнеза Милоша према женама и судској пракси, у којој су они играли активну улогу.

Првим делом књиге желели смо да поставимо теоријско-правни оквир друштвеног и правног положаја жена у устаничкој српској држави и Кнежевини Србији 1804–1839. Осврнули смо се на њихов положај и статус у европским земљама и на Балкану. Посветили смо пажњу патријархалном уређењу балканских друштава и улози жене у њој, те слици о женама Србије и Балкана, коју су створили западни путописци првих деценија 19. века. При томе смо се користили основном савременом антрополошком и историјском теоријском литературом, страном и домаћом, која третира ова питања,¹

---

1 Melina Rokai, *The British and Balkan Woman: British perceptions of Balkan women and their femininity in the long nineteenth century (1789-1914)*, Beograd,

те путописима западних путника, који представљају изворе на основу којих аутори изводе теоријске поставке.² Такође, у овом делу књиге служили смо се класичним делима српске историографије о 19. веку, као и новијим студијама историчара уметности и антрополога.³ Кад је у питању правна регула-

2017; Gizela Bok, *Žena u istoriji Evrope: od srednjeg veka do danas*, prevela s nemačkog Ljubinka Milenković, Beograd, 2005; Ана Столић, „Родни односи у „царству подељених сфера“, у: *Приватни животи код Срба у деветнаестом веку : од краја осамнаестог века до почетка Првог светског рата*, приредили Ана Столић, Ненад Макуљевић, Београд, 2006, 89-101; Edvard V. Said, *Orientalizam*, prevela s engleskog Drinka Gojković, drugo izdanje, Beograd, 2008; Стефан Мишо, „Жена“, у: *Ликови романтизма*, приредио Франсоа Фире, превеле са францског, немачког, енглеског и италијанског Вера Павловић, Јелена Костић, Јована Поповић и Радмила Лазаревић, Београд, 2009, 107-141; Vesna Goldsvordi, „Bajronova deca: književne predstave o Balkanu u 19. veku“, u: Ista, *Izmišljanje Ruritanje: imperijalizam mašte*, preveli s engleskog Vladimir Ignjatović, Srđan Simonović, Beograd, 2000, 17-51; Ирена Зарић, „У служби политичког аргумента: представа балканске жене у путопису Аделине Полине Ирби и Џорџине Мјур Мекензи“, у: *Европска слика балканске жене*, одговорни уредник Никола Тасић, уредник Ђорђе С. Костић, Лицеум 12, Крагујевац, 2009, 64-85; Klaus Rot, „Kako izaći na kraj s prošlošću? Otomansko nasleđe u jugoistočnoj Evropi“, u: Ista, *Slike u glavama: ogledi o narodnoj kulturi u jugoistočnoj Evropi*, sa nemačkog i engleskog prevela Aleksandra Bajazetov-Vučen, Beograd, 2000, 189-213; Александра Вулетић, „Власт мушкараца, покорност жена – између идеологије и праксе“, у: *Приватни животи код Срба у деветнаестом веку : од краја осамнаестог века до почетка Првог светског рата*, 112-132; Bette S. Denich, „Spol i moć na Balkanu“, *Etnološki pregled* 22 (1986), 85-98; Karl Kazer, *Porodica i srodstvo na Balkanu: analiza jedne kulture koja nestaje*, prevod s nemačkog Olivera Durbaba, Beograd, 2002.

James Creagh, *Over the Borders of Christendom and Eslamiah: a Journey through Hungary, Slavonia, Serbia, Bosnia, Herzegovina, Dalmatia and Montenegro, to the North of Albania in the Summer of 1875*, Volume 1, London, 1876; Alexander W. Kinglake, *Eothen, or Traces of Travel brought Home from the East*, Second Edition, London, 1845; Julia Pardou, *The City of the Sultan and Domestic Manners of the Turks in 1836*, Vol. 3, Second Edition, London, 1838; Ото Дубислав пл. Пирх, *Путовање по Србији у јодини 1829*, превео Драгиша Мијушковић, Београд, 2012; Вилхелм Рихтер, *Прилике у Србији јод кнезом Милошем до његове абдикације 1839. јодине: приказ најновијих догађаја, карактеристика српског народа и њојографска скица Кнежевине*, Крагујевац, 1984.

3 Александра Вулетић, *Породица у Србији средином 19. века*, Београд, 2002; Александра Вулетић, *Брак у Кнежевини Србији*, Београд, 2008; Не-

тива која се односила на жене, користили смо радове српских правних историчара и изворе правне историје.⁴

Други део књиге односи се на анализу конкретних случајева, груписаних према врсти кривичних дела, и то оних најзаступљенијих и из којих се најбоље може сагледати друштвени

над Макуљевић, *Османско-српски Београд: визуелност и креирање израдској идентитетима (1915-1878)*, Београд, 2015; Irena Ćirović, „Imagining the forbidden: representations of the harem and Serbian Orientalism“, in: *El prezente : studies in Sephardic culture. Vol. 7 = Menorah : collection of papers. Vol. 3, Common culture and particular identities: Christians, Jews and Muslims in the Ottoman Balkans*, Beer-Sheva, 2013, 247-264; Радош Љушић, *Кнегиња Љубица*, Горњи Милановац, 1997; Данијела Велимировић, *Кидле, баклаве и фиџијани: традиционална материјална култура Срба у 19. и почетком 20. века*, Београд, 2021; Михаило Гавриловић, *Милош Обреновић. Књига друга (1821-1826)*, Београд, 1909; Михаило Гавриловић, *Милош Обреновић. Књига трећа (1827-1835)*, Београд, 1912; Радош Љушић, *Кнез Милош (1783-1860): државотворни владар*, Нови Сад, 2021; Александра Вулетић, „Нежељена деца: ванбрачне трудноће у Шабачком округу у првој половини 19. века“, *Museum 10* (2009), 69-82; Владимир Јовановић, *Сјај и беда варошкој живој: маргиналне скупине и државна реакција у Србији 19. века*, Београд, 2017; Иван Јанковић, „Опште блуднице: проституција у Београду у првој половини 19. века“, *Годишњак за друштвену историју* 2 (2015), 25-51; Иван Јанковић, Вељко Михајловић, *Каја Несиба: историја и илустрирана историја једне деоградске блуднице и њене борбе за уставна права 1830-1851*, Београд, 2014. и каснија издања.

- 4 Маџа Kulauzov, „Položaj žena u porodičnoj zadrugi prema običajnom pravu Južnih Slovena“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu* 1-2 (2008), 807-816; Marija Draškić, Olga Popović Obradović, „Pravni položaj žene prema Srpskom građanskom zakoniku (1844-1946)“, u: *Srbija u modernizacijskim procesima* 19. i 20. века 2. *Položaj žene kao merilo modernizacije: naučni skup*, Београд, 1998, 11-25; *Грађански законик за Кралевину Србију (текст Закона од 11. марта 1844. године, са изменама и допунама)*, <https://www.overa.rs/gradanski-zakonik-kraljevine-srbije-1844-god-sa-kasnijim-izmenama.html>, ; Тома Живановић, *Законски извори кривичној праву Србије и историјски развој кривичног правосуђа од 1804. до 1865. године*, Београд, 1967; *Зборник закона и уредаба и уредбени указа издани у Књажевству Србији* 1, Београд, 1840; Момчило Грубач, *Телесна казна у Србији од Првој српској устаника (1804) до њеној укидања (1873)*, Београд, 2004; Зоран С. Мирковић, *Смртна казна и казна џрчања кроз шибе у Србији 1804-1860 (ријеткости њојубења и јавној мучења)*, Београд, 2013; Зоран С. Мирковић, *Карађорђево законик (кривично, њородично и државно њраво устаничке Србије)*, Београд, 2008; Иван Јанковић, *На белом хлебу: смртна казна у Србији 1804-2002*, Београд, 2012.

контекст епохе и улога жене у њему. Пре свега, у питању су кривична дела убиства и покушаја убиства, проституције, блудничења, чедоморства, ванбрачне трудноће и абортуса, отмице девојака. Поред већ наведене историјске и правно-историјске литературе, главни коришћени извори су збирке објављене архивске грађе из фонда Кнежевске канцеларије Државног архива Србије, по нахијама и нахијским судовима, као и корисна издања докумената који се односе на историју важних српских градских центара у 19. веку и њиховог управног подручја, које је објавио Бранко Перунички.⁵ За

- 5 Бранко Перунички, *Ујрава љрада Беољрада 1820-1912*, Београд, 1970; Бранко Перунички, *Беољрадски суд 1819-1839*, Београд, 1964; *Живејии у Беољраду 1837-1841: докуменџии Ујраве љрада Беољрада*, приређивачи Мирослав Јовановић, Предраг Марковић, Мирослав Перишић, Дубравка Стојановић, Милан Ристовић, Београд, 2003; Бранко Перунички, *Чачак и Горњи Милановац 1815-1865*, Чачак, 1968; Бранко Перунички, *Град Пожаревац и њејово ујравно јодручје*, Београд, 1977; Бранко Перунички, *Крушевац у једном веку 1815-1915*, Крушевац, 1971; Недељко Радосављевић, *Ваљеуски мајисџирај 1824-1831: докуменџиа*, Ваљево, 2008; *Нахијски суд Пожаревац 1821-1839*, приређивач Миролуб Манојловић, Пожаревац, 2013; Бранко Перунички, *Једно сјлопеће Краљева 1815-1915*, Београд, 1966; *Књајеска канцеларија: Нахија јожешка 1815-1839*, приредио Данило Вуловић, Београд, 1953; *Књајеска канцеларија, Ујичка нахија, књија љрва (1816-1830)*, приредио Недељко Радосављевић, Ужице-Београд, 2005; *Књајеска канцеларија, Ујичка нахија, књија друја (1821-1939): докуменџии*, приредио Недељко Радосављевић, Београд-Ужице, 2006; *Књајеска канцеларија, Ујички суд (1825-1839): докуменџиа*, приредио Недељко Радосављевић, Ужице-Београд, 2006; В. Д. Илић, „Грађа за правну историју: како се судило пре 65 година (по протоколу пресудни народ. дјела Нахије лозничке из 1834. године)“, *Бранич*, год. 7 (1900), 525-530; Селимир Р. Панић, „Грађа за правну историју суђења пре писаних закона по протоколу пресудних дела Суда Нахије лозничке из 1834. године“, *Бранич*, год 8, бр. 1 (1901), 64-70; *Мајисџирај Нахије ујичко-соколске: судски љројкокол 1832/33*, приредио Новак Живковић, Ужице, 1997; *Бранко Гавриловић, Ђујријски окружни суд 1815-1865*, Београд, 1991; *Књајеска канцеларија, Јајодинска нахија, књија друја, 1823-1830*, приредили Зоран Марковић, Љубодраг Поповић, Јагодина, 2008; *Књајеска канцеларија, Јајодинска нахија, књија љређа, 1830-1835*, приредили Зоран Марковић, Светлана Мишковић, Јагодина, 2009; *Књајеска канцеларија, књија друја, Крајујевачка нахија 1815-1839, свеска љрва 1815-1827*, приредио Радосав Марковић, Београд, 1954.

тематику везану за жене и кривична дела у Првом српском устанку, користили смо као изворе објављене мемоаре и историјску грађу.⁶

Сматрамо да период од 1804. до 1839. године, до краја прве владавине кнеза Милоша Обреновића, представља континуитет, по питању српске државности, пошто је то период Српске револуције (1804–1835), развоја права, јер су у то време настали први прописи, закони и уставы из 1835. и 1838, и у друштвеном контексту. Саме правне норме и уставы, регулисали су и друштвене односе, касније то чини и *Српски браћански законик* из 1844. Малим корацима, српска држава, борећи се за своју аутономију, мењала је и обликовала српско друштво. У пракси, традиционални патријархални односи у српском друштву, институција задруге, и даље су у великој мери одређивали улогу и положај жене у Србији, током читавог периода који посматрамо, па и доста касније, те и у том смислу можемо говорити о континуитету.

Треба напоменути да се женом у контексту кривичних дела, првих деценија 19. века, кроз призму друштвеног контекста, бавио релативно мали број истраживача, у виду целине које пружа једно мање монографско истраживање. Овом књигом смо желели да дамо мали допринос, врсту прегледа, који има за циљ да представи најважније процесе, појаве и постави смернице за даља истраживања, без претензија да се

6 *Деловодниј протокол од 1812. Маја 21. до 1813. Августина 5. Кара-Ђорђа Пећровића*, приредио Исидор Стојановић, Београд, 1848; Велибор Б. Савић, *Карађорђе: документи* 1-2, Горњи Милановац, 1988; *Протокол и рејсџар Шабачкој мајисџрајта од 1808. до 1812. године*, приредио Радомир Ј. Поповић, Београд, 2010; Матија Ненадовић, *Мемоари*, Београд, 1947; *Казивања о српском устанку 1804*, приредила Драгана Самарџић, Београд, 1980; Лазар Арсенијевић Баталака, *Историја српској устанка* 1, Београд 1898; Добрило Аранитовић, Небојша Цвејић, „Жене у Протоколу Шабачкој мајисџрајта (1808-1812)“, *Зборник радова Народної музеја у Чачку* 51/52 (2021/2022), 57-72.

да коначна и целовита слика. Аутор користи прилику да се захвали рецензентима, колегама и пријатељима на корисним сугестијама, и издавачу, који је имао добру вољу да ова књига угледа светлост дана. Издање које је пред нама је допуњена верзија наше књиге *Жена у Србији између њравде и кривице: кривична дела и женски дискурс (1815–1839)*, Београд, 2022.

ЖЕНЕ У СРБИЈИ (1804–1839): ТЕОРИЈСКО-ПРАВНИ ОКВИР

2.1 Запад, Балкан и жене: осврт на родне односе и „слику Другог“ почетком 19. века

Пошто је у Европи почетком 19. века жена била лишена активне улоге у политичком животу, њена улога је, у духу традиционализма, била усмерена на морал, пре свега на чување обичаја. И световна филозофија просвећености и конзервативно хришћанство су се, у том смислу, подударали, када су ставови о женама у питању. Један од заступника ових тврдњи је Стефан Мишо. С друге стране, Мишо истиче да треба опрезно приступити идеји о „друштвеној безначајности жене“. Бројне забране у сфери свакодневног живота и прописи који су регулисали брак, давали су предност мушкарцима. Али, с друге стране, жене занатлија су равноправно са супрузима учествовале у управљању породичним пословима. Жене грађанке су пратиле и доприносиле друштвеном успону својих мужева, извлачећи тиме корист и за себе.¹

Гизела Бок, историчарка која се доста бавила историјом родних односа, износи да је уобичајено у науци да се за 19. век везује поједностављен и јасан однос мушкараца и жена, тј. да је постојала изражена разлика да су жене биле везане за сферу приватности, а мушкарци за сферу јавности. Такође, истицао се став тога времена да мушки и женски пол

---

1 Стефан Мишо, „Жена“, у: *Ликови романтизма*, приредио Франсоа Фире, превеле са францског, немачког, енглеског и италијанског Вера Павловић, Јелена Костић, Јована Поповић и Радмила Лазаревић, Београд, 2009, 126-127.

одударају и да се у узајамном односу допуњују. Наиме, рад и спољашњи друштвени свет били су намењени мушкарцу, а кућа и домаћинство жени. Око 1800. године превазиђена је традиција која је жену представљала као „несавршеног мушкарца“. Према „грађанском“ моделу жена није представљена као мање вредна, већ као суштински различита од мушкарца. Гизела Бок истиче да се у 19. веку није радило о моделу, већ је то било време живе расправе мушкараца и жена о родном поретку, поготово што су жене имале приступ штампи и јавности.²

* * *

Стварање колонијалних поданика и „слика Другог“ се преплићу са тумачењем Оријента. Наиме, Едвард Саид, када говори о разумевању појма оријентализам, наводи да је у питању идеја да је европски идентитет супериоран у односу на све не-европске народе и културе.³ Такође, главним токовима западне историографије доминира претпоставка да постоји блиска веза између оријентализма и патријархалности, између колонизације и надмоћи над женама. Аналогија између европских и жена ван граница тадашњег европског простора је веома честа у викторијанском и едвардијанском времену и у новим научним токовима тога времена који се тичу расе,

2 Gizela Bok, *Žena u istoriji Evrope: od srednjeg veka do danas*, prevela s nemačkog Ljubinka Milenković, Beograd, 2005, 141-142. О питању приватног и јавног у 19. веку и његове контекстуализације у сфери родних односа види Ана Столић, „Родни односи у „царству подељених сфера“, у: *Приватни животи код Срба у деведнаестом веку: од краја осамнаестог века до почетка Првог светског рата*, приредили Ана Столић, Ненад Макуљевић, Београд, 2006, 89-101.

3 Edvard V. Said, *Orijentalizam*, prevela s engleskog Drinka Gojković, drugo izdanje, Beograd, 2008, 16-17; Melina Rokai, *The British and Balkan Woman: British perceptions of Balkan women and their femininity in the long nineteenth century (1789-1914)*, Beograd, 2017, 21.

као што су биолошка антропологија и френологија.⁴ Многи западни писци, који су путовали Оријентом, су га доводили у блиску везу са бекством у сопствене сексуалне фантазије, тј. у њему су видели оно што у грађанским животима нису имали „и то што схватају да желе лако прелази у њихове снове на јави, заогрунато оријенталним клишеима: хареми, принцезе, принчеви, робови, велови, плесачи и плесачице, шербет, мисава уља и тако даље“.⁵

Када се говори о представама идентитета и „слике о Другом“, путописи су оставили значајан утицај на то како су људи Западне Европе схватили остатак света. Сваки западни путник доносио је сведочанства у складу са сопственом позицијом, на шта су утицали политички, културни, класни и други контексти, порекло, статус, образовање, професија и мотив путовања. У великој мери су и западноевропске жене путовале и објављивале путописне белешке. У почетку су то биле жене из аристократских и виших кругова, које су биле пратња мужевима у дипломатској служби, а касније су међу путницима и жене из средњих класа, нарочито из викторијанске Британије.⁶ Весна Голдсворди покушава да створи везу између империјализма и маште. Користи британску популарну књижевност викторијанске и едвардијанске епохе, да би показала како је она учествовала у конструкцији концепта Балкана. У суштини, она показује да се британска заба-

4 Billie Melman, *Women's Orients: English Women and the Middle East, 1718-1918, Sexuality, Religion and Work*, London 1992, 4.

5 Edvard V. Said, *Orijentalizam*, 257. Такође види Vesna Goldsvordi, „Bajronova deca: književne predstave o Balkanu u 19. veku“, u: *Ista, Izmišljanje Ruritanje: imperijalizam mašte*, preveli s engleskog Vladimir Ignjatović, Srđan Simonović, Beograd, 2000, 17-51.

6 Ирена Зарић, „У служби политичког аргумента: представа балканске жене у путопису Аделине Полине Ирби и Џорџине Мјур Мекензи“, у: *Евројска слика балканске жене*, одговорни уредник Никола Тасић, уредник Ђорђе С. Костић, Лицеум 12, Крагујевац, 2009, 64-65.

ва заснивала на низу трајних стереотипа који су првобитно настали у 19. веку.⁷

Постоје разлози за критику примене пост-колонијалних парадигми на случај југоисточне Европе. Народи овог простора, будући да су били под османском влашћу, нису били сведоци просветитељске мисли која је водила европску мисију ширења модерне цивилизације. Пошто је овај географски простор био гранични са Централном и Западном Европом, интелектуални токови који су постојали у тим земљама народима југоисточне Европе нису били потпуно страни. Поготово су поједине нације почеле да усвајају западне идеје својом иницијативом, након стицања независности. Становништво Кнежевине Србије примало је европске идеје кроз утицај српског становништва на југу Хабзбуршке монархије и од студенаца који су слали у иностранство и враћали се да ступе у државну службу у Србији. Такође, било је културних сличности са славенофилским тежњама, нарочито после Кримског рата.⁸

Џејмс Крег, када је коментарисао о Кнежевини Србији као делу Европе, 1876. године, описао је „дивљачност“ жена у најгрубљој форми. Према њему, биле су предодређене да буду извршитељке „дивљих“ дела.⁹ Британски путници оба пола су и стварали и мењали слику оријенталних и османских жена. Њихов поглед се мењао од романтичне и егзотичне идеје идиличних лепотица које чекају своје господаре у харему, да би крајем века описи били мање страствени. Полако су путници стварали слику српске жене или хришћанске жене у европс-

7 Melina Rokai, *The British and Balkan Woman*, 26. Такође, види Marija Todorova, *Imaginarni Balkan*, Beograd, 2006, 145-190.

8 Melina Rokai, *The British and Balkan Woman*, 23.

9 *Исџо*, 70; James Creagh, *Over the Borders of Christendom and Eslamiah: a Journey through Hungary, Slavonia, Serbia, Bosnia, Herzegovina, Dalmatia and Montenegro, to the North of Albania in the Summer of 1875*, Volume 1, London, 1876, 84-87.

ким провинцијама Турске.¹⁰ Александар Кинглејк је посетио Србију 1835. године и врло кратко споменуо српске жене. Приметио је „да српски сељаци прилично добро живе и да опрезно скривају своје богатство, као и жене“.¹¹ Џулија Парду посетила је кнеза Милоша када је била у Београду и описала кнегињу Љубицу и њену најстарију кћер.¹² Путници су другачије сагледавали истакнуте жене у односу на жене у малим местима или селима. Џулија Парду описивала је одевање, изглед и лепоту српских сеоских жена.¹³

Вилхелм Рихтер је забележио следеће сведочанство о српским женама: „Жена је код простог народа још увек робинја мушкарца; школа за девојке не постоји. Јаднице уче да спремају своја једноставна јела и да перу; прављење одеће је ствар кројача; о читању и писању нема, наравно, ни говора. Девојке се сасвим ретко виђају, оне живе у манастирској повучености и у смешној скромности; већ поглед мушкарца их вређа, додир би их осрамотио. Утолико више се оне после, као удате, обештећују, а кућевни послови су често врло забавни. У таквим брачним сукобима био је Кнез радо посредник [...]“.¹⁴

Алфонс де Ламартин, француски песник и говорник, путовао је по Оријенту 1832-1833. Наиме, 1833. умире му кћер и он напушта Блиски исток и преко Цариграда, Бугарске и Србије враћа се у Француску. О српским женама је писао: „Девојке носе кратку сукњу од смеђе и црвене вуне и кошуље са много

10 Melina Rokai, *The British and Balkan Woman*, 272.

11 Alexander W. Kinglake, *Eothen, or Traces of Travel brought Home from the East*, Second Edition, London, 1845, 25.

12 Julia Pardou, *The City of the Sultan and Domestic Manners of the Turks in 1836*, Vol. 3, Second Edition, London, 1838, 304-305.

13 *Исџо*, 260-263; Melina Rokai, *The British and Balkan Woman*, 274-276.

14 Вилхелм Рихтер, *Прилике у Србији њод кнезом Милошем до њејове аддикације 1839. јодине: љриказ најновијих дојађаја, карактеристика српској народа и љојојрафска скица Кнежевине*, Крагујевац, 1984, 38.

набора, које им прекривају рамена и груди. Младаљачком свежином, веселошћу и бистрином лица и очију оне су слика и прилика лепотица из Берна.¹⁵

Занимљиво је осврнути се и на ставове о женама који су проистекли из пера српских аутора из Аустрије, школованих у западном духу. Доситеј Обрадовић, српски интелектуалац из Хабзбуршке монархије и министар просвете у време Првог српског устанка, је, под утицајем идеја просветитељства, писао о жени следеће: „Жена се рађа на свет да буде супруга, мати и воспитателница. А шта може бити светејше, пречесњејше, милостивије, благодетелније, слађе и најнужније на свету од те три ствари? [...] Блажена је и богом благословена свака жена која се са својим опстојателствима уме слагати, живи смирено, разумно и поштено, облекчавајући и улажавајући живот мужа свога, старајући се за своје домаће управљеније и воспитајући чеда своја у љубави к богу и к ближњему, и у поштеном и разумном владању.“¹⁶

Према сликовитим речима Паулине Лебл Абдале: „Доситеј, неограничени оптимист, сматра да је живот најдрагоценије на овом свету, и жене, које производе нове животе, јесу достојне највеће хвале [...].

А да би девојчице постале једног дана добре матере, морају се лепо васпитати и просветити. ‘Нек се не узда један народ никад до века к просвештенију разума доћи у којем жене у простоти и варварству остају’. Тај поклич Доситејев јесте

15 Miodrag Radanović, *Putopisi o Srbiji kroz vekove*, Beograd, 2016, 129; Alphonse de Lamartine, „Voyage en Orient, Notes sur la Servie, [La tour des crânes]”, <https://serbica.u-bordeaux-montaigne.fr/index.php/archives/158-archives/archives/1245-alphonse-de-lamartine-voyage-en-orient-notes-sur-la-servie>

16 Доситеј Обрадовић, „Собраније разних н[а]равоучителних вештеј в ползу и увеселеније Доситејем Обрадовичем“, у: Доситеј Обрадовић, *Собраније разних наравоучителних вештеј. Мезимац*, Сабрана дела Доситеја Обрадовића 4, Београд, 2008, 69, 74.

у исти мах први поклич у корист просвећивања жена који се чуо у српском народу; стога српске жене, које се данас у великом броју такмиче у погледу образованости са женама најкултурнијих народа, гледају у Доситеју Обрадовићу свога првог заштитника и просветитеља [...].

Мада је Доситеј знао да ће његово мишљење о просвећивању жена наићи на велико негодовање и исмевање, он ипак износи даље цео план, за тадашње време доиста јеретички – о образовању женске деце. И за њих, као и за мушкарце, треба подићи школу где оне ‘од пете године возраста до дванаесте сваки дан, крајем недеље, два часа пре подне, а два после подне ваља да проведу’ [...].

Али све ми не можемо бити славне. Будимо задовољне са својим улогама у ‘малености нашој’. Свака жена рађа се на свет да буде супруга, мати и васпитачица. ‘А шта може бити светјејше, пречесњејше, милостивије, благођетелније, слађе и најнужније на свету од те три ствари?’ Жена које те дужности врши како ваља, достојна је другарица човекова, и заслужује највећу хвалу и поштовање.¹⁷

Наиме, у стратегији верских и државних реформи, које су се односиле на српски народ у Хабзбуршкој монархији током 18. и у првим деценијама 19. века, уобличавају се нова схватања емоција. Пораст осећајности био је карактеристичан за круг породице, место где се све доживљавало личније и пристрасније. Мајке су биле оличење нежности, оне су покретале емоционално повезивање породице. Љубав легализована у браку постала је један од важних елемената обликовања модерне породице. Како је пристојност захтевала, љубав међу супружницима је ретко исказивана у кругу

17 Паулина Лебл Абдала, „Доситеј и Његош о женама“, *Женски њокрећ* 5/6 (1922), 183-185.

породице. Доситеј Обрадовић тумачи брачну љубав са позиције морала, а уважава и њену телесну природу. Насупрот брачној љубави је, према Доситеју, телесна љубав, коју је тумачио као похоту и порок. Женама се наметао стид, који је у моралном васпитању представљао најважнију врлину. У позном 18. веку формирао се култ жене који се заснивао на обликовању у складу са наметнутим строгим нормама. Уз стид истиче се и кроткост, као особина. Девојке се у низу песама оптужују за бестидност, али од стране младих мушкараца који су на девојке били љути. Грађанска поезија стид и кроткост представљају као природно стање, истиче се идилична природност села, насупрот поквареном животу у граду. У село се пројектовао и лик идеализоване девојке. Стратегија нових етичких норми подразумевала је потискивање отвореног исказивања сексуалности. Све већи значај придавао се емоцијама, чије се исказивање тумачило као исказ духовности. Грађанска поезија с краја 18. и почетком 19. века представља љубав као духовну, а не телесну вредност. Опште је присутан сентиментализам, чију симболику представљају сузе и прижељкивање смрти.¹⁸ Управо су сентиментализам и исказивање емоција одлика карактера Анке Обреновић, о којој ће касније бити речи, поготово у млађим данима, као одраз васпитања од стране учитеља из Хабзбуршке монархије.

---

18 Мирослав Тимотијевић, „Васпитање емоција и уобличавање модерног грађанског идентитета код Срба“, *Годишњак за друштвено историју* 1-3 (2005), 7-24.

* * *

Непосредни контакт култура југоисточне Европе са османском, током пет векова, деловао је на патријархалне структуре на Балкану које су ту биле присутне, те су се многи елементи првобитних форми променили. У свакодневици култура Балкана препознајемо велики број позајмица и синкретистичких појава, везаних за материјалну културу, језик, народну религију, систем вредности и поглед на свет. Многи елементи свакодневне културе нису били у директној вези са османском сфером, али представљају реакцију на такав облик османског владања, вид прилагођавања. На тај начин се, према Клаусу Роту, модификовала патријархална народна култура, коју он схвата и као патријархално наслеђе. Неки традиционални елементи културе су се задржали, па и постали јачи, услед стабилнозовања и поновног оживљавања старијих социјалних структура од стране османске власти.¹⁹

Како наводи Александра Вулетић, „патријархално друштво се најчешће дефинише као друштвени поредак заснован на владавини мушкараца над женама, као и старијих над млађим члановима заједнице. Та дефиниција је, међутим, аисторична и недовољна за објашњење патријархата као аналитичке категорије с обзиром на то да не узима у обзир дати историјски и друштвени контекст. Дефинисање патријархата као динамичног и флексибилног система доминације/субординације у којем припадници обе родне групе непрестано редефинишу своје улоге и међусобне односе у зависности од референтног система друштвених односа, пружа далеко веће могућности за историјску анализу“. Вулетићева наставља да, на нивоу институција државе и цркве, у оквиру патријархалног друштва,

19 Klaus Rot, „Kako izaći na kraj s prošlošću? Otomansko nasleđe u jugoistočnoj Evropi“, u: *Isti, Slike u glavama: ogledi o narodnoj kulturi u jugoistočnoj Evropi*, sa nemačkog i engleskog prevela Aleksandra Bajazetov-Vučen, Beograd, 2000, 193.

долази до изражаја нормирана и институционализована моћ мушкарца. На микросоцијалном нивоу, ауторитет мушкараца није неприкосновен, тј. жене имају начина да помере границе „прописаних“ улога.²⁰

У патријархалном друштву Балкана, жена је добијала сигурно место у мужевљевој породици тек када мужу роди синове. Неку врсту индиректне моћи жена је постизала кроз утицај на свог мужа и синове. Временом жена добија као свекрва улогу да надзире снахе, те на тај начин усклади одnose жена различитог карактера и способности у јединственој радној снаги у оквиру домаћинства. Опстанак групе зависио је од усклађене акције мушкараца у сфери јавног, али и од неометаног и правилног функционисања домаће сфере, која је била у рукама жена. Најважнија функција жене била је рођење наследника за мушку лозу, а други допринос је био одгој деце. Мушкарац је доминирао у казненом аспекту, најчешће у сфери сексуалног понашања. Захтевало се да невеста буде девица, а након венчања од жене се тражила верност.²¹

Мерило за положај мушкарца у друштву била је част, а за жену честитост, односно евентуална срамота. Заједнички интерес свих мушкараца у групи био је да удате жене у роду буду честите. Изгубљеним добрим гласом жене или кћери, највише је био погођен супруг, односно отац. Истиче се непосредна и блиска веза девичанства и стида. Женску сексуалност су мушкарци најчешће тумачили као издајничку и злу, највећу вредност, блиску светости, имало је девичанство.²²

20 Александра Вулетић, „Власт мушкараца, покорност жена – између идеологије и праксе“, у: *Приватни животи код Срба у деведнаестом веку: од краја осамнаестог века до почетка Првог светског рата*, 113-114.

21 Bette S. Denich, „Spol i моћ на Balkanu“, *Etnološki pregled* 22 (1986), 90-92.

22 Karl Kazer, *Porodica i srodstvo na Balkanu: analiza jedne kulture koja nestaje*, prevod s nemačkog Olivera Durbaba, Beograd, 2002, 105.

Према Вуку Караџићу, постојао је, у првој половини 19. века, обичај у Београду и у варошима источне Србије, према којем „показивали су после прве ноћи, јавно, младину кошуљу, и ако нађу какијех трагова, сви су радосни и чисте све госте и родитеље младине, а ако не нађу, све је мирно и ожалошћено [...] Ако не буде никаквих трагова, онда при служењу ракијом родитељима младожењенијем наслуже у шупљу чашу, и онај што служи затисне је оздо прстом, и чим је преда и одмакне прст, све се проспе, и родитељи младини имају да издрже велико ругање, и морају се старати да зета умире, што обично бива поклонима, ако нијесу ради да им њихову кћер врати“.²³ У Бољевачком срезу дужност свекрве је била да провери да ли јој је снаха била као што треба. Намештала је где ће младенци спавати, а сутрадан је проверавала постељу. Постојао је и обичај да се почисти ђубре и баци оцу пред кућу. Да је било изузетака, сведочи случај у Рудничком срезу, 1844. године, када је девојка из Мајдана осуђена што је удавила своје дете. Пошто је била млада и лепа, један пандур је затражио да је узме за жену, само да је ослободу. Судије су је ослободиле и пандур је оженио девојку. У суштини, у том крају није био толико битан морал девојака, већ што се сигурно знало да могу да роде.²⁴

23 Вук Стефановић Караџић, *Црна Гора и Бока Койторска*, Београд, 1922, 92; Тихомир Р. Ђорђевић, „Девојачка невиност“, у: *Наши народни животи. Књижа друја*, Београд, 1930, 101. У Црноречком округу, ако млада није невина, оца су послуживали ракијом из чаше која је шупља. Војвода рупу на чаши затвори прстом, а кад је отац узме у руке, ракија исцури. (Тихомир Р. Ђорђевић, „Девојачка невиност“, 104-105).

24 Тихомир Р. Ђорђевић, „Девојачка невиност“, 104-105.

2.2 Друштвени положај и улога жене у Србији првих деценија 19. века

Мушкарац, као глава куће у традиционалној српској породици, бринуо је о њеном опстанку, управљао кућним пословима, наступао у име породице пред светом, радио све теже пољопривредне послове. Жена, као подређена мужу, старала се о свакодневним кућним пословима и подизала децу. Често су жене радиле и на њиви. Очекивала се верност, безусловна покорност жене мужу, старање о домаћем послу и испуњавање брачних дужности, све што је жена радила ван уобичајених послова било је са мужевљевим знањем. Ако не би било одрасле мушке главе у породици, домаћинство је преузимала жена, али је морао да помаже и да се стара неко од родбине. Снаха је била потчињена свекрви, невеста је морала на почетку брака да буде према свакоме услужна, радила је све послове у кући и на њиви за време трудноће, до порођаја. Жене које нису могле да роде биле су мање цењене, такође, лошији статус су имале жене које су рађале само женску децу. Што су биле старије, жене су више поштоване и уважаване у породици. Није се практиковало испољавање осећања између мужа и жене у јавности, ретко су се ословљавали именом. Често су жене у породици имале велики утицај на мужеве, наметале им своју вољу, добијале иницијативу, водиле породицу. Постојало је традиционално мишљење да је у српској породици владао демократски дух, што је још преовладало средином 19. века, да би се, са процесом друштвеног раслојавања, ствари мењале.²⁵

25 Александра Вулетић, *Породица у Србији средином 19. века*, Београд, 2002, 78-80.

У јавности је долазила до изражаја мушка доминација. Када су ишли заједно, мушкарац је корачао напред, а жена иза њега, ако би странац био гост у кући, све жене су устајале. Мушки ауторитет угрожавали су непослушност жена, прељуба, својевољно напуштање мужа, мада су остављени мужеве умели да често опросте неверним супругама и да их поново прихвате у породицу. Најгоре по женску част било је напуштање од стране мужа. Употреба силе је била оправдана само у случају да традиционалне дужности нису поштоване од стране жене, ако то није био случај, употреба силе није била толерисана. Мушкарци су били насилни према женама најчешће због немоћи и неспособности да испуне норме које им је наметало патријархално друштво.²⁶

Највише промена у родним улогама у Србији 19. века било је у градовима. Према А. Вулетић „У граду, жена је симбол друштвеног статуса чија је материјална противвредност мироз који уноси у брак“. Жене су биле карика за изградњу мреже веза у пословној и друштвеној сфери.²⁷

Интимизирање са утицајним личностима доносили су женама материјалну и друштвену моћ. Кнез Милета Радојковић имао је љубавницу Цану. Становници Јагодине су се жалили кнезу Милошу, јер је имала толику моћ да није хтела да врати новац који је позајмила, а није марила ни за одлуку суда, опсовала је и изгрдила пандура и истерала га из куће, изјављујући да признаје само суд кнез Милете. И Цанина породица је имала корист од везе са кнезом Милетом.²⁸

Да су жене учествовале у ратним дејствима и борби против Турака у Првом српском устанку заједно са мушкарцима,

26 Александра Вулетић, „Власт мушкараца, покорност жена – између идеологије и праксе“, 118-120.

27 *Истио*, 123-124.

28 *Истио*, 127.

сведочи Нићифор Нинковић²⁹, поводом борби на Кукотници: „Онда срнуше жене, које су ту многе биле, сложе се одма, видећи себе и децу у великој опасности, предваре у помоћ војски и свака коликогод тежак камен подићи је могла бацај низ брдо на Турке. И оне су више с камењем Турака побиле и узбиле него л’ војинство с прахом и оловом. И тако се Турци уплаше и натраг се врате у Сјеницу.“³⁰

Нинковић такође описује Карађорђеву кћер, Полексију: „После одем у господар-Младенов конак. Ту њега није било, но његова госпођа и госпођа Пола, Карађорђева кћи, која је била за Јовицом, Младеновим синовцем, удата.

Оне ме учтиво, по пристојности, понуде на столицу сести. Седнем на столицу, и оне близу до мене. Почну ме питати како је по Делиграду, како је војска. Ја им одговарам како сам знао. [...] Но ова је Пола, Карађорђева кћи, красота жена била. Верујте ми, читатељи моји, да није човек очи од ње одвојити могао. Оне друге три му кћери нисам ни видио.“³¹

Када је реч о владајућем слоју, породици кнеза Милоша и османском наслеђу, занимљиво је сведочанство о раздвојености мушког и женског простора, селамлука и харемлука. Анка Обреновић је посетила харем 1837, када се женио пашин син, истичући да су се, ушавши у место где су везир и други обитавали, жене одвојиле и пошле у харем, а мушкарци отишли везиру.³²

29 Учесник Првог српског устанка, берберин кнеза Милоша, познавалац страних језика, лекар и авантуриста.

30 Нићифор Нинковић, *Жизноиписанија моја (1807-1842)*, Нови Сад, 1972, 40. 31 *Истѡ*, 52-53.

32 Ненад Макуљевић, *Османско-српски Београд: визуелности и креирање градској идентитетности (1915-1878)*, Београд, 2015, 34. Види Irena Ćirović, „Imagining the forbidden: representations of the harem and Serbian Orientalism“, in: *El presente : studies in Sephardic culture. Vol. 7 = Menorah : collection of papers. Vol. 3, Common culture and particular identities: Christians, Jews and Muslims in the Ottoman Balkans*, Beer-Sheva, 2013, 247-264.

Кнез Милета Радојковић,
Урош Кнежевић, 1837.

Иначе, како наводи Милан Јовановић Стојимировић, за Анку Обреновић, кћер Милошевог брата Јеврема и његове супруге Томаније, „постоји једнодушно мишљење савременика да је била „фатална жена“, управо једно лепо чудовиште. Она је волела луксуз, сплетку и власт. Волела је и мушкарце, и свакако није била сентиментална [...] Младост, здравље и јака воља чинили су Анку неодољиво привлачном. Поред тога, она је имала духа и рано почела да се бави књижевношћу [...] Огромне су наде полагане у ту интелектуалку, која је имала престиж младости, лепоте, имена и богатства. Називали су је музом, вилом и добрим генијем. Али, на жалост, били су у заблуди: Анка Обреновић није имала добро срце.“³³

Стефан Мишо наводи обичаје које је Француска револуција увела у Немачку, а Пруски грађански законик из 1791. озваничио када је у одређеним околностима дозвољавао раз-

33 Милан Јовановић Стојимировић, *Силуете сјајног Београда* 1, Београд, 1987, 204-205.

У харему, Жан Август Доминик Енгр (1789–1867)

вод. Наводе се случајеви немачких жена из времена романтизма, које су се управљале „према истинским осећањима и покретљивошћу коју оне уводе. [...] Бројни су примери оних које су то доживеле и захтевале са достојанством, снагом и стилем, спремне да плате цену својих поступака.“³⁴ Мирослав Тимотијевић наводи, говорећи о Србији у време прве владавине кнеза Милоша, „да према традиционалним патријархалним конвенцијама жени није било место у јавном простору. У Хабзбуршкој монархији она је то право изборила већ у току 18. века.“³⁵ У Београду је 1830-их доминирало оријентално понашање, врло је мало било женских особа на улици.

34 Стефан Мишо, „Жена“, 131-132.

35 Мирослав Тимотијевић, „Приватни простори и места приватности“, у: *Приватни животи код Срба у деведнаестом веку : од краја осамнаестог века до дочетка Првог светског рата*, 182.

И Анка, која је била слободоумна, ретко се кретала у јавном простору, а обавезно је пратила гувернанта.³⁶

О појави салона и вечерњих забава у европском приватном животу 19. века пишу аутори четвртог тома *Историје приватног живота*. Описују се строга правила етикеције и церемонијали уживања у салону, породична забављања играма, картама и коцкицама. Од времена Жорж Санд, око 1810, присутни су путујући глумци и мали оркестри који су свирали камерну музику. Организована су и честа музичка породична окупљања, аматерска позоришта, шараде, извођене друштвене комедије, ове околности често су пратиле игранке.³⁷ Маријана Кокановић Марковић наводи да су салони „имали значајну улогу за организацију друштвеног и културног живота, као и остваривања различитих аспеката образовања, али и националних и политичких циљева. Будући да салонска дружења или посела у српском друштву 19. века представљају вишезначну појаву, која укључује различите типове дружења са сличном сврхом [...]. Тако се и класификација салона може извести из поделе коју је, шездесетих година 19. века, „установила“ Анка Обреновић Константиновић. [...] Она је организовала чувене салоне који су представљали значајна друштвена и културна сабиралишта престонице.“³⁸

Прва посела у Србији започела су још 1830-их у дому Анке и Томаније Обреновић. Значајни напредак у културном животу Београда везује се за 1832. годину, када је Јеврем Обрено-

36 *Ист.*, 183.

37 Мишел Перо, Ан Мартен-Фижије, „Глумци“, у: *Историја приватног живота* 4, приредили Филип Аријес и Жорж Диби, *Од Француске револуције до Првој светској рат*, аутори Роже-Анри Геран, Ален Корбен, Ан Мартен-Фижије, Мишел Перо, Кетрин Хал, Лин Хант, уредила Мишел Перо, превела са француског Љиљана Мирковић, Београд 2003, 162-169.

38 Marijana Kokanović Marković, „Ženski umetnički saloni Anke Obrenović i Mejre (supruge Ali Riza paše): nova uloga žene u društvu“, *Muzika* 31, 1 (2017), 30-31.

вић дошао у град, поставши управник вароши Београда новембра 1831³⁹, који је увек имао високе циљеве, што се види у високом образовању које је, за оно време, обезбедио својој деци, кћерима Јелени-Јелки, Симки, Анки, Јекатарини, Стани и сину Милошу. Дечји домаћи учитељ био је књижевник Димитрије Тирол, који је деци читао и тумачио приче дидактичког карактера из француске и немачке књижевности, које су деца морала да препричавају на француском и немачком. Христина, жена Димитрија Тирола, образована по европском укусу, водила је рачуна о васпитању деце. Аустријски конзул постао је 1836. Антун Михановић, књижевник, а енглески посланик на кнежевом двору Џорџ Хоџес, такође образован, и обојица су редовно посећивали дом Јеврема Обреновића, који је постао „најпросвећенији дом у Београду.“⁴⁰ Анка се по одевању издвајала и свирала клавир.⁴¹ Анка је још у Шапцу добијала часове клавира и гитаре, када је 1829. Јеврем Обреновић довео за учитеља музике Јосифа Шлезингера.⁴² Наиме, на двору се уводе све више аустријски кућни предмети и гардероба, међу њима је био клавир супруге Димитрија Давидовића, пренет из Београда у Пожаревац, и други, који је Јеврем купио кћери Анки у Шапцу.⁴³ Када је Јован Хаџић, по преласку у Београд 1837, описивао саму варош, изнео је да се спавало на поду, штавише у кнежевом двору, и само је Јевре-

39 Даница Дојчиновић, „Јеврем Обреновић“, *Годишњак Међуоштинској историјској архиви у Шапцу* 22 (1988), 237.

40 Небојша Јовановић, *Dvor kneza Aleksandra Karađorđevića 1842-1858*, Београд, 2010, 174; Полексија Д. Димитријевић Стошић, *Посела у сивароме Београду*, Београд, 1965, 14-22; Даница Дојчиновић, „Јеврем Обреновић“, 255.

41 Ирена В. Ђировић, *Слика жене у српској уметности и групе половине 19. века: докторска дисертација*, Београд, 2022, 30.

42 Даница Дојчиновић, „Јеврем Обреновић“, 254.

43 Радош Љушић, *Кнез Милош (1783-1860): државојворни владар*, Нови Сад, 2021, 672.

мова кћер Анка имала кревет.⁴⁴ Анка Обреновић је прва српска списатељица и осмелила се да своје емотивне и интимне дилеме изнесе у свом *Дневнику*, на наговор Христине Тирол, а њен књижевни рад почиње преводима морализаторско-дидактичких „повести“ са немачког језика, а на тај начин је Тирол тежио да Анка вежба језик. У то време, жене у владарском кругу биле су ситуиране, званично је промовисан грађански модел, али је оспоравано учешће жена у јавном животу.⁴⁵

Анка је рођена у Шапцу 1. априла 1821. године⁴⁶, била је треће Јевремово дете и миљеница свога оца. Димитрије Тирол и његова супруга Христина, учитељи и васпитачи Јевремове деце, доведени су у Шабац из Темишвара, а препоручио их је писац и лекар Јован Стејић.⁴⁷ Представе кћери Јеврема Обреновића су међу првим портретима жене који су се појавили у штампаном медију, а то је схваћено као провокација и цензурирано. Димитрије Тирол је у своја издања *Ураније* 1837. и 1838. године унео слике Јевремових кћери. Кнез Милош је био огорчен појавом ових слика, посебно Анке Обреновић, те је наредио да се сви примерци заплене и сви ликови из њих исеку.⁴⁸

Анкине преводе морализаторско-дидактичких „повести“ са немачког делом је дотеривао њен учитељ Тирол и били су прилози за алманахе *Задавник*, који је штампао Димитрије Давидовић, и *Уранију* Димитрија Тирола. Прве преводе објавила је 1834, у својој тринаестој години, у Давидовићевом

44 Мираш Кићовић, *Јован Хаџић (Милош Светић)*, Нови Сад, 1930, 75.

45 Мила Стефановић, „Укус епохе и Анка Обреновић“, у: *Крагујевац престојница Србије 1818-1841: научни скуп*, Крагујевац, 2007, 202, 209, 211.

46 Радомир Ј. Поповић, „Константиновић, Анка“, у: *Српски биографски речник 5. Кв-Мао*, Београд, 2011, 204. Датум рођења је по новом календару.

47 Мила Стефановић, „Укус епохе и Анка Обреновић“, 209.

48 Ирена В. Ђировић, *Слика жене у српској уметности групе 50-овине 19. века: докторска дисертација*, 95.

Задавнику, под иницијалима А. Е. О. Године 1835. преводе потписује као Ана Обреновић. Издала је четрнаест прича које је уз Тиролову помоћ превела са немачког, уз предговор у којем је правдала свој стил. У *Уранији* је објављивала 1837. и 1838, а Гајева *Даница*, *хорвајска*, *славенска* и *далмајинска*, прештампала је њене преводе с потписом *Анка Обреновић*, *илиркиња из Србије*, чиме се види учешће Србије у идејама илиризма. Била је упоређивана од стране књижевног света са песникињама Сапфо и Аспазијом, називана „Ружом са истока“. Песник Антун Михановић, посветио јој је љубавне песме, у стилу Петрарке, сонет *Виђење*, а кад је напустио Србију љубавну елегију *Камена дјева*. Постоји могућност да је Нестор Исаковић, професор Новосадске гимназије, посветио Анки Обреновић песму и после њене удаје, под називом *Анки*, коју је објавио у *Србском народном листу*, бр. 4, 1844, уредника Теодора Павловића. Песму Анки Обреновић посветио је и Данило Младеновић, адвокат, и управо он је пореди са Сапфо. Оду Анки написао је Исидор Стојановић, а непотписану песму јој је посветио Јован Суботић. Кратку посвету у стиху Анки објавио је и Теодор Павловић. Пошто се удала, Анка је престала са превођењем, а њен рад је од стране књижевника оцењиван са сумњом, често су ауторство превода приписивали њеним учитељима. Поједини њени преводи одликују се недоследношћу, која је производ илирских и славено-србских утицаја. Објављени Анкини преводи у једној књизи су *Елеонора Шеврејка*, *Оледало сујружеске љубови и верности*, *Дрзновено избавленије у Марбурју*, *Господи*, *реци да се овај камен у леб њрејвори*, *Грлице*, *Избавленије за избавленије*, *Граф Албрехт и његов цар*, *Тако дивају деца добра*, *Красан њпример доброчинств* и *благодарности*, *Аљина од ликовој њлајина*, *Самовољство* и *незадовољство*, *Млада благодатљеница*, *Сила закона* и *Лубеница*. Наиме, Анкини преводи су штам-

пани сакупљени, као посебна књига, под називом *Нравоучи-ћелне њовестии* Ане (Анке) Обреновић, у Београду 1836. године. Вукашин Радишић, професор Гимназије и Лицеја у Крагујевцу, је Анки Обреновић посветио песму *Двојака личностии сијаћелне њосѡодичне Ане Ј. Обреновић*, у којој је уздизао њену лепоту и смисао за уметност и књижевност.⁴⁹

Анка Обреновић се није могла похвалити вредноћом у вођењу дневника, пошто га је писала мало дуже од годину дана, са прекидима од више недеља, па и месеци. Први запис је од 14. до 16. децембра 1836, а последњи од 5. јануара 1838. године, по старом календару. Бележен је датум, време, Анкино лично физичко и психичко стање, здравље чланова породице. Износила је своје тајне, радости и фрустрације. Пошто није свакодневно излазила, велики простор у дневнику посветила је догађајима ван куће, што истиче значај особа са којима се сусретала. На тај начин, користећи дневник, размишљала је о својим везама са појединцима и светом, нарочито посвећујући пажњу могућим кандидатима за удају, јер је на тај начин трагала за положајем у друштву.⁵⁰ Када је, 16. и 17. децембра 1836, писала о просидби од стране вероватно богатог трговца из Сегедина, види се да је желела да учествује у одлукама које су се тицале њене будућности, тежила је да

49 Мила Стефановић, „Укус епохе и Анка Обреновић“, 211-214; Милан Јовановић Стојимировић, *Силуѡе сѡароі Београда* 1, 205; Миращ Кићовић, *Јован Хаѡић (Милош Светић)*, 91; Тихомир Р. Ђорђевић, *Из Србије кнеза Милоша: културне ѡриликѡе од 1815. до 1839. ѡдине*, Београд, 1922, 135; *Задавник за 1834. ѡдину*, 196-208; *Задавник Димитрија Давидовића за 1835. ѡдину*, 175-198; *Задавник за ѡресѡуѡу ѡдину 1836*, 171-173; *Уранија за ѡдину 1837*, 169-190; *Уранија за ѡдину 1838*, 14-23; 202-205; 227, 245-247; *Сербски леѡѡѡис*, година 13, част 4=49 (1839), 66; *Нравоучићелне ѡвѡестии*, превела Анна Е. Обреновића, Београд, 1836, III-VI; Радмила Гикић Петровић, *Ликови у дневнику Анке Обреновић*, Нови Сад, 2007, 273-275.

50 Наташа Мишковић, „Између ‘сељачког’ порекла и статуса принцезе: из дневника младе Анке Обреновић“, *Годишњак за друшћивѡу и сћѡорију* 1-2 (1996), 76.

супруг буде богат као њен отац и да не остане без слобода које је уживала, а реакција на просца била је паника, плач и главобоља. Такође, види се Анкино тумачење удаје и послушности према родитељима као нечег неизбежног, а на супруга је гледала као на особу додељену од судбине.⁵¹ У белешкама о свим околностима сусрета са актуелним удварачима, Анка никад није навела да се заљубила, а коментари су попуњавани додацима на тајном језику од црта, кука и појединачних слова. На том језику писано је ред или два, а можда је тајни језик знала и наставница Христина Тирол. Имена удварача су увек скраћивана, што код других особа није чињено.⁵² Могућност удаје односила се и на аустријског конзула у Србији, Антуна Михановића, који је, како Анка пише, скоро сваки дан посећивао кућу Јеврема Обреновића, али није оставила сведочанство да се Михановић у њу заљубио и желео брак са њом. Његово име је скратила са Кон: Ми.⁵³ О заљубљености Михановића у Анку и његовој одлуци да је запроси, сазнајемо од Бартоломеа Куниберта.⁵⁴ Кнез Милош је са Михановићем бивао у све горим односима, јер се његово виђење спољне политике косило са Милошевим интересима, те је Милош спречио венчање Анке и Михановића и утицао на опозив аустријског конзула. Михановић је „као најдражу успомену“ понео везену марамицу Анке Обреновић.⁵⁵ Старија Анкина сестра Симка, није имала разумевања за Анкине слободе, тј. за средину је било увредљиво то што је Анка била жељна знања и имала интересовање за политику, волела друштво образованих људи из

51 *Истио*, 76-77; *Дневник Анке Обреновић (1836-1838)*, 24-25.

52 Наташа Мишковић, „Између ‘сељачког’ порекла и статуса принцезе: из дневника младе Анке Обреновић“, 78.

53 *Истио*, 79; *Дневник Анке Обреновић (1836-1838)*, 26, 38.

54 Бартоломео Куниберт, *Српски усџанак и прва владавина Милоша Обреновића 1804-1850*, 109, 112-113.

55 Радош Љушић, *Кнежевина Србија (1830-1839)*, Београд, 1986, 356-357.

иностранства, што закључујемо из посете Михановића, током које је упознао Анку са Дејвидом Урквартом, британским дипломатом, писцем и политичарем.⁵⁶ Анка је делила људе на паметне и образоване, који су показивали љубазност и отменост у понашању, и остале, које је сматрала припростим и неинтересантним.⁵⁷

Дневник Анке Обреновић је сведочанство о потреби конкретизације времена за организацију дана у српском друштву, као и о употреби модела мерења времена, пошто је паралелно примењиван турски и европски, мада је Анка чешће користила османски модел.⁵⁸

У Анкином *Дневнику* постоје сведочанства о сину кнеза Милоша, Милану Обреновићу. Он јој је често писао писма, једно другог су посећивали, био је присутан флерт, те је сестра од стрица осетила да је био заљубљен. Када је био јако болестан није знао шта је говорио и није био у стању да се контролише, изазивајући код сестре и околине чуђење.⁵⁹ Анка је оставила кратка и површна бележења о оцу, из којих се види велико поштовање према родитељу. У време вођења *Дневника* односи кнеза Милоша и Јеврема били су лоши, јер је Јеврем био у опозицији брату. Са састанака браће се враћао нервозан, нерасположен и љут, после свакодневних великих брига падао је у постељу.⁶⁰

56 О Дејвиду Уркварту в. Јелена Пауновић Штерменски, *Урквартово виђење међународној положаја Србије*, Београд, 2007.

57 Наташа Мишковић, „Између ‘сељачког’ порекла и статуса принцезе: из дневника младе Анке Обреновић“, 80-81; *Дневник Анке Обреновић (1836-1838)*, 53-57.

58 Ирена В. Ђировић, *Слика жене у српској уметној групи половине 19. века: докторска дисертација*, 58.

59 Радош Љушић, *Кнез Милош (1783-1860): државотворни владар*, 275.

60 *Исио*, 734; О сукобљавању Јеврема и Милоша види укратко Даница Дојчиновић, „Јеврем Обреновић“, 238-250.

Анка Обреновић,
непознати аутор,
средина 19. века

Томанија Обреновић,
Аристид Економа, средина 19. века

Конак кнегиње Љубице, изграђен између 1829. и 1831, био је простор у којем је кнегиња Љубица 1830-их била господарица. То је било место породичног живота, најистакнутији простор намењен женама у Београду, у којем је кнегиња окупљала српске госпође и истакнуте жене из османско-муслиманске заједнице. У диванхани у приземљу вођени су званични разговори. Исти простор на спрату могао је да има и приватну функцију, јер Анка Обреновић говори о окупљању на пријему поводом рођендана Милана Обреновића, када је на диванани стојала већа група жена, а у средини Милан Обреновић. Конак је био опремљен према османско-балканским обичајима, уз присуство европског намештаја. Постоје описи кнегињине собе и пријема барона Ливена. У конаку је доминирала кнегиња Љубица и он је функционисао као женски простор, организован према налозима кнегиње.⁶¹ У животу на двору посебан акценат стављан је на неговање народне

61 Ненад Макуљевић, *Османско-српски Београд*, 101-103.

Кнез Милан на одру, Јован Исаиловић Млађи, 1839.

културе и патријархални модел понашања. На тај начин се кнежевски пар и њихова породица потврђивала као прави представник српског народа. Кнегиња се трудила да у приватном понашању остави утисак сваке врлине, те да жене у Србији сачувају једноставност старих обичаја.⁶²

Ото Дубислав Пирх је у свом путопису такође описао кнегињу Љубицу: „Кнегиња, госпа Љубица, има отприлике 40 година и сад је још лепа жена. Њене црте имају одраз велике одлучности, али без сваке хладноће; држање јој је племенито и природно, а одело јој је, може бити, још простије но у других варошанака и разликује се само лепим самурима и бриљантом у коси. Цео њен спољни изглед показује достојанствену, вредну домаћицу, па опет јој се види њен висок положај и нешто, што показује неки необичан карактер. Она сама уп-

62 Данијела Ванушић, Ангелина Стојановић, Павао Поша, *Конак кнегиње Љубице: енијеријери београдских кућа 19. века*, Београд, 2012, 32.

Кнегиња Љубица Обреновић,
Урош Кнежевић, 1850.

Кнез Милош,
Павел Ђурковић, 1824.

равља домаћим пословима, наређује, да се тка, преде, уређује кујну, али има великог удела и у васпитању и образовању деце, не губећи при том ни на једну прилику и за сопствено образовање. Била је чешће у Земуну, где је њена најстарија Перка удата за једног трговца и у мађарском купатилу Мехадји. Ту је видела како се живи „по европском начину“, али услед тога није ништа попустила у скромности неког спољњег начина живота“. Такође, Пирх наводи: „Непрестано мењање места становања и женска част научише је да рукује уздама и пиштољем“.⁶³

У складу са хијерархијским односима за столом, којима се у породицама тог времена показивала родна неједнакост и привилегије мушкараца, правила понашања за трпезом постојала су и у владарској породици.⁶⁴ Кнегиња Љубица је до

63 Ото Дубислав пл. Пирх, *Путовање по Србији у јуни 1829*, превео Драгиша Мијушковић, Београд, 2012, 62.

64 Данијела Велимировић, *Кидле, баклаве и фисјани: традиционална мајеријална култура Срба у 19. и почетком 20. века*, Београд, 2021, 154-155.

1833. године, док је стајала поред стола, послуживала мужа. Од тада добила је дозволу од Милоша да седи поред њега, претходно му пољубивши руку и послуживши га ракијом. У присуству гостију, кнегиња је и даље дворила мужа.⁶⁵ Наиме, Пирх наводи случај из 1829. године. „Књагиња и госпођица (мисли се на ћерку Јелисавету) стајале су са обе стране књаза: ја сам био толико изненађен што оне нису седале за сто да сам збуњен заузео место. Оне су за време ручка служиле књаза и синове му – тако захтева стари српски обичај: кнегиња откако је удата још није са својим мужем јела за једним столом“. Пирх затим наводи да су многе српске куће напустиле овај обичај.⁶⁶ Боа ле Конт наводи да се ситуација променила 1834. године: „Само од пре неколико месеци наредио је кнез да и она седа за сто с њим. Била је потребна свеколика љубав и поверење народа наспрам кнеза па да ово новачење не изазове гуњњање. Пре него што седне за сто, кнегиња пољуби у руку кнеза, и послужи га чашом ракије“.⁶⁷ Када су 1837. године на ручку код кнеза Милоша били аустријски конзул Антун Михановић, Милош Светић (Јован Хаџић) и Димитрије Давидовић, кнегиња Љубица није седала за сто, већ је са скрштеним рукама, иза кнежеве столице, кнеза дворила и послуживала. Из фебруара 1838. године постоји сведочанство да су и жене селе за трпезу за којом су били кнез Милош и њихови мужеви. Вечеру и бал је тада приредио енглески конзул Хоџес у част свог унапређења за генералног конзула. Вечери и балу су присуствовали кнез Милош, митрополит Петар, Јеврем Обреновић, Вуле Паштрмац, Јаков Живановић, Јаков Јакшић,

65 Радош Љушић, *Кнегиња Љубица*, Горњи Милановац, 1997, 57-58.

66 Ото Дубислав пл. Пирх, *Пушовање по Србији у години 1829*, 64.

67 „Србија у години 1834: писма Боа-ле-Конта де Рињи министру иностраних дела у Паризу о тадашњем стању у Србији, приложио Стојан Новаковић“, *Сјоменик* 24 (1894), 35.

доктор Бартоломео Куниберт, кнегиња Љубица, Вида Вула Паштрмац, супруга Куниберта и још неки.⁶⁸

Занимљив је случај убиства Петрије, љубавнице кнеза Милоша, које је кнегиња Љубица починила 1819. године. Овај случај сведочи о томе да су кнежева лична одлука и кнегињин истакнути положај и трудноћа, утицали на то како је донета пресуда. Кнежеви истакнути пријатељи и сарадници, Лазар Теодоровић, Никола Николајевић, архимандрит Мелентије Павловић, прота Матеја Ненадовић, спречили су да Милош потпуно раскине са Љубицом, позвали су кнегињу у Црнућу и прочитали јој акт о смртној пресуди, а затим кнежево помиловање. Кнегиња је прихватила Милошеву милост и обећала послушност.⁶⁹

2.3 Правни положај жене у Србији у првим деценијама 19. века: обичајно право и правни прописи

У Србији, у време османске владавине, села су представљала друштвене целине са заједничком територијом, заједничким интересом и обавезом заједничке заштите, а такву улогу имала су српска села дуго времена после ослобођења. После ослобођења, у Србији, свако село имало је сеоског кнеза, који није имао скоро никакву власт. На челу села били су кметови и водили бригу о њему, то су били угледнији сељаци. Они су се окупљали на различите сеоске договоре, где су се доносиле одлуке о решавању разних локалних послова. Судили су

68 Тихомир Р. Ђорђевић, „Положај жене“, у: *Наш народни животи. Књижа четвртина*, Београд, 1931, 25-26; Јован Хаџић, „Спомени из мојега дневника“, *Огледало србско за језик, јовеситницу и смесу књижевну*, год. 1, св. 6 (1864), 162; Бартоломео Куниберт, *Српски усџанак и прва владавина Милоша Обреновића 1804-1850 2*, Београд, 1988, 183-184.

69 Радош Љушић, *Кнегиња Љубица*, 102-103.

сељацима „за којекакве распре, кад би парци позвали, као на примјер кад се породице дијеле или кад стока једнога потре љетину другога“.⁷⁰ Рецимо, децембра 1828, Јован Обреновић је писао кнезу Милошу из Бруснице како су кметови оптужили попа Јована из Леушића „због бекрилука“. Октобра 1823, Петар Вулићевић из Смедерева писао је кнезу Милошу да су се кметови села Глибовца и Паланке жалили на свог спахију Мула Ибраима (Бучу) због зулума, пљачке и других злодела. Кметови су се заузимали за људе из свога села, у случају да су се нашли у некој невољи. Карађорђе и кнез Милош осетили су потребу за старшинама који ће издавати заповести сељацима и који ће, као представници њихове власти, спроводити наредбе до најнижих народних слојева, уз одговорност за свој рад. Поред кметова, улогу је играло и село или народ. Позивани су на збор сви сељани једнога села, без обзира на њихову способност, поштење или елоквенцију, те су и они, понекад, доносили одлуке, које су се тицале јавног морала, части или опште штете. Право учешћа у општим сеоским зборовима имале су и жене.⁷¹

Породичне задруге код становништва Србије познате су од 14. века, а овакви породични односи одржали су се у доба османске владавине, а и у оквиру организације Војне границе у Војводини, до њеног развојачења 1872. године. Петар Влаховић наводи: „Задружна породица је по правилу (сем када има усвојеника) заједница крвних сродника, у којој се живот одвија на демократским принципима, разрађиваним у ок-

70 Тихомир Р. Ђорђевић, „Село као друштвена заједница за време прве владе кнеза Милоша“, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* 2 (1922), 131-133; Вук Караџић, *Српски рјечник истаумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*, Беч, 1852, 277-278.

71 Тихомир Р. Ђорђевић, „Село као друштвена заједница за време прве владе кнеза Милоша“, 133-137.

вирима патријархалних норми понашања. На челу задруге се налазио старешина, коме су управу поверавали сви стасали чланови заједнице [...] Целокупна имовина припадала је заједници. Материјална добра су заједнички стварана па у том смислу и трошена. Према томе, постојала је и заједничка одговорност свих чланова.⁷²

Обичајноправне норме о положају жене у задрузи су веома битне, јер су послужиле као основ за нормирање положаја женских чланова патријархалне породице према *Законику краљевском за Кнежевину Србију* из 1844. године. Услед сличности у обичајима, статус жена у породичним задругама код свих Јужних Словена био је веома сличан. Њихова задужења била су везана за вођење породичног домаћинства, бригу о деци и обављање кућних послова у задрузи. Економију домаћинства водила је домаћица, као што је и решавала неспоразуме међу женским члановима задруге и одређивала задатке за обављање кућних послова. Домаћица је била разборита и старија жена, најчешће супруга домаћина. Остале жене су јој указивале поштовање, а одговорност функционисања домаћинства била је на њој.⁷³

Постојала је строга подела послова на мушке и на женске. Жене нису имале право учешћа у одлучивању о располагању непокретном породичном имовином и у склапању правних послова, имајући само право да изнесу своје мишљење, али необавезујуће. Старешина породичне задруге жена је могла да буде само када у кући није било пунолетних мушких глава,

72 Петар Влаховић, *Србија: земља, народ, животи, обичаји*, Београд, 2011, 265. Такође, види: Миленко С. Филиповић, „Кућна задруга“, у: *Исти, Човек међу људима*, Београд, 1991, 6-17.

73 Maša Kulauzov, „Položaj žena u porodičnoj zadruzi prema običajnom pravu Južnih Slovena“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu* 1-2 (2008), 808-809.

али је то старешинство било ограничено. Имовина стечена у току брака била је заједничка, под управом мужа, али без жениног пристанка он њоме није могао да располаже. Уз то жена је задржавала своју посебну имовину, одећу, накит, предмете личне употребе и миразна добра. Миразом је за време брака управљао муж, а после женине смрти, припадао је деци. Дозвољен је био развод брака у случајевима неспособности за брачни живот, тешке болести, осуде на затворску казну због извршења тешког кривичног дела и неморала супружника. Разводи су били ретки, а обичаја је било у малом броју и били су недовољно прецизни. Жена није била носилац права својине на задружној имовини, тако да није имала овлашћење да иницира деобу породичне имовине. Женски чланови домаћинства нису добијали непокретну имовину. Жена је једино могла да прода, поклони, завешта или отуђи имовину стечену радом ван кућне задруге. Женско дете је могло наследити целокупну породичну имовину само ако је једини преостали члан задруге, али се у том случају наследница удавала за сиромашног момка, да би се продужио заједнички живот на очевини.⁷⁴ Како наводи Никола Ф. Павковић: „У патријархалној култури мушка деца су више цењена и жељена. Целокупни социо-економски положај и култови у породици, па и у широј друштвеној заједници, наслеђује се по мушкој линији сродства. Изузетак је био домазетски брак када су слава и имовина прелазиле са оца на кћер. Неплодност у браку или рађање женске деце увек су приписивани само жени. Јевремова (мисли се на Јеврема Грујића) мајка Стана непосредно му је сведочила о томе како је после рађања прва два женска детета њен положај у задрузи био неподношљив. Била је изложена сталним прекорима укућана све док није родила прво

---

74 *Истѿо*, 810-814.

мушко дете; отада се све преокренуло набоље, „снага“ јој је порасла, сви су јој указивали више пажње и поштовања“.⁷⁵

Занимљиви су обичаји који су били везани за жене у српској задружној кући. Како ће живети новопридошла невеста зависило је од тога да ли је муж волео, од невестине нарави и њених евентуалних „порока“, слагања са супругом, те прихватању од стране свекра и свекрве. Положај невесте био је условљен и тиме ко је још живео у истој кући, од имовинског стања невесте и међуљудских односа у самој задрузи. Посебно је био тежак положај невесте у задрузи. На њу је падао терет највећих обавеза, у неким крајевима дуго је владао обичај да млада, током неког периода времена, укућанима пере ноге. Свекра је невеста морала да двори, пере му ноге и није смела да се жали своме мужу. Било је и обичаја да невеста, током првих пар година, пред старијима не сме да говори с мужем, те да није ни јела са осталим укућанима, ни са мужем, већ засебно. Невеста је морала да буде понизна не само према укућанима, већ и према свима које је сретала и са којима је долазила у контакт. У источној Србији било је случајева да постоји обичај да млада љуби руку и мушкој деци. Невеста је од свих могла бити јавно критикована, а она никог није смела да критикује.⁷⁶

За поделу рада у задрузи била је задужена домаћица, жена старешине задруге, најчешће свекрва. Пошто су у породичним задругама које су се бавиле сточарством, послови око стоке били занимање мушкараца, жене су биле задужене за бели мрс, организовање исхране чељади, одевање и обување, правиле су и опанке. Често су радиле и на њиви, изузев „редуше“ и „планинке“. Задаци „редуше“ били су спремање хране

75 Никола Ф. Павковић, *Етнографски записи Јеврема Грујића: критичко издање и превод необјављене архивске траже*, Београд, 1992, 26.

76 Momčilo Isić, *Seljanika u Srbiji u prvoj polovini 20. veka*, Београд, 2008, 138-141.

и остали кућни послови, и ту су се све жене смењивале недељно, према устаљеном реду, а док је обављала свој посао, редуша је била ослобођена осталих. Планинка је била „шеф“ над женама и женским пословима у задрузи, а понекад је презимала и улогу домаћице.⁷⁷

Село као суд, према српском обичајном праву, је, у присуству органа извршне власти или без њих, доносио одлуке о кривичним, грађанским и управноправним случајевима, руководећи се начелима савести и опште правде. Колективно решавање случајева било је јавно. На сеоским зборовима се одлучивало и судило у име целог села, постојали су „велики“ и „мали“ зборови, на којима су учествовали кметови, а одлуке су доносили заједно, одмеривши све околности. Одлуку о смртној казни за неко дело могло је донети село, те да кривац буде доживотно обележен, јавно осрамоћен, истучен, протеран из села, па и да се на њега и његову породицу баца јавно проклетство. Судски случајеви о којима је село судило углавном су се односили на штете, убиства, крађе, паљевине и друге проблеме од заједничког интереса.⁷⁸ Како наводи Никола Ф. Павковић: „Скуп старешина села био је трећи саставни део сеоске општине. Ова установа, или како је Грујић још назива „састанак сеоски“ састојала се од свих кућних старешина, „кмета“ и његова два „помоћника“. Уз њих су били и „старци“ у улози саветника. Улога „стараца“ била је посебно важна у суђењима и решавању спорова око међа. Сви они заједно, каже Грујић, представљали су „власт“ у селу“.⁷⁹ Када је у питању народни суд, Павковић износи. „[...] Подносилац тужбе јавно,

77 Isto, 141-142.

78 Петар Влаховић, *Србија: земља, народ, животи, обичаји*, 233; Тихомир Р. Ђорђевић, „Село као суд у нашем народном обичајном праву“, *Зборник Филозофској факултету Универзитета у Београду* 1 (1948), 267-292.

79 Никола Ф. Павковић, *Етнографски записи Јеврема Грујића*, 28.

пред кмета и његове помоћнике, износи своје доказе и мишљење. Тим правом се једнако користи и оптужени. По завршетку расправе, кмет се саветује са истакнутијим и старијим кућним старешинама и својим помоћницима да би, на крају, јавно саопштио пресуду⁸⁰. Зборове читавог села је, у неким случајевима, сазивала и власт, најчешће када је требало изнети неко саопштење. Пред Кочину крајину ага Ибрајим је дошао у Неменикуће, позвао к себи кнеза и све кметове, изложио им наредбе, а сутра сазвао цело село, да би их саветовао да не стају на страну Немаца. Карађорђе је, такође, новембра 1812⁸¹, писао војводи Кара-Марку да сазове све кнезове и кметове, „мало и велико од његове кнежине“, да би саопштио да „сваки старицац турску земљу не држи, него војвода све дошљацима да подели“. Учесници ових сеоских зборова носили су назив *велики и мали* или *велико и мало* или *кметови велики и мали*, а сви ови изрази значили су сви скупа, сви без разлике.⁸²

За деловање села као суда навешћемо неколико примера. Новембра 1817. године, Јован Обреновић из Бруснице је јавио кнезу Милошу како је у селу Горевници нека девојка родила дете „за које све село и девојка обличавају Рака Левајца да га је ш њиме добила, за то је све село против Рака стало да му даду девојку и да га из села дигну“. Такође, Јеврем Обреновић је новембра 1817. из Шапца обавестио кнеза Милоша да се код њега у затвору налази неки човек из Посавине, који се својим лоповлуком омразио овој околини и свом селу, „и тако село от њега руке дигло и неће да га прими“. Априла 1825, Суд општенародни српски писао је кнезу Милошу о Михаилу

80 *Исйо*, 29.

81 Датуми су навођени према новом календару, осим у фуснотама, где су навођене и по старом и по новом, паралелно.

82 Тихомир Р. Ђорђевић, „Село као друштвена заједница за време прве владе кнеза Милоша“, 136-137.

Курепу из Балуга, из Пожешке нахије, од кога „горега човека нема у свој Нахији Пожешкој, да је бедник, лаже, и бије се с људма, и да има три године како га се село отрело“. Кнез Васиљ Павловић из Ваљева је јануара 1818. јавио кнезу Милошу о случају свађе два момка из кнежине Јована Бобовца, те је један ножем убио другог, па су сељани стигли убицу и село је над њим извршило смртну казну. Исто тако, априла 1822, из Сибнице су кнезу Милошу писали кнезови Илија Поповић, Никола Катић и Јован Старчевић да је извесни Павле Живковић побегао из окова из Бруснице у Бранчиће код свог пријатеља. Кметови села су га ухватили, предали пандурима, који су га довели пред кнезове. Народ му је желео смрт, јер је починио много убистава. Стога су га кметови погубили пред народом и послали његову главу кнезу.⁸³

Српским грађанским закоником, који је примењиван од 1844. до 1946. године, регулисан је правни положај жене у том периоду. Неравноправност жена била је најочљивија у наследном праву и већа код удатих жена него код неудатих, удовица или разведених. Након што би склопила брак, жена је губила општу пословну способност и изједначавала се са малолетником. Без сагласности мужа удата жена је могла само да сачини тестамент или уговор о наслеђивању, да врши очинску власт уместо мужа који је лишен пословне способности, да одговара за накнаду штете из деликта и да води спор са мужем у погледу неког свог личног или имовинског права. Без сагласности мужа жена није могла да врши било какву службу. У брачном праву жена је била потчињена мужевљевој власти, а родитељска власт није равномерно подељена између оца и мајке, у корист оца. Родитељску власт над ванбрачним дететом имала је само мајка, а отац је могао добити очинску власт

83 *Исто*, 135-136.

ако дете стекне брачни статус позаконењем или отац са мајком прихвати да буде и хранилац детета. Утврђивање очинства било је забрањено према *Српском грађанском законнику*.⁸⁴

Само су мушки потомци могли у првом наследном реду да буду законски наследници, женска деца имала су право на уживање, издржавање, снабдевање и пристојно удомљење. Женско потомство је могло бити законски наследник само у одсуству мушких потомака. Преживели брачни друг постао је законски наследник када умрли није оставио никога од предака или потомака по очевој или мајчиној лози, и у томе су муж и жена били изједначени. Удовица је имала нарочито право уживања мужевљеве заоставштине, тзв. „удовички ужитак“. Жена је била лишена права располагања и њено право уживања прекидало се у случају смрти или преудаје.⁸⁵

Према *Српском грађанском законнику* жена која је живела у задрузи, није сматрана њеним чланом, те није могла имати ни удео у задружној имовини. На тај начин је спречено да жена која удајом излази из задруге односи собом део задружне имовине, тј. инсистирало се на очувању јединства задружне имовине.⁸⁶

84 Marija Draškić, Olga Popović Obradović, „Pravni položaj žene prema Srpskom građanskom zakoniku (1844-1946)“, u: *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka 2. Položaj žene kao merilo modernizacije: naučni skup*, Beograd, 1998, 11, 15-19; *Грађански законик за Кралјевину Србију (текст Закона од 11. марта 1844. године, са изменама и допунама)*, <https://www.overa.rs/gradanski-zakonik-kraljevine-srbije-1844-god-sa-kasnijim-izmenama.html>, чест прва, глава II, чл. 109-111; чест прва, глава III, чл. 112-155; чест друга, глава X, чл. 428; чест друга, глава XXVIII, чл. 759-788; чест трећа, глава II, чл. 855.

85 Marija Draškić, Olga Popović Obradović, „Pravni položaj žene prema Srpskom građanskom zakoniku (1844-1946)“, 19-21; *Грађански законик за Кралјевину Србију (текст Закона од 11. марта 1844. године, са изменама и допунама)*, чест друга, глава IX, чл. 394-417.

86 Marija Draškić, Olga Popović Obradović, „Pravni položaj žene prema Srpskom građanskom zakoniku (1844-1946)“, 22-23; *Грађански законик за Кралјевину Србију (текст Закона од 11. марта 1844. године, са изменама и допунама)*, чест друга, глава XV, чл. 507-529.

Како наводи Никола Павковић, „Социо-економска стварност задруге била је знатно сложенија и разуђенија него што су то могле да изразе законске одредбе о њој. Тако је било код свих Срба, па и у ондашњој Кнежевини Србији. Законик преузима и низ правила из традицијског права, али уноси и новине чији је циљ био јачање приватне својине и индивидуализма у правним пословима. Другим речима, законодавац је желео да, чинећи компромисе са обичајним правом, мења постојећу друштвену стварност задруге помоћу закона и права. Но, и поред тога, законодавац није унео у Грађански законик све новине и достигнућа о својини који су били већ познати у западном праву [...] Судска пракса из времена пре и после доношења Грађанског законика, затим правна литература из XIX и с почетка XX века, најзад, потоња етнолошка истраживања јасно указују често на велики и суштински несклад између законских одредби о задрузи и друштвене стварности задруге код Срба на подручјима где је Законик био примењиван и где није.“⁸⁷

Када је у питању неједнакост полова и чињеница да је *Грађански законик*, учинивши уступак обичајном праву, жену лишио права наслеђа, Павковић закључује: „Историјски гледано, патријархални односи трају неупоредиво дуже од савремених егалитарних. У таквом друштву су сва основна социјална добра, која су код правника некако занемарена и у сенци материјалних добара, преносива и наследна искључиво по мушкој линији [...] Тешко да би се могло очекивати да у таквом социо-културалном систему само сегмент наследних добара (материјалних добара) буде изузетак од општег правила. Прецедентно право мушкараца у нашем земљо-

87 Никола Ф. Павковић, „Породична задруга у Српском грађанском законнику“, у: *Исти, Сјудије и оједи из њравне ејнолоије*, Београд, 2014, 314.

Смрт сиротице,
Катарина Ивановић,
око 1850.

радничком традицијском друштву односи се, дакле, на све врсте добара, па и на материјална добра [...] Други могући антрополошки поглед на не(једнакост) полова у наследним материјалним добрима тражили бисмо у комплексу односа између људи, а то су комуникације троструког нивоа размене добара. У социјалној антропологији се тај систем назива тоталним и обухвата: размену добара, идеја и жена. Врхунско и универзално добро у систему размене и у патријархалном друштву су жене. Правила те размене су у рукама мушкараца [...] Због тога, неуступање и непокретности уз жену сматрамо мање видљивом структуром система размене добара, чија је функција некада видна, али увек усмерена у правцу ширења пријатељских, радних и других друштвених веза и односа. У томе је за нас суштина сељачког 'конзервативизма' и 'традиционализма'".⁸⁸

88 *Истио*, 319-320.

* * *

Како наводи Михаило Гавриловић: „Морал наших старих у Карађорђево и Милошево време био је низак према данашњим појмовима, па ма како се имало мишљење о добром старом времену. Разврат је цветао на све стране. Прељубочинство, завођење и ‘чрезнаравноје злоупотребленије’ (‘богомрскоје и нарави противно насилије’, ‘нашем вероисповеданију најпротивније дело’) биле су врло обичне појаве, извештаји старешина пуни су оваквих примера као и Милошеви протоколи наредаба о чувању ванбрачне деце, о јавном кажњавању прељубочинаца итд.“⁸⁹ Александра Вулетић сматра да етнографски описи и реалистичка књижевност 19. века помало идеализују српско друштво у прошлости, док Михаило Гавриловић, на основу архивских докумената, даје реалну оцену.⁹⁰ Како наводи Радош Љушић: „Иако на ниском ступњу културног и моралног развоја, Србију су пратиле многе неморалне појаве, а једна од њих је и ‘блудјеније’. Иако су ‘прељубодјеји’ и ‘прељубодјејице’ строго кажњавани, неки чак и смрћу, по кнежевој наредби, ова појава је у Србији бивала све чешћа, понајвише у Београду.“⁹¹

Треба се осврнути и на кривичноправне прописе који се односе на кривична дела почињена над женама или од стране жена, у време Првог устанка (1804–1813) и прве владавине кнеза Милоша (1815–1839). Нормативне правне акте наводићемо хронолошким редом.

89 Михаило Гавриловић, *Милош Обреновић. Књија друја (1821-1826)*, Београд, 1909, 714.

90 Александра Вулетић, „Нежељена деца: ванбрачне трудноће у Шабачком округу у првој половини 19. века“, *Museum* 10 (2009), 71.

91 Радош Љушић, *Кнез Милош (1783-1860): државојворни владар*, Нови Сад, 2021, 745.

Како наводи Иван Јанковић: „[...] током читавог свог постојања држава Првог устанка налазила се у ванредним, ратним околностима; правне традиције у њој једва да је било, а отимање ондашњих великаша око власти никако није погодновало развоју законитости. Све је то стајало на путу жељама да се Србија устроји као правна држава“.⁹² У време Првог српског устанка судило се на основу два позната законика. Прота Матеја је на основу *Крмчије* саставио тзв. *Закон њројше Матије*⁹³, који је проглашен на Ваљевској скупштини. Ни у *Мемоарима* проте Матеје ни у другим изворима нема потврде да је овај закон важио у целој земљи, па се сматра да то није био закон за читаву тада ослобођену територију Србије (Београдски пашалук), већ само за Ваљевску нахију, чија га је скупштина и донела, односно потврдила. Без сигурног одговора остају и питање примењивања поменутог закона у устаничком животу Ваљевске нахије, као и у ком временском периоду су његови чланови могли важити.⁹⁴

Поред *Закона њројше Матије*, требало би се осврнути и на други правни акт Првог српског устанка, а то је *Карађорђевог законик*, који је знатно обимнији и садржи одредбе кривичног,

92 Иван Јанковић, *На белом хлебу: смртна казна у Србији 1804-2002*, Београд, 2012, 15

93 Побројани су неки параграфи: „1) Ко би убио човека, да се убије и на коло метне; 2) Ко отме девојку силом (као што је гдегде бивало, а особито у каквим бунама кад се судови побркају), тај женик, кум и стари сват шибу да трче, а други штаповима да се каштигују; 3) Ко украде јагње, прасе, коња или вола, тај да плати двоје и да се каштигује штаповима; 4) Ко утече из војске без допуштења, да трчи шибу; 5) са страже који побегне да се стреља; 6) Ко се криво закуне и криво сведочи, тај сву ону штету за коју је сведочио, да плати, штаповима да се каштигује, и да му се никада више ништа не верује, и да се за свагда лажом проглаша; 7) Кад се сваде и псују, који се привати за оружје, као пола убиства, да трчи шибу“ итд. (Прота Матија Ненадовић, *Мемоари*, Београд, 1947,136).

94 Dragoslav Janković, *Srpska država Prvog ustanka*, Београд, 1984, 84; R. Ljušić, „Srpska sloboda“, *Arhiv za pravne i društvene nauke* 2 (1992), 355.

војнокривичног, државног и породичног права. Састојао се од 41 члана, од којих су првих осам, као и чланови 11, 12 и 13, изгубљени. Тома Живановић је датирао *Карађорђевог законик* 1807. годином.⁹⁵ С. Новаковић сматра да би текст *Законика* требало ставити у рад Савета после 1810, кад се у Србији већ развило неко уредније стање.⁹⁶ В. Берко Савић га смешта у децембар 1808. године.⁹⁷ Највероватнији *terminus post quem* за настанак *Карађорђевог законика* је 11. јануар 1811. године. Аутора текста требало би тражити у кругу образованих аустријских Срба који су имали истакнуту улогу у устанку, и то међу Иваном Југовићем, Михајлом Грујовићем, Миљком Радоњићем и Лазаром Војиновићем, а неколико важних чињеница упућивало би на Ивана Југовића, једног од депутата код руског команданта у Влашкој, Прозоровског. Доступна грађа из Првог српског устанка, *Карађорђево Деловодни протокол*⁹⁸, *Протокол Шабачког мајистра*⁹⁹, аустријски конфидентски извештаји и други извори дају потврдан одговор на питање да ли је оно што је прописано у *Законику* примењивано у животу устаничке Србије, тј. да ли је оно што је прописано изражавало правна схватања оног доба.¹⁰⁰

Члан 31. *Карађорђевог законика*, забранивши истраживање вештица, запретио је људима који су то чинили, мучили жене,

95 Тома Живановић, *Основи кривичног права: ошисти гео*, Београд, 1922, 39.

96 Стојан Новаковић, *Уставно ипшање и закони Карађорђевог времена*, 132.

97 Текст *Карађорђевог законика* објављен је у: Т. Живановић, *Законски извори кривичног права Србије и историјски развој његов и њеног кривичног правосуђа од 1804. до 1865.* Београд, 1967, 10-13; С. Новаковић, *Уставно ипшање и закони Карађорђевог времена*, 132-136; В. Берко Савић, *Карађорђе: документи I, 1804-1809*, Горњи Милановац, 1988, 444-448.

98 *Деловодни протокол од 1812. маја 21. до 1813. августина 5.* Кара-Ђорђа Пејровића, приредио Исидор Стојановић, Београд, 1848.

99 *Протокол и рејистар Шабачког мајистра од 1808. до 1812. године*, приредио Радомир Ј. Поповић, Београд, 2010.

100 З. С. Мирковић, *Карађорђевог законик: (кривично, породично и државно право устаничке Србије)*, Београд, 2008, 15-20, 196.

убијали их и бацали у воду истом казном, дакле и бацањем у воду.¹⁰¹ Према *Карађорђевог законика*, члан 30, жена која се усуди да удави ванбрачно дете осуђује се на смрт.¹⁰² Августа 1811, Карађорђе је одобрио Пљакићево спаљивање врачара.¹⁰³

Члан 2. *Закона њроше Матеје* предвиђао је да, када људи отму девојку силом, младожења, кум и стари сват трче шибу, а други да се казне ударцима штапом.¹⁰⁴ Члан 27. *Карађорђевог законика* предвиђао је да момак који отме девојку трчи шибу три пута кроз 300 момака, девојка да се ослободи и уда за онога кога она жели и тај нови брак требало је да се сматра законитим. Кум је требало да се казни са 50 удараца штапом, девер са 50, на исти начин и стари сват, а остали сватови са по 30 удараца штапом.¹⁰⁵

У Наставленију војводама из јануара 1812, наређено је да војводе морају водити рачуна да родитељ који удаје девојку не узима више од 12 гроша, колико је било прописано. Ко би узео више, био би кажњен, а цела сума новца би припала државној каси.¹⁰⁶ Исто налаже прота Матеја пар дана касније у распису капетанима и кнезовима, да о удаји девојке нико не сме узети ни дати више од 12 гроша.¹⁰⁷ Занимљиво је наређење према

101 *Исто*, 132-134

102 *Исто*, 128.

103 Велибор Б. Савић, *Карађорђе. Документии 2 (1810-1812)*, Горњи Милановац, 1988, 1004, док. бр. 703; З. С. Мирковић, *Карађорђевог законик*, 134.

104 Матија Ненадовић, *Мемоари*, 136.

105 З. С. Мирковић, *Карађорђевог законик*, 110.

106 *Проша Матеја Ненадовић: акша и њисма*, приредио В. Б. Савић, Горњи Милановац, 1984, 222, док. бр. 182, члан 9.

107 *Исто*, 224, док. бр. 185, члан 1. Обрачунски новац у Србији Првог српског устанка био је турски грош од 40 пара по 3 аспре. Имовина А. Пљакића износила је 1813 – 40.565, а војводе поречког Ј. Стефановића – 14.850 гроша. Такође, и порез је распоређиван на области по грошима и појединци су га плаћали по тарифи у овој валути. У трговачким актима, тапијама, спомињањима закупа и царина, обрачунска валута били су гроши. Процењује се да је извоз Србије 1807. износио 3 милиона гроша. (Вук Винавер, „Монете у Србији Првога устанка“. *Зборник Музеја Првог српског устанка 2* (1960), 16)

којем је предвиђено да, уколико се девојка не би удала на време и родила ванбрачно дете, њен отац буде строго кажњен.¹⁰⁸

Према пропису из децембра 1817, наређено је да свештеници на скупштини парохијана читају одредбу да ће човек који се усуди да отме девојку или је на други начин превари да побегне од родитеља и оде његовој кући, примити велику казну од кнеза Милоша.¹⁰⁹ Маја 1818. прописано је да се момак који насилно узме или отме девојку затвори у апс¹¹⁰ са саучесницима и да буду кажњени као највећи злочинци и убице, а девојка је требало да се врати родитељима.¹¹¹ Јула 1820. године донет је пропис према којем се најстроже и „под изгубљеним живота“ забрањује отимање девојака. Отимач је требало да се казни вешалима, а његови помагачи најстрожим батинама и апсом и да се на годину или више дају на најтежи рад. Према истој наредби, девојка није смела да сама оде за момка, а да претходно није према пропису испрошена. Момак који би на овај начин примио девојку требало је да буде оштро кажњен и годину дана окован у гвожђе. Свештеник који би венчао побеглу девојку требало је да буде лишен службе.¹¹²

Према одредби из јуна 1827, кнез кнежине, сеоски кмет и месни парох требало је да, чим им родитељ или било ко јави

108 *Проџа Матеја Ненадовић: акџа и џисма*, 225, док бр. 185, чл. 2.

109 „Благоговјемном Јереју Матеи Поповићу Намјеснику Грочанске нахије“, 23.11/5.12.1817, у: Тома Живановић, *Законски извори кривичној џрава Србије и исџоријски развој кривичној џравосуђа од 1804. до 1865. џодине*, Београд, 1967, 44.

110 Мисли се на притвор, при институцијама полицијске и судске власти, пошто институција организованог затвора још није постојала.

111 „Благородним кнезовом већег и мањег степена, честним протопровзитером и свјашчеником, почтеним кметовом Срлским у кругу нашам Сербие мир и здравље од Г-да Бога“, 14/26.05. 1818, у: Тома Живановић, *Законски извори*, 45.

112 „Пофторителна заповест по свим нахијама касателно женидбе и удадбе издата у 1818 года 10-маја и придато да девојка сама, не бивши пређе прошена, за момка отићи не може“, 7/19.07.1820, у: Тома Живановић, *Законски извори*, 51.

да је девојка или удовица трудна, одмах оду у њену кућу и нађу старију жену која ће пазити да жена не побаци. Кнез и кмет требало је и да нађу дојкињу, кад се дете роди, а док се дете не одузме од мајке, требало га је чувати од сваке опасности. Дојкиња је, од тренутка када је примила дете, била одговорна за све сумњиво што би се детету догодило. Бабица и дојкиња добијали су награду од имовине прељубника и прељубнице.¹¹³

Маја 1828. године наређено је да се жене не хапсе после почињене кривице, већ да се држе код варошког кнеза или пароха до судског решења о кривици. Требало је да се ухапсе само жене које су убице, али не заједно са мушкарцима.¹¹⁴ Такође, децембра исте године, налаже се кнезовима и писарима Народног суда да женска лица не доводе у судски конак и да не позивају на блудне радње жене које долазе у Народни суд због својих проблема, тужби или казне.¹¹⁵ Јула 1833. потврђено је да женска лица не треба хапсити за малу кривицу, него их сместити у кметову или неку другу кућу, док им се не изрекне пресуда. Жене је требало хапсити само ради убиства, али, као према пропису из маја 1828, не заједно са мушкарцима.¹¹⁶

Кнез Милош се трудио да, барем у Београду, ограничи задовољства која су неожењеним српским младићима пружале „јавне жене“. Важећи прописи, који су регулисали живот у ва-

113 „Објавленије полициским властима против блуда, убијства деце и против самовласног развода брака“, 8/20.06.1827, у: Тома Живановић, *Законски извори*, 65-67.

114 „Наредба нахијским судовима“, 12/24.05.1828, у: Тома Живановић, *Законски извори*, 69.

115 „Пословник Народног суда“, 9/21.12.1828, у: Тома Живановић, *Законски извори*, 70.

116 „Дужност чланова нахијских судова“, 8/20.07.1833, у: Тома Живановић, *Законски извори*, 85.

рошима, нису били у складу са блудничењем и ноћним забавама, јер су полицијске патроле контролисале кретање градом ноћу без фењера, беспосличарење, картање и опијање. За ова дела биле су предвиђене и телесне казне. Било је повремених рација, протеривања и покушаја да се искорене „зле жене“ и „роспије“ из Београда. *Закон војни* из 1839, глава XII, *О блуду и насиљу*, члан 102, донео је одредбу према којој „блудне кћери“ не смеју бити присутне по војним гарнизонима.¹¹⁷

* * *

У Србији на почетку 19. века постојале су три врсте телесних казни, шиба, батине („бој штаповима“) и бој камџијама или бичевање. Мртва или смртна шиба (или „дванаест пута на место“) значила је да је осуђени морао да трчи 12 пута горе и 12 пута доле кроз строј од 300 момака поређаних у два реда. Кад је била у питању обична шиба, наг осуђеник морао је да трчи кроз строј људи поређаних у два реда по триста, одређени број пута (три, четири, шест, осам или највише девет) у једном и исто толико у другом смеру.¹¹⁸

Што се тиче смртних казни, од 1815. до 1860. године, најчешће извршење смртне казне било је вешање, као и у претходном периоду. Затим, јавља се смртна казна ударцем секиром у главу, батином и будаком, каменовањем, стрељањем из пушака. Такође, постојао је ритуал кажњавања тела после

117 Владимир Јовановић, *Сјај и беда варошкој живоји: маргинале скућине и државна реакција у Србији 19. века*, Београд, 2017, 46-47; Иван Јанковић, „Опште блуднице: проституција у Београду у првој половини 19. века“, *Годишњак за друштвену историју* 2 (2015), 25-51; Бранко Перунички, *Ујрава прада Београда 1820-1912*, Београд, 1970, 35-36, 41-42, 62-63, 64-65, 69-70, 113, 121-122, 125-126; Бранко Перунички, *Београдски суд 1819-1839*, Београд, 1964, 246, 247-248, 404-405, 407, 444, 461-462, 472, 563; *Зборник закона и уредба и уредбени указа издани у Књажевству Србији* 1, Београд, 1840, 152.

118 Момчило Грубач, *Телесна казна у Србији од Првој српској устаника (1804) до њеној укидања (1873)*, Београд, 2004, 31-40.

смрти, у виду одсецања главе и излагања, вешања тела погубљеног и стављања на точак, док се тело не распадне.¹¹⁹

Када је реч о третману осуђеника на казну лишења слободе, у време кнеза Милоша запажамо одвајање мушких и женских затвореника. Што се тиче издржавања затвореника, сматрано је да држава не треба да троши ништа на лица лишена слободе и да од њих треба да оствари приход. Тако, *Ујуџство за чланове мајисџрајџа* из 1828. године истиче да се апсеници издржавају о свом трошку, што је поновљено у пропису из 1833. Такође, постојала је такса „апсанско“, која се односила на трошкове које су плаћали апсеници за стављање и скидање окова. Ова такса служила је као приход апсанџија, који, до 1842. године, нису имали плату.¹²⁰

Као што је већ наведено, Наредбом из 1828. године предвиђено је да се до извршења пресуде у полицијске и судске апсане притварају само жене оптужене за убиство. За време прве владавине кнеза Милоша схваћена је нужност да се за жене изграде засебне апсане, на захтев Јагодинског исправничества из 1836. године. Донете су и одговарајуће одлуке, али нису спроведене у дело, вероватно због не толико великог броја апсеница. Само у неколико округа подигнуте су апсане за жене. Наиме, 1836. године донета је одлука да се у свим окружним исправничествима саграде апсане за жене у близини судске зграде. Истицало се да то не треба да буду велике грађевине, већ сличне земуницама, које би биле утврђене брвницама, а кључеве је требало да чува месни полицајац.¹²¹

119 Зоран С. Мирковић, *Смртна казна и казна тврчања кроз шибе у Србији 1804-1860 (риџуали њоубљена и јавној мучена)*, Београд, 2013, 29-39, 51-58.

120 Ивана Крстић Мистрицеловић, „Казнени систем у Кнежевини и Краљевини Србији“, у: *Казнено-поправни заводи у Србији: пример Пожаревачкој казненој заводи 1853-1918, књига прва*, уредник издања Јасмина Николић, Пожаревац, 2016, 31-32.

121 *Исто*, 32-33; Иван Јанковић, „Женско апсеничко радилиште у Пожаревцу 1848-1852“, *Годишњак за друштвену историју* 3 (2013), 16-17.

Жене осуђене на робију су често издржавале казну у домаћинствима високих чиновника, где су служиле као кућна послуга. Тако је Круну из Бруснице првостепени суд осудио на смрт, због тровања супруга. Суд другог степена је проценио да је Круна била млада, не сасвим разумна, те „луцкаста“, па је казна ублажена. Осуђена је на 10 година робије, коју је требало да одслужи код војног команданта дунавско-тимочког, с оковима на ногама. Након укидања ове команде, а по одобрењу кнеза Милоша, Круна је казну наставила да издржава у Милановцу. Служила је у кући Стефана Стефановића Тенке, бившег војног команданта и министра правде и просвете у том тренутку. Када је кнез Милош абдицирао, тежило се укидању овакве праксе. Круна је послата окована у Неготин, али не у затвор, него у кућу окружног начелника, а на крају је била у апсани Округа рудничког у Брусници, а тамо је имала и родбину.¹²²

* * *

О ставу државе према поштовању закона и система вредности хришћанске Европе, сведочи текст извештаја Министарства унутрашњих послова из средине 19. века, који представља Александра Вулетић. Наиме, задатак државе било је и старање „како би се могло стати неваљалим и неупутним обичајима простог народа нашег, пре свега, пак, оним обичајима због којих међ народом нашим зла и несрећа догађати се могу, а оваки издају да је народ прост. А осим тога што су обичаји напред поменути и на моралну и на материјалну штету, а и на стид отечества нашег пред другим уљудним светом.“ Међутим, пракса показује да је кнез Милош наставио да поступа у складу са патријархалном традицијом, у чијем духу су он и

122 Иван Јанковић, „Женско апсеничко радилиште у Пожаревцу 1848-1852“, 16.

становници Србије били васпитани. Очигледно, према поданицима се није односио као просвећени владар, већ више као породични старешина. Један поданик се кнезу обратио поводом молбе реченицом која претходни став најбоље потврђује: „Ви сте наш отац милостиви Господару, а ја ваш син“.¹²³

* * *

Када сагледамо ствари са теоријског аспекта, још историчари школе *Анала* поделили су друштвени живот 19. века на сферу приватног и јавног, у којем је, према традиционалном моделу, мушкарац имао доминацију у јавности, а жена истакнуту улогу у приватном животу. Такође, схватања патријархалног друштва су подразумевала, према уобичајеном моделу, доминацију мушкараца над женама и старијих над млађима. Данас, у новијим истраживањима, истиче се да ствари нису биле тако једнозначне и да су биле много комплексније, флуидније, у зависности од историјско-друштвеног контекста средине. У Европи, па и у Србији, жене су имале значајну улогу у друштву, мада је, према прописаним и институционализованим нормама, мушкарац имао предност. Уз много труда, бивајући формално присиљене да функционишу у оквирима епохе, те правно ограничене *Српским браћанским законом* из 1844, српске жене су итекако имале утицаја на своје мужеве. Оне су некад имале водећу улогу у породици, у сеоској средини, да би у градском животу мираз и материјална добра, која су доносиле у брак, жени давали на значају у друштвеном статусу, као и способност да креирају мрежу пословних и политичких контаката, од којих су мужеви и цела породица имали користи, а посредно и саме жене.

123 Александра Вулетић, *Брак у Кнежевини Србији*, Београд, 2008, 22-23.

Уочљиво је да је насиље према женама у српском друштву 19. века било присутно, али „оправдано“ само у појединим ситуацијама, често, као и данас, као израз немоћи и неспособности мушкараца. Такође, почетком 19. века, у време Карађорђа и Милоша, видљиво је, према оцени историчара, да је друштво било морално и културно на ниском нивоу, тако да су прељубништво, блудничење, чедоморство, побачај, који су проишћали из претходно наведеног, били чести. Правне норме из времена кнеза Милоша су биле предвиђене да би се потомство сачувало и заштитило, с друге стране, неки кривичноправни прописи показују да се о женама ипак водило рачуна. Хапшене су само у случају да су починиле убиство, и у апсу држане одвојено од мушкараца. У супротном, изрицање пресуде за друга кривична дела, жене су чекале смештене у кметовој, кнежевој или пароховој кући, на „безбедном“ и „неутралном“ терену. Донете су одлуке о изградњи засебних апсана за жене, мада нису до краја спроведене у дело. Отмица девојке и присилно одвођење и присиљавање на брак су били строго кажњиви у време 1815–1839. Прописи из времена кнеза Милоша повремено су имали за циљ да смање проституцију и неморал у Београду. Такође, кнез Милош, који је иначе врло често био врховна инстанца у судским пословима, имао је моћ да помилује или казни. Својој жени, кнегињи Љубици, опростио је убиство љубавнице Петрије. И сам је био склон прељубништву и ванбрачним авантурама, по којима је био познат и око којих се и данас буди интересовање, како историчара, тако и читалачке публике. Телесне и смртне казне, као и ритуали погубљења и кажњавања тела после смрти, јесу, у доба кнеза Милоша и касније, били често сурови са аспекта данашњице и људских права. Они су донекле продукт епохе, присутни у једним облицима у земљама европског Запада,

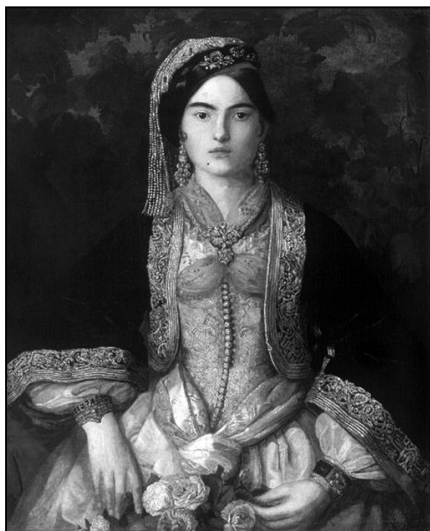

Јеленка (око 1792-1864), Туркиња из харема Миленка Стојковића,
љубавница кнеза Милоша и мајка његовог сина Гаврила

у комбинацији са наслеђем дугогодишње османске управе и традиционалног обичајног права патријархалног друштва. Ове казне спровођене су једнако и над мушкарцима и женама, с тим што се из случајева види, да су телесне казне за жене, по броју удараца штапом или бичем, некад биле теже, кад је блуд био у питању.¹²⁴

Као и у сваком друштву, жене које су имале утицаја и веза са истакнутим мушкарцима, имале су привилегије, материјалне и друштвене. Такође, жене из владајућих слојева су имале неку врсту заштите, и у периоду кнеза Милоша, као

124 Рецимо, јануара 1828, Марија Влаиња из Савске махале, кажњена је са 12 удараца камџијом, због блудних радњи са Ђорђем Васиљевићем, бећаром, који је кажњен са 25 удараца штапом. Б. Перуничкић, *Београдски суд*, 399.

Анка Топаловић, рођена Ненадовић,
Катарина Ивановић, 1837.

Јелена Здравковић,
Урош Кнежевић, 1838.

што се види из случаја помиловања кнегиње Љубице. Доста после убиства, које је починила 1819, 1830-их кнегиња добија свој конак у Београду, који је функционисао као женски простор, везан за елиту, уређен према кнегињиним налозима.

Слика западних путника о српским женама у 19. веку зависила је од епохе и положаја самог путописца, намера његових путовања, образовања, класне припадности и других фактора. Међу путницима је било доста жена, прво из аристократских, касније из средњих слојева. У „слику Другог“, па и жене са Оријента, био је укључен колонијализам и предрасуда о западној супериорности. Слике жене варирају од оних романтичних и идиличних, до оних које жене, па и друге појаве и групе у Балкану и у Србији, пореде са дивљаштвом.

Све напред речено говори да српско друштво и положај жене у њему првих деценија 19. века, нису толико одудара-

ли од главних токова положаја жене у другим балканским земљама, па и у Европи. Наиме, Србија и земље југоисточне Европе биле су граничне Централној и Западној Европи, и западне идеје, мада посредно, долазиле су у Србију и српско становништво и држава су са њима били ипак упознати, а и својом вољом, свесни државних и друштвених потреба, те идеје прихватили, примењивали и прилагођавали српском друштвено-историјском контексту, тражећи аутохтона решења. *Српски грађански законик* из 1844. је продукт уставобранитељске епохе и излази из периода који обухвата наш рад. Логично се мора споменути, као правни продукт који је, коначно, за дуги временски период, регулисао одређена правна питања. Био је неправедан према женама, више ограничавајући грађанскоправну моћ жена него, рецимо, тадашње аустријско законодавство. Јован Хаџић, као писац законика, је унео неке нове делове, да би регулисао одређене имовинскоправне односе у српском друштву, пре свега да би обезбедио очување јединства имовине српске задруге.

ЖЕНЕ, КРИВИЧНА СУЂЕЊА И КРШЕЊЕ ЈАВНИХ НОРМИ: СТУДИЈЕ СЛУЧАЈА

3.1 Судска организација (1804–1839)

У Боговађи су, од 16. до 24. октобра 1805. године, настала сва правна акта о уређењу државе. *Уредба о суду (Учрежденије судејсѿив)*, која представља један од најзначајнијих аката, донета је 23. октобра. Према Вуку Караџићу, Савет је из Смедерева слао по нахијама кратке уредбе како ваља судити. Савет је ове уредбе вероватно започео да упућује магистратима из Боговађе, а потом наставио у Смедереву, где се убрзо преселио, с осталим властима.¹

Првим дѣлом *Учрежденија судејсѿив* уређени су мирски (световни) судови. Судство је било четворостепено, тј. постојали су: 1) сеоски суд, 2) кнежински суд, 3) нахијски суд и 4) Велики суд народни. Прва три суда налазила су се у свакој административној јединици (селу, кнежини и нахији), док је четврти суд био сâм Савет.² У сваком селу нахије постављена су два или три кмета и један сеоски кнез. Сеоски кнез се са

1 Вук Караџић, „Правитељствујушчи совјет српски“, у: Исти, *Историјски сѿисци* II, Београд, 1969, 59; R. Ljušić, „Srpska sloboda“, *Arhiv za pravne i društvene nauke* 2 (1992), 360; Исти, *Вожд Карађорђе*, Београд, 2005, 112. За најновији поглед на српску државност у Првом устанку в. Srđan Šarkić, „The beginning of Serbian constitutionality“, у: *Konflikt und Koexistenz : Die Rechtsordnungen Südosteuropas im 19. und 20. Jahrhundert. Bd. 2, Serbien, Bosnien-Herzegowina, Albanien, herausgegeben von Thomas Simon ; unter Mitarbeit von Gerd Bender und Jani Kirov*, Frankfurt am Main, 2017, 233-279.

2 Р. Љушић, *Вожд Карађорђе*, 113.

кметовима и попом сваке недеље и празником састајао код цркве и ту су судили сељацима. Шта није могао да суди сеоски суд, пресуђивао је кнежински, који је функционисао на принципу сеоског. Предмете које није могао да пресуди кнежински суд слати су кнезу нахије, који је позивао себи једног кнеза, три или четири кмета изабрана од нахије, проту, свештеничког намесника и још једног свештеника, па су сва седморица заједно судили. Оно што ни нахијски суд није могао да пресуди слато је с писмом нахијског суда у Велики суд народни — Савет. Када је неки од поглавара, кнезова или који други од судија морао да иде у војску, уместо себе је у нахији постављао другога да суди, прима заповести и јавља народу.³

Веома су важна два „урежденија“ за судове — једно за Суд вароши Ваљева и Ваљевске нахије и друго за Шабац и Шабачку нахију. Прво је издао Савет, 13. јануара 1809. године. Њиме су регулисани персонални састав Ваљевског суда, начин његовог рада и друга питања у вези са тим судом и његовим суђењем. Савет је именовао четири лица која су улазила у Ваљевски суд, с тим да су она деловала као колективни орган. Први од њих, сенатор, сматрао се најстаријим и називао судијом, а четврти је био секретар. Сви су морали сваког дана да буду у судници и ван ње нису смели да примају појединачно тужбе ни жалбе. Странке у суд нису смеле да улазе наоружане; оружје се остављало испред канцеларије. Војводи Јакову Ненадовићу и другима забрањено је да пред судом и од њега штите своје рођаке и ортаке. Судије су морале да суде непристрасно, објективно и свима једнако. Постојале су три врсте казне — новчане, затвор и телесне (батине). Од батина су били изузети кметови, буљубаше и трговци, којима се телесна казна замењивала новчаном, осим у случају кад би

3 *Истѹи, Srpska sloboda*, 363.

неко и по трећи пут начинио исти преступ. У случају убиства, починилац се са описом дела упућивао вожду или Савету, који је доносио одлуку. Суд је наплаћивао таксу од три одсто вредности спора, коју је кривац био дужан да плати. Ваљевски суд је имао девет пандура, од којих је шест именовано Јаков Ненадовић, који су служили бесплатно, а остала три пандура издржавала је ваљевска варош. Пасош је био обавезан за све становнике Ваљева, ако су се удаљивали најмање пет сати од вароши. Ваљевци нису смели да се у Београду жале на Ваљевски суд без његовог писма, морали су да поштују суд и да му се покоравају. Сваки судски акт морао је носити потпис судије и секретара. Био је забрањен кулук судијама, осим у случају народне потребе.⁴

Урежђење Суда за Шабац и Шабачку нахију, од 24. јануара 1811, настало је у преломној години, када је на Скупштини устанничких старешина, од 15. до 23. јануара, спроведена реформа државне управе и установљен нови уставни поредак, којим је било обухваћено и судство. У поређењу са урежђењем за Ваљевски суд, које је имало 14 чланова, урежђење за Шабачки суд има 17, али три члана (4, 5 и 14) више су формалне природе и односе се на амбијент суда и суђења. Назире се друштвени карактер суђења у формулацијама чланова 3 (3), 4 (6), 6 (8), 12 (15), 13 (16), односно редукција неких стилизација у урежђењу од 1811. године. Текст урежђења из 1811. је мање зависан од русизама, што може да буде интересно и за питање изворног текста према којем су конципирани српски текстови.⁵

4 *Урежђење* је објављено у: С. Новаковић, *Уставно питање и закони Карађорђева времена*, 141-144; D. Janković, *Srpska država Prvog ustanka*, 207-208.

5 Владимир Стојанчевић, „Урежђење суда за Шабац и Шабачку нахију, од 12. јануара 1811. године“, *Зборник Историјског музеја Србије* 11-12 (1975), 61-64.

Урежденије Суда за Шабац и Шабачку нахију, као основни законски акт локалне самоуправе, заменило је старе облике и начине суђења, који су били под утицајем нахијских војвода. Уводили су се у праксу унифицирани законски прописи, који су важили за читаву ослобођену Србију. Обавезно се водио протокол, који се састојао од записаних регеста из појединачних аката и приказивао рад магистрата, те реалност народног живота. Најважнија разлика у односу на *Урежденије за Суд вароши Ваљева и Ваљевске нахије* из 1809. године, које је издао и потписао само Совјет, била је то што је урежденије из 1811. издао и потписао Карађорђе, и то испред потписа Правитељствујушћег совјета. Оно је имало три члана више у тексту, наглашавало је одговорност суда и судија и искључивало сваку надлежност војвода и њихових органа.⁶

Српска држава Првог устанка покорена је 1813. године и том приликом срушен је читав њен до тада изграђени апарат власти. Под притиском новог устанка српског народа у Београдском пашалуку, Порта је 1815. дала Србима извесне олакшице и уступке.⁷ Непосредно после Таковског збора, за време Устанка, кнез Милош је почео да ради на организацији власти, извршних и судских органа. У септембру 1815. формиран је у Белици Велики суд народни, а и неки магистрати су поново успостављени.⁸ Према Вуку Караџићу, у усменом споразуму између Марашли Али-паше и Милоша Обреновића, од 18. новембра 1815. године, одређено је да у Београду борави дванаест кнезова, и то из сваке нахије по један. Они

6 Исти, „Протокол Шабачког магистрата из времена Првог српског устанка“, *Глас* 420/16 (2012), 253-254.

7 Драгослав Јанковић, *Историја државе и права Србије у XIX веку*, Београд, 1955, 46.

8 Vera Petrić, „Razvitak pravosuđa u Srbiji u periodu 1815-1839. godine“, *Arhiv za pravne i društvene nauke* 1 (1966), 84.

су имали да суде Србима за веће кривице, осуђене на смрт да предају паши на погубљење, те да сакупљају и паши предају данак од кнезова.⁹ Овако оформљена Народна канцеларија требало је да буде највише српско административно и судско тело, преко којег је требало да буду решавана сва питања и односи српског народа и везира и да функционише као врховни српски суд. Срби су пре погодбе са везиром почели да установљавају судове. На скупштини одржаној 22. децембра 1815. године постављени су нахијски кнезови, који су од тада па до оснивања нахијских судова имали полицијску, судску, извршну, војну, финансијску и духовну власт. После смрти Петра Молера, 1816, Народна канцеларија је постала Милошев орган преко којег је кнез завршавао низ послова са везиром и расправљао локалне спорове. Везирски судски прерогатив било је изрицање смртне казне, а од 1818. он је то право, кад су Срби у питању, пренео на кнеза Милоша, који је једини могао да осуди кривца на смрт. Уколико би Народни суд осудио некога на смртну казну, морао је поднети пресуду кнезу на потврду, који је могао да је потврди или преиначи. Народна канцеларија је позната и као Београдски суд. Године 1826. Суд се издвојио у засебно тело, а Канцеларија се ускоро сасвим угасила. Поред Народне канцеларије у Београду, постојала је још једна у Крагујевцу (основана 1820). Била је то лична кнежева канцеларија, која је, до 1821, између осталог судила у кривичном и грађанском поступку, у првом и последњем степену. Од 1820. године Канцеларија у Крагујевцу постојала је као Србска канцеларија, а 1821. и 1822. назива се Канцеларија народна србска и Магистрат крагојевачки. Настављенијем кнеза Милоша од 11. 10. 1821. године Канцела-

9 Вук Стефановић Караџић, „Милош Обреновић, кнез Србији или Грађа за српску историју новог времена“, у: Исти, *Историјски сјиси* I, Београд, 1969, 76-77.

рији су поверене мање важне унутрашње ствари, које се тичу суђења, а кнезу је подносила само оне случајеве у којима сама није знала како да одлучи. Октобра 1823. године Милош је ову Канцеларију уздигао изнад свих осталих судова у земљи и поверио јој врховну судску праксу у читавој Србији, а за председника је постављен Јован Бобовац. Тада је Канцеларија названа Суд обштенародни сербски, а почетком 1825. Милош је Суд преустројио и назвао Суд народни сербски. Осим судске, овај суд је имао незнатну улогу у администрирању народних прихода и обављању народних послова уопште.¹⁰

Суд народни сербски са седиштем у Крагујевцу су кнез и друге власти често називале Народни суд. За чланове Суда народног сербског кнез је постављао најистакнутије старешине. Суд је укинут 1835, а његове дужности прешле су на Савет, који се делио на Уредбено и Судско одељење. Сретењски устав је предвидео тзв. конфузију власти, јер је Савет, поред тога што је имао законодавну и извршну власт, судио и у трећем степену.¹¹ Од 10. октобра 1837. године постоји Велики суд, који је у судској лествици заузимао место између магистрата и Савета. Стварно је у Кнежевини постојало петостепено судство — мировни суд, магистрат, Велики суд, Савет, кнез.¹²

10 Мита Петровић, *Финансије и усјановне обновљене Србије до 1842.* I, Београд, 1901, 589; V. Petrić, „Razvitak pravosuđa u Srbiji u periodu 1815-1839. godine“, 85-86; М. Гавриловић, *Милош Обреновић II*, Београд, 1978, 293, 312-313.

11 Према Сретењском уставу од 15. 02. 1835. године, судска власт је одвојена од управне и постала је независна; уведено је тростепено судство: окружни суд, Велики (Апелациони) суд и одељење Савета. Требало је да се суди према „Законику србском“, грађанском и кривичном закону, који ће се издати одмах. Устав је остао на снази две седмице, до почетка марта, када је привремено, а 11. априла 1835. и коначно, суспендован. — „Сретењски устав“ (чл. 77-81), у: *Устави Кнежевине и Краљевине Србије 1835-1903*, Београд, 1988, 53-54; Радош Љушић, *Историја српске државности II*, Нови Сад, 2001, 154.

12 Р. Љушић, *Кнежевина Србија (1830-1839)*, 239. О кривичносудској пракси за време прве владавине кнеза Милоша погледати: Вера Петрић, „Кривична

Србија се у време Првог устанка и првих деветнаест година владавине кнеза Милоша, делила на дванаест нахија. Нахије су се делиле на кнежине, које се од 1830. називају капетанијама, а од 1834. срезовима, када и нахије добијају нов назив — окружије (округ). Кнежине (капетаније, срезови) су се од 1839. године делиле на села, односно општине. Кнез Милош је увео веће управне јединице од нахија (области), попут устаничких војних одбрамбених целина после 1811. године. Од 1834. то је било пет сердарстава, а следеће године кнез Милош је основао још веће области и назвао их војним командама, којих је било четири. Србија се 1839. године делила на 17 округа, 52 среза и 1251 општину. Округе је чинило од два до пет срезова.¹³

До маја 1835. године, нахијски (окружни) судови називани су магистратима, а до септембра 1837. исправничествима, када им је враћен претходни назив. Чланове магистрата (исправничества) кнез је постављао указима, а сасвим ретко дозвољавао је срезовима да путем избора одреде свог представника у овом суду. Суд су чинили председник, три члана, секретар, два до три писара, два практиканта и неколико пандура. Ових судова било је колико и округа, мада је понекад један суд покривао два округа. Од краја 1836. године усталио се број ових судова (17).¹⁴

дела против живота и тела у судској пракси Србије кнеза Милоша“, *Анали Правној факултету* 1-2 (1959), 76-94; Иста, „Кривична дела против породице, брака и полног морала у Србији за време кнеза Милоша“, *Анали Правној факултету* 3-4 (1959), 316-334; Иста, „Кривична дела против похаре и утаје за време прве владе кнеза Милоша“, *Анали Правној факултету* 3-4 (1965), 298-312; Иста, „Razvitak pravosuđa u Srbiji u periodu 1815-1839. godine“, 81-94; Иста, „Кривична дела против власти и кривична дела злоупотребе дужности у Србији 1815-1839. године“, *Историјски гласник* 4 (1966), 77-91.

13 Р. Љушић, *Историја српске државности* II, 32-33.

14 *Исто*, 240.

Принуђен Абдулином и Добрњчевом буном у Пожаревачкој нахији, Милош је 1821. године у Пожаревцу основао први нахијски суд.¹⁵ Године 1823. кнез Милош је установио нахијске судове у Чачку, Јагодини, Смедереву, Ваљеву и Шапцу. Ваљевски суд је установљен маја, шабачки августа, а остали новембра исте године. Године 1824. установљени су судови за Рудничку нахију (у Брусници), Ћупријску (у Свилајнцу) и Ужичко-соколску (у Ужицу). У лето 1826. установљен је Суд за Нахију крагујевачку (у Крагујевцу), а октобра 1827. и Суд за Нахију београдску (са седиштем у селу Рогачи). Сваки нахијски суд имао је два члана, једног писара и два пандура.¹⁶ Године 1833, после територијалног увећања за шест нахија, установљени су нахијски судови у Крушевцу, Алексинцу, Бањи, Књажевцу, Зајечару и Неготину. Суд из Свилајнца је пребачен у Параћин. Од нахијског ужичког суда одвојен је соколски суд и у Рогачици смештен за Соколску, Подринску нахију.¹⁷

3.2 Женски дискурс и суђења за кривице (1804–1813)¹⁸

Телесне казне присутне у Србији пре 1860. године биле су шиба (чији је најтежи облик била *мршва* или *смршна шиба*), бој батинама (штаповима) за одрасле мушкарце, бој камџијам за одрасле жене и бој трском или рогозом за малолетнике.¹⁹ За време Првог српског устанка смртна казна се обично

15 Д. Јанковић, *Историја државе и права Србије у XIX веку*, 63–64.

16 М. Петровић, *Финансије и услове обновљене Србије до 1842*. I, 605.

17 *Исто*, 614.

18 Овај одељак заснива се на нашем чланку Мирослав М. Поповић, „Женски дискурс и кривична дела у Првом српском устанку (1804–1813)“, *Антропологија* 22, 1 (2022), 71–86, уз допуне.

19 Момчило Грубач, *Телесна казна у Србији од Првој српској устанку (1804) до њеној укидања (1873)*, Београд, 2004, 31.

извршавала вешањем и стрељањем из пушака, али су познати и други облици извршења смртних казни.²⁰

Зверско кажњавање жена постојало је међу Турцима и Муслиманима Босне и Херцеговине, нарочито за неверство. Казна стављања жене у цаk и бацања у реку прешла је и на хришћане, с тим што жена није стављана у цаk, већ отворено бацана у воду, да би се удавила. На пример, у доба Карађорђа, Стеван Живковић, један од угледнијих устаника, бацио је своју жену у Дунав јер је била непоштена, без одлуке суда. Када су је извезли на половину реке и бацили у воду, неколико пута је излазила на површину, пошто није могла да потоне. Веслари су је тукли веслима, док није потонула. Викала је и запевала за малим дететом, кога је дојила, док се није удавила. Забележен је сличан случај у Карановцу, где је жена бачена у Ибар. Овакав обичај кажњавања жена није постојао у селима, већ се задржао само у варошима, где су Турци у многим стварима служили Србима као образац.²¹ За Стевана Живковића Милан Ђ. Милићевић наводи да се женио два пута. Прва његова супруга била је из Остружнице, тетка кнеза Макс Ранковића и с њом је Живковић имао четворо мушке деце. Прва супруга се пропила, те ју је Живковић оставио, и узео покрштену жену дахије Аганлије, која је добила име Љубица. Због пијанства и јавног блуда Карађорђе је, према Милићевићу, наредио да се Стеванова прва супруга баци у Дунав и удави. Првој супрузи је Живковић је дао пет кеса са по 2000 гроша, јер му је родила четворо деце и две кесе приде, јер му је била супруга. Када се Стеван Живковић 1813. налазио у Земуну са породицом, Љубичин брат, Турчин из Босне, позвао

20 З. С. Мирковић, *Карађорђево законик: (кривично, породично и државно право устаничке Срдије)*, 25.

21 Тихомир Р. Ђорђевић, „Једна казна за жене“, у: Исти, *Наши народни животи* 1, Београд, 1984, 248.

ју је да оде са њим и она је оставила мужа и однела са собом одојче. Љубица је са дететом враћена Стевану, који је, затим, с породицом, отишао у Русију.²²

У *Пројоколу Шабачкој мајистирајџи* највише је било грађанских (седамдесетак) и „рачунских“ парница (у преко шездесет случајева). По броју се такође истичу парнице око потраживања, поравнања и наследства. Из материје кривичног права, по питању престапа, иступа и сл., изрицана је казна у педесет и пет случајева, а због непокорности и пијанства у девет случајева. Забележене су судске одлуке о ортаклуку, продаји кућа и земље, продаји турских добара, јемству, плаћању кирије, извршењу магистратских пресуда за наплату, о заклетви, за облигације, разне врсте уговора, издавање пасошâ итд. Веома важни за познавање прилика у Шапцу су подаци о етничкој и социјалној структури становништва, из којих се види професионална структура шабачких варошана.²³

Строго су кажњавана кривична дела прељубе, силовања, крађе девојке, одустанка од склапања брака и брачне свађе. Као што је строго кажњавана отмица девојке, „пребег“ девојке код будућег мужа сматран је легалним закључивањем брака. Била је предвиђена одмазда не само за починиоца кривичног дела, већ и за чланове породице. Тако је прогнана и лишена имовине жена Петра Прелића (хајдук Прела), који је убио војводу Милоша Стојићевића Поцерца.²⁴ Како закључују Аранитовић и Цвејић:

22 Милан Ђ. Милићевић, *Поменик знаменијих људи у српској народа новијеја доба*, Београд, 1888, 166-167.

23 Владимир Стојанчевић, „Протокол Шабачког магистрата из времена Првог српског устанка“, 254-256.

24 Добрило Аранитовић, Небојша Цвејић, „Жене у Протоколу Шабачког магистрата (1808-1812)“, *Зборник радова Народної музеја у Чачку* 51/52 (2021/2022), 58-60.

„*Пройкоко* *Шабачкој мајисџирајиа* одсликава и потоњим покољењима пружа слику морала, тежњи и настојања да се у ратном времену, а у првим назнакама слободе након дугог турског ропства, среде и уреде држава и друштво. Веома је важно да жена као стуб породице није занемарена, нити су јој нарушена права, већ је, напротив, у датим околностима и поштована и уважавана“.²⁵

Друга сведочанства дају нешто другачију слику. Постоје два помињања казне утапања за жену која је починила јавни блуд.²⁶ Члан 31. *Карађорђевој законика*, забранивши истраживање вештица, запретио је људима који су то чинили, мучили жене, убијали их и бацали у воду истом казном, дакле и бацањем у воду.²⁷ Вук Караџић је у *Српском рјечнику* споменуо да су вештице бацане у воду и да је такав поступак постојао и у време 1804–1813. године.²⁸ Упркос забрани истраживања вештица, коју је прописао *Карађорђев законик*, постоје два спомена спаљивања као извршења смртне казне за жене осумњичене као вештице.²⁹ Према *Карађорђевом законик*у, члан 30, жена која се усуди да удави ванбрачно дете осуђује се на смрт.³⁰ Такође, постоје сведочанства о претераном насиљу појединих устаничких старешина према женама.³¹

Грујици Гавриловићу и Грујици Николићу из села Букора суђено је поводом убиства жене Данојле, која је убијена пуш-

25 *Исџо*, 60-61.

26 Зоран С. Мирковић, *Смртна казна и казна џрчања кроз шибе у Србији 1804-1860 (риџуали џојудбења и јавној мучења)*, 26.

27 *Исџо*, 132-134.

28 Зоран С. Мирковић, *Смртна казна и казна џрчања кроз шибе у Србији 1804-1860 (риџуали џојудбења и јавној мучења)*, Београд, 2013, 26-27; Вук Караџић, *Српски рјечник исџумачен њемачкијем и лајинскијем ријечима*, Беч, 1852, 66-67.

29 Зоран С. Мирковић, *Смртна казна и казна џрчања кроз шибе у Србији 1804-1860 (риџуали џојудбења и јавној мучења)*, 27.

30 Зоран С. Мирковић, *Карађорђев законик (кривично, џородишно и државно џраво усџаничке Срдије)*, 128.

31 Лазар Арсенијевић Баталака, *Исџорија српској усџанка* I, 378-379.

ком. Добили су казну од 35 удараца батином, пошто је они нису убили, већ Тадија, кога је требало ухватити и судити му. Сматрано је, од стране Шабачког магистрата, да је жена заслужила смрт јер је чинила разна злодела, између осталог је више пута хтела да наведе Турке на српске збегове.³² Карађорђеви момци су, по његовом наређењу, отели плен заостао код удовице извесног Саве Маринковића из Трнавe, познатог пљачкаша. Момци су Савину жену мучили и покрали, па је заклали на кућном прагу, да их не би одала. Сељаци су нашли децу око мртве мајке, а Карађорђе је подигао тобожњу потеру против лопова, и, пошто нису нађени, попу Миловану у Жабарској цркви је наређено да куне злочинце.³³

Вук Караџић спомиње да су у Жабарима жену Павла Станојевића Пауну, по Карађорђевој заповести, везали на ражањ, па је пекли између две ватре и на крају спалили.³⁴ Према Милану Ђ. Милићевићу, постојала је прича да је Антоније Пљакић једну бабу живу испекао усред Карановца, јер је чуо да је вештица. Такође, Милићевић наводи да су се последњих година Карађорђеве владавине појавили многи пророци и врачаре, који су предвиђали поновни пад Србије под Турке. Постојали су гласови да таква врачара живи у селу Неваде, у Рудничкој нахији. Пљакић, као старешина нахије, дошао је у Неваде и испитивао о врачари кмета Петра Грковића, који је хтео да заштити жену од страшне смрти. Пљакић је потегао сабљу на кмета, који је откупом спасао живот и себи и баби.

32 Добрило Аранитовић, Небојша Цвејић, „Жене у Протоколу Шабачког магистрата (1808-1812)“, 66.

33 Лазар Арсенијевић Баталака, *Историја српској устјанка* 1, 378-379; Иван Јанковић, *На делом хледу: смртна казна у Србији 1804-2002*, 20.

34 Вук Караџић, „О неким насиљима из времена Кара-Ђорђевога“, у: *Исти, Грађа за српску историју нашега времена и животи најзнајнијих њојавица овога времена*, Београд, 1898, 213; Зоран С. Мирковић, *Смртна казна и казна ширчања кроз шибе у Србији 1804-1860 (ријчуали њојубљења и јавној мучења)*, 27.

Биста у Парку Пљакин Шанац,
у близини Ибарског моста у
Краљеву, аутор: Lotom

Поменути старешина био је насилан према свима, и према својој супрузи:

„Нека баба Станка Пазарка, која се је налазила у Пљакиној кући око жене његове г-ђе Саве, причала је како је врло често морала завијати пупак Пљакиној жени: „Јер, вели, чим војвода дрекне, па кога убије, или пребије, а то се је дешавало врло често, сам кад је код куће, њој се, јадници, од страха мужевља, одмах развије пупак, па се стане претурати и јаукати од болова.“³⁵

Августа 1811, Карађорђе је одобрио Пљакићево спаљивање врачара.³⁶ Како наводи Баталака: „Антоније Пљакић имао је гробље у шарампову, у Карановцу, око куће, у којој је седио, од укопаних људи које је он поубијао, кад му је, од пића, крв на очи наседала.“³⁷ Такође, према истом аутору: „На Хајдук-Вељка, 1809. године, на скупштини у Хасан-пашиној Па-

35 Милан Ђ. Милићевић, *Поменик знаменијих људи у српској народа новијеја доба*, 548-549.

36 В. Б. Савић, *Карађорђе. Документи 2 (1810-1812)*, Горњи Милановац, 1988, 1004, док. бр. 703; З. С. Мирковић, *Карађорђев законик*, 134.

37 Л. Арсенијевић Баталака, *Историја српској устјанка I*, 378-379.

ланки и у Београду, многобројне су тужбе дошле Карађорђу и Совету због његовог већ претераног насиља према женском полу у нахијама: црноречкој, гургусовачкој (књажевачкој) и сврљик-бањској [...]“.³⁸ Битно је и Баталакино сведочанство да је руски изасланик Родофиникин издржавао лепу младу Туркињу, која се покрстила, и њену мајку, која јој је била једини живи род. Стеван Живковић је, такође, желео ову Туркињу за себе, али га је она одбила. Младен Миловановић је, на Живковићев наговор, наредио да се Туркиња под Родофиникиновом заштитом и њена мајка убију, тј. закољу.³⁹

Војвода Миленко Стојковић је, по казивању Милићевића, „био веома слаб спровођу женске лепоте. Живећи у Поречу, држао је неколико жена српкиња, влахиња, и туркиња. Пошавши из Србије 1811, повео је и све те жене у Влашку, али их је онамо отпустио све, осем неке Катинке, коју је задржао и венчао за се“.⁴⁰ Баталака сликовито описује:

„Миленко је већ до тога безобразлука дошао био, да је цео хор нимфи одржавао. Ове су му биле чибугџије, кафеџије и камердинери. Он је неколико својих момака само зато поубијао, што је погдекад спазио, да се је који, на какову његову нимфу, умилно осмехнуо. Нама је казивао Пера Попов, бивши 1841. началник окружја смедеревског, како је Миленко, долазећи из свог села Кличевца, или из Пореча, у Пожаревац, где су му и грађани исте вароши, и ђаци са учитељима на причек излазили, свагда са двама девојкама, у карети долазио, и с њима, ни мало стидећи се народа, пред овим из речене карете излазио у свој стан“.⁴¹

Кућу и жене Миленка Стојковића описао је и Димитрије Николејевич Бантиш-Каменски, који је боравио у Србији

38 *Истѿо*, 378.

39 *Истѿо*, 381.

40 Милан Ђ. Милићевић, *Поменик*, 694.

41 Л. Арсенијевић Баталака, *Истѿорија српској устѿанка I*, 378.

Портрет Миленка Стојковића,
Ђорђе Зографски

1808. Износи како се још издалека, док нису пришли Миленковој кући, чула музика, а у кући је је била гомила до зуба наоружаних момака и међу њима шест жена, раскошно обучених. После вечере у собу је ушло око десет жена, једна за другом. Миленко је за жену која је ишла испред, рекао да му је то супруга. Гости су јој се поклонили, а она се убрзо придружила другим женама, које су, као и она, биле довољно богато одевене, у турској ношњи.⁴²

Милан Ђ. Милићевић је у приповеци *Поџурченица Лејла* на сликовит начин описао судбину српских девојака које су Турци отимали и одводили у своје хареме. Оне су, понекад, будући покрштене, потпуно прихватиле свој нови живот и друштвене улоге, одричући се своје породице и порекла. У приповеци је описана једна таква епизода из времена уочи и у току Првог српског устанка, чији су актери били девојка Јана (потурченица Лејла), Асан-бег и Милета, Јанин несуже-

42 Дмитрий Бантыш-Каменский, *Пуџешествие в Молдавию, Валахию и Сербию*, Москва, 1810, 99-100, 102-103; Miodrag Radanović, *Putopisi o Srbiji kroz vekove*, Beograd, 2016, 121.

ни супруг и, касније, устаник.⁴³ Ова приповетка, наравно, не може се сматрати примарним извором, али, с обзиром на богатство историјске и етнографске грађе коју је Милићевић објавио и с којом је био упознат, свакако је веран одраз историјских околности Првог устанка, које аутор преноси у слободној књижевној форми. Оваквих приповедака Милићевић је имао још, а негде је у приповедачкој форми дао описе истинитих и проверених историјских догађаја.⁴⁴

Како је изгледала отмица девојака описује и Вук Караџић:

„У отмицу се иде, с оружјем како год на војску. Кашто отмичари довребају девојку код стоке, или кад пође на воду, па је ухвате и одведу; а кашто ударе на кућу (као хајдучи), па обију кућу и свежу дјевојачког оца и браћу, док нађу дјевојку и одведу. Кашто се побију дјевојачка браћа и рођаци с отмичарима и буде меса доста: као што је у Јадру у селу Клупцима, године 1805, погинуо дјевојчин брат и један отмичар; а дјевојку опет нијесу могли отети. Зато отмичари не смију ласно да ударе на кућу гдје знаду да има много рода у дјевојке, а особито гдје је село сложено: јер и сељаци, како стану пушке пуцати и учини се буна, спопадне сваки своју пушку, па трчи у помоћ. Свему је селу срамота кад се из села отме дјевојка, а отмичарима још већа кад се врате јалови. Кад отмичари дочепају дјевојку у руке, онда је већ неће оставити, макар сви изгинули; ако ли се дјевојка стане затезати и неће да иде, онда је вуку за косе и деру штапом ко вола у купусу. Отмичари не смију ићи с дјевојком момачкој кући, јер поћу кашто сељаци с родом дјевојачким за њима у потјеру; него је одведу у шуму и тамо је вјенчају у каквој колиби (пударској или пастирској) или гдје у шуми. Поп мора да вјенча, ако му се и неће јер хоће да бију. Кад дође потјера у село,

43 Milan Đ. Milićević, *Poturčenica Lejla. Crta iz ratova za slobodu*, u: *Isti, Zimnje večeri: priče iz narodnog života u Srbiji*, Dubrovnik, 1885, 85-118.

44 Касније ћемо се осврнути на једно такво Милићевићево дело, Милан Ђ. Милићевић, *Јурмуса и Фајима или џурска сила сама седе једе. Прича о ослобођењу шест округа 1832-1834*, Београд, 1879.

онда сви откуда су отмичари изиђу преда њих лијепим начином и граде мир. Ако се тако помире; добро ако ли је род дјевојачки иде кадији на тужбу, онда морају доћи и отмичари с дјевојком [...] Кашто потјера, не нашавши отмичара с дјевојком у селу, попали онемо за кога је дјевојка отета и родбини његовој куће и остало све што изгорјети може, па се, најпосле, опет помире⁴⁵.

Пошто је Карађорђе зарађивао за живот радећи код имућнијих Срба и Турака који су се бавили сумњивим радњама, а био у годинама када је било време да се ожени, Карађорђев отац Петар просио је за, тада Ђорђа, Јелену Јовановић из Маслошева. Био је одбијен, вероватно због сиромаштва породице. Ђорђе је до Јелене дошао отмицом, помало је и хајдуковао, искористио прилику и Јелену отео из Јагњила и одвео у свој дом, у јесен 1785, а најкасније у пролеће 1786. године.⁴⁶ Како наводи Миленко Вукићевић, када је Ђорђе почео да хајдукује. „За то време многе је од ових својих другова отмицом оженио, као: Петра Прокића, Максима Јовановића, Павла Веселиновића и друге“.⁴⁷

У време Кочине крајине (1788–1792), после Кочине смрти, Гаја Пантелић наводи: „Још нису били Немци Турцима предали Србију, но стало те се не бију, а ајдуци и фрајкорци с њима, одоше арамбаши отимати девојке да се ожене и где опажају да у ког има какви пара, они отимљу“. Даље Пантелић наводи појединачне случајеве отмице. Такође, исти аутор описује захтеве Петра Прокића да се придружи Карађорђевој дружини:

„Петар Прокић рече му: ‘Ништа ти друго не тражим но девојку.’
Зачула се девојка Јакова у Јабуче и увате ову девојку и доведу у

45 Вук Караџић, *Српски рјечник исцумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*, 476-477; Тихомир Р. Ђорђевић, „Куповина и отмица девојака“, у: *Исти, Наши народни животи. Књига друга*, Београд, 1930, 72-73.

46 Радослав Љушић, *Вожд Карађорђе*, 16.

47 Миленко Вукићевић, *Карађорђе. Књига прва (1752-1804)*, Београд, 1907, 107.

Копљаре, и Ђорђе јој буде ручни девер и венча је за Петра. Тако рече и Максим (Јовановић): ‘Да ме ожениш друга ти ћелепира не тражим.’ Дигну се у Кораћицу, те Маркову ћер Стајку отме и венча за Максима. Тако отме Иванову сестру Аницу из Рипња и венча за Павла Веселиновића, отме Мијатовића Јована ћер из Овсишта Пауну за Матеју Јовичића (ово је мати Ранка Матејића), отме Марту из Војковице за Ристу Стојковића у Тополи.⁴⁸

Када Милићевић говори о Живку Шљивићу, наводи да се оженио девојком из села Липа, у Смедеревској нахији. Супруга му је убрзо умрла. У Смедереву се Турчин Сали-ага заинтересовао за лепу девојку Митру, с намером да је узме за себе и потурчи, чега су се њени родитељи бојали. Поручили су тада хајдуку Живку Шљивићу да отме Митру, што је он и учинио, венчао је у шуми и одвео у Брежане. Сали-ага је тражио отмичара, а Шљивић је побегао у село Брадарце, где му је живела удата сестра и ту се крио од турске освете пет месеци. Затим је прешао у Влашку, па у Аустрију и живео осам година у Ковину.⁴⁹

Члан 2. *Закона њројие Матјеје* предвиђао је да, када људи отму девојку силом, да младожења, кум и стари сват трче шибу, а други да се казне ударцима штапом.⁵⁰ Члан 27. *Карађорђевој законика* предвиђао је да момак који отме девојку трчи шибу три пута кроз 300 момака, девојка да се ослободи и уда за онога кога она жели и тај нови брак требало је да се сматра законитим. Кум је требало да се казни са 50 удараца штапом, девер са 50, на исти начин и стари сват, а остали сватови са по 30 удараца штапом.⁵¹

48 “Казивање Гаје Пантелића”, у: *Казивања о српском усџанку 1804*, приредила Драгана Самарџић, Београд, 1980, 116, 118-119.

49 М. Ђ. Милићевић, *Поменик*, 849; З. С. Мирковић, *Карађорђевој законик*, 111.

50 Матија Ненадовић, *Мемоари*, 136.

51 З. С. Мирковић, *Карађорђевој законик*, 110.

Карађорђе Петровић,
портрет Владимира Лукича
Боровиковског из 1816. године

Када је издавао пуномоћје кнезу Милисаву из Црне Реке, октобра 1809, Карађорђе је наредио да кривца који је отео девојку на силу ухвате и предају старешини у руке. Наредба Рудничкој нахији из децембра 1809. прописује да кривац, који отме девојку и венча се са њом без знања, буде жестоко кажњен, док му не пресуде сеоски кметови.⁵² Такође, сачувана је наредба Карађорђева да му се пошаљу двојица отмицара девојке, девојка и кмет из њиховог села. Наиме, писано је војводи Вулу, да пошаље везане Јакова и Николу из Вранова, који су Стојшину девојку отели и водили по шуми, заједно са девојком. Такође, писано је и Вујици Вулићевићу да пошаље кмета из Вранова, који је требало да сведочи о овој отмици.⁵³

52 В. Б. Савић, *Карађорђе. Документи I (1804-1809)*, 627 (док. 413), 646 (док. 424); З. С. Мирковић, *Карађорђев законик*, 113.

53 *Деловодни протокол Кара-Ђорђа Петровића*, 52 (бр. 896 и 897 из августа 1812); З. С. Мирковић, *Карађорђев законик*, 113.

Према пресуди Шабачког магистрата из 1810. године, ослобађају се притвореници Живко Стевановић и Ђурица Перић из Шеварица, који су због отмице девојака били притворени девет недеља. Живко Стевановић, као младожења, и Ђурица, као девер, кажњени су са по 50 удараца батином.⁵⁴ Кузману Марковићу је 1811. године пресуђено да због отмице испрошене девојке Јоване, кћери Теодора Бојиновића, буде кажњен са 75 удараца батином, из два пута. Девојка је враћена и дата Ивану Комићу из Цулковића, који је првобитно испросио.⁵⁵ Очигледно да је казна ублажена значајно у односу на ону која је била прописана, тј. кажњени су батинама место шибе. Пошто је обичај отимања девојака био раширен још из османског периода, судије су благонаклоније поступале према починиоцима, него што су закони прописивали. Тако су, рецимо, од стране Шабачког магистрата сватови који су отели девојку 1808. године, кажњени са по 15 удараца батином).⁵⁶ Постоји случај Шабачког магистрата, према којем је Митар Јевтић одвео девојку Станију без знања оца Баје Станковића из Миокуса. После испитивања утврђено је да никакво насиље над девојком није учињено, тако да је пресуђено да се Митар може венчати са Станијом.⁵⁷ Марија, кћер покојног Јакше и сестра Михаила Јакшића из Слеччевића, је сама отишла Арсену Ракићу. После испитивања, венчање је допуштено.⁵⁸ Карађорђе је наредио војводи Стевану Катићу

54 *Пројокол и рејисџар Шабачкој мајисџраја од 1808. до 1812. године*, 117; 3. С. Мирковић, *Карађорђев законик*, 112.

55 *Пројокол и рејисџар Шабачкој мајисџраја од 1808. до 1812. године*, 121; 3. С. Мирковић, *Карађорђев законик*, 112-113.

56 3. С. Мирковић, *Карађорђев законик*, 113; *Пројокол и рејисџар Шабачкој мајисџраја од 1808. до 1812. године*, 35.

57 *Пројокол и рејисџар Шабачкој мајисџраја од 1808. до 1812. године*, 95. 3. С. Мирковић, *Карађорђев законик*, 114.

58 *Пројокол и рејисџар Шабачкој мајисџраја од 1808. до 1812. године*, 99-100.

за попадију попа Павлову из Буковика, за кога је својевољно пошла, да се могу слободно венчати.⁵⁹

Тежило се спречавању отмица испрошених девојака, које су одбијале да се удају. Карађорђе је од Магистрата јагодинског тражио да му пошаљу девојку која је два пута већ била испрошена, а по трећи пут је то учинио Арсеније за свога сина Живана. Она није хтела да се уда. Девојку је Илија Барјактаревић послао у Тополу, али је она, дошавши у Јагодину, одбила да иде даље.⁶⁰ Некад су кажњаване и обе стране. Тодору Терзићу из Метковића пресуђено је да се слободно венча са Смиљаном Мардарије. Она му се обећала, а потом ни под којим условима није хтела да се уда. Обоје су кажњени са по 35 удараца батином, Смиљана јер је одустала од брака, а Тодор јер је без питања одвео у другу нахију.⁶¹ Милован Михајловић из Слеччевића је запресио кћер Андреје из Братића, Анђелију, али је девојка одустала од веридбе, и пошла за Цветина Симе Пуцаревића. Отац девојке је морао да Миловану врати пола трошка који се плаћао оцу за удају девојке (12 гроша је било прописано). Младенци су се помирили и пољубили, а Анђелија остала Цветкова девојка.⁶²

Отмица и пребег девојака су, вероватно, били последица високих плаћања девојачким родитељима. У Наставленију војводама из јануара 1812, наређено је да војводе морају водити рачуна да родитељ који удаје девојку не узима више од 12 гроша, колико је било прописано. Ко би узео више, био би

59 *Деловодни протокол Кара-Ђорђа Пејировића*, 49 (бр. 872); З. С. Мирковић, *Карађорђево законик*, 114.

60 *Деловодни протокол Кара-Ђорђа Пејировића*, 84 (бр. 1063); З. С. Мирковић, *Карађорђево законик*, 114-115.

61 З. С. Мирковић, *Карађорђево законик*, 115.

62 Добрило Аранитовић, Небојша Цвејић, „Жене у Протоколу Шабачког магистрата (1808-1812)“, 67.

кажњен, а цела сума новца би припала државној каси.⁶³ Исто налаже прота Матеја пар дана касније у распису капетанима и кнезовима, да о удаји девојке нико не сме узети ни дати више од 12 гроша.⁶⁴ Занимљиво је наређење према којем је предвиђено да, уколико се девојка не би удала на време и родила ванбрачно дете, њен отац буде строго кажњен.⁶⁵ Изгледа да је одређивање суме коју отац може добити за удају кћерке и претње очевима који спречавају да се девојке удају на време имало за циљ спречавање рађања ванбрачне деце.⁶⁶ Још је Вук Караџић, дајући слику стања у време турске власти, навео: „Од крвине ни мало мања није глоба, кад се догоди, да девојка роди дијете које се срећом ретко догађа. Ово је глоба по свој прилици зато постала, што се така ћецца понајвише мртва налазе; али се после није питало је ли дете живо или мртво“.⁶⁷

Биле су предузимане строге мере против прељубе, која је кажњавана, да се предупреди рађање ванбрачне деце. Рецимо, пуштен је из притвора Веља Вучетић из села Мровске, који је добио дете у прељуби са девицом Маријом, ћерком Миљане из Бошњака, након што је био притворен три недеље

63 *Проша Маџеја Ненадовић: акџа и џисма*, приредио В. Б. Савић, Горњи Милановац, 1984, 222, док. бр. 182, члан 9.

64 *Исџо*, 224, док. бр. 185, члан 1. Обрачунски новац у Србији Првог српског устанка био је турски грош од 40 пара по 3 аспре. Имовина А. Пљакића износила је 1813 – 40.565, а војводе поречног Ј. Стефановића – 14.850 гроша. Такође, и порез је распоређиван на области по грошима и појединци су га плаћали по тарифи у овој валути. У трговачким актима, тапијама, спомињањима закупа и царина, обрачунска валута били су гроши. Процењује се да је извоз Србије 1807. износио 3 милиона гроша. (Вук Винавер, „Монете у Србији Првога устанка“, *Зборник Музеја Првог српског устанка* 2 (1960), 16)

65 *Проша Маџеја Ненадовић: акџа и џисма*, 225, док бр. 185, чл. 2.

66 З. С. Мирковић, *Карађорђево законик*, 130.

67 Вук Караџић, „Географическо-статистическо описаније Србије“, *Даница: забавник за јодину* 1827, друга година, 83; Александра Вулетић, „Нежељена деца: ванбрачне трудноће у Шабачком округу у првој половини 19. века“, *Museum* 10 (2009), 71.

и двапут кажњен са по 75 удараца батином. Магистрат шабачки је пресудио Стевану Михаиловићу из Петловаче који учинио прељубу са Анђелијом Живановићевом из Петловаче. Момак је кажњен са 100 удараца батином, а девојка са 50 удараца камџијом. Уколико би по други пут поновили дело блуда, запрећена је казна утапањем, као што је већ наведено).⁶⁸ Већ смо поменули да је, према *Карађорђевог законик*, члан 30, жена која се усудила да удави ванбрачно дете бивала осуђена на смрт.⁶⁹

Занимљив је забележен случај насиља над женом пред Шабачким магистратом. Љубица, супруга Николе Пантелића из Јеленче, тужила је Стевана Грбића јер ју је тукао када је прелазила преко његове баште. Љубица је Стевана вређала ружним речима, па је магистрат пресудио да Стеван буде кажњен са 15 удараца батином, а Љубица са 6. У случају поновљене свађе, запрећена је казна од више удараца батином.⁷⁰ Из случаја се може закључити да је мушкарац кажњен строже због „неоправданог“ насиља, а и жена, због усменог вређања мушкараца. То говори донекле о родним односима обичних људи, мушкараца, који нису били угледне старешине, те им није било дозвољено да се „неоправдано“ иживљавају, и жена, које су, ипак, биле с мањим правима од мушкараца и нису смеле да их усмено вређају или омаловажавају.

68 З. С. Мирковић, *Карађорђев законик*, 131.

69 Зоран С. Мирковић, *Карађорђев законик (кривично, породично и државно право усџаничке Срдије)*, 128.

70 Доброло Аранитовић, Небојша Цвејић, „Жене у Протоколу Шабачког магистрата (1808-1812)“, 67.

* * *

Жена у Србији је, у складу са нормама српског патријархалног друштва, почетком 19. века, била потчињена мушкарцу. Нарочито су присутна сведочанства да су устаничке старешине биле склоне насиљу генерално, па и према женама, неки од њих су, у складу са оријенталним наслеђем, поступали слично Турцима, поседовали неку врсту харема и кажњавали жене казнама карактеристичним за Турке. Ако је жена била склона издаји и сарадњи с Турцима у ратно време, њено убиство је блаже кажњавано, као што се види из случаја убијене жене, која је хтела Турке да наведе на српске збегове. Сујеверје и присуство народне религије и обичаја су посебно долазили до изражаја у суровим казнама за „вештичарење“ и „врачање“, где су жене сумњичене за таква дела спаљиване или потапане у воду. Отмица девојака је била широко распрострањена још од османског периода. Карађорђе и све касније устаничке старешине су до супруга дошли на тај начин, пре Првог устанка. Тежило се сузбијању отмица, јер су при том чину многи људи губили животе. Строго су кажњавани отимачи, али, ипак, блаже него што је било предвиђено законским прописима времена Првог устанка. Старешине и судије су на оваква дела благонаклоније гледале и пресуђивале блаже казне. Ако би девојка одбегла момку, без дозволе родитеља, врло често су старешине дозвољале венчање и тако склопљен брак сматран је валидним. И Турци су отимали српске девојке, у време уочи устанка, „турчили“ их, а оне некад прихватале и уклапале се у нове друштвене улоге. Одређени прописи су имали за циљ да смање број ванбрачне деце, кажњавани су очеви који су узимали више новца за удају кћери него што је било прописано, јер се тиме повећавао ризик од отмице и пребега девојака, због имовинских разлога. Такође, очеви који нису вршили, према

тадашњим нормама, родитељску дужност и дозвољавали кћерима да се на време удају, па су оне ступале у ванбрачне односе и рађале ванбрачну децу, строго су кажњавани. Чедоморство од стране жене је кажњавано смрћу, према *Карађорђевог законика*. Ово кривично дело је проистицало из блудних радњи, које су, такође, строго кажњаване, телесним казнама, а у случају поновљеног блуда запрећена је казна утапањем. Положај жене у Србији у време устанка био је, према данашњим мерилима, незавидан, али у складу са степеном развоја патријархалног друштва, друштвене свести и друштвених норми тога времена, те оријенталним наслеђем и традицијом османске владавине. Треба узети и обзир да су држава и законодавство тек чинили прве кораке, у условима сталних ратних дејстава, те су и покушаји регулисања друштвених односа тек били у зачетку и, с обзиром на околности, у другом плану. У првом су били српска државност, независност и ратни успеси.

3.3 Жене у контексту кривичних дела и непоштовања јавних норми (1815–1839)

Проблем жена пред судовима може се размотрити у оквиру јавне и приватне сфере, тј. „мушке“ и „женске“. Може се уочити да су се жене појављивале пред судовима као преступнице искључиво ако су повредиле друштвене норме, које дефинишу њихов полни идентитет – женскост (супруге, мајке, блуднице). Ако је неко повредио њихову женскост, појављују се пред судом и као оштећена страна (отмице, „неосновано“ насиље у приватној сфери). Из тога следи да је опсег кривичних дела са којима се се жене доводиле у везу посредно сведочио о њиховој позицији у патријархалном друштву.⁷¹ У оквиру даљег

71 Идеју за овакву концепцију дугујемо проф. др Данијели Велимировић.

излагања задржаћемо се на анализи кривичних дела на основу којих се најјасније може сагледати положај жена у патријархалном друштву. Кад су у питању убиства, проституција, блудне радње, чедоморство, побачај и ванбрачна трудноћа, жена се појављује и у улози преступнице и жртве. У случајевима отмице девојака и насиља над женама, представнице женског пола су, пре свега, оштећена страна. У излагању о студијама случаја држаћемо се принципа груписања случајева према врсти кривичног дела, док ћемо у закључку сумирати положај жене пред судом у оквирима две целине, односно, када је жена починилац кривичног дела и када је оштећена страна.

3.3.1 Удистиво и њокушај удистива

У овој целини представимо и анализирати случајеве убиства и покушаја убиства, који су на различите начине били повезани са женама. У питању су случајеви најчешће везани за брачне и породичне односе, било да је муж убио супругу, супруга мужа, те разни случајеви где су жене страдале, случајно или намерно, као и други мушкарци, из побуда који су били повезане са женама, било директно или индиректно. Прво ћемо се осврнути на начин којим су правно регулисане казне за убиство у време прве владавине кнеза Милоша.

Пресуде за кривично дело убиства од средине 1825. године садржале су формулацију: „По правилу врховне наше власти, да свако ко другога без суда каквом смрћу убије на такав начин и он да буде убијен и да се ниједном самовољном убици живот не опрости“.⁷² Српска јавна власт је настојала да кривично кажњавање, поготово за најтежа дела, узме у своју на-

72 Зоран С. Мирковић, *Смртна казна и казна шрчања кроз шибе у Србији 1804-1860 (ритуали њоудљења и јавној мучења)*, 30; Тома Живановић, *Законски извори*, 52.

длежност. Прекидана је пракса да кривац и његова породица дугују накнаду оштећеном и његовој породици и глобу држави. У писму кметовима и народу Пазарске нахије, из новембра 1832 (тада је она била под османском влашћу, од 1833. је у саставу Кнежевине Србије), кнез Милош истиче: „Ја глобе не узимам, но хоћу сваког кривца према делу његовом да казним; ваљда сте чули, како се кривци код нас на точку суше“. ⁷³ Решењем из августа 1837. прописано је „да се увек има на уму врста убиства и да се убицама иста смрт диктира“. Такође, „над женама се никад не извршава смртна казна пуцањем из пушака“, јер није било достојно да жене, као ненаоружане, буду погубљене ватреним оружјем, мада ово правило није поштовано. И жене су погубљиване на исти начин на који су оне починиле убиство. ⁷⁴

Постоје сведочанства да је, на почетку Милошеве владавине, за обична убиства примењиван систем откупа, тј. крвнина. Може се уочити да је постојала градација крвнине, у зависности од социјалног статуса жртве, пола и других околности. Рецимо, обично је женска крв била упола јефтинија од мушке. У случају да је злочин почињен у оквиру породичне заједнице, није било наплате крвнине. Наиме, жена која је убила мужа је у једном случају била предата деверима, који је требало да одлуче да ли ће је убити или јој опростити. ⁷⁵ Постоји сведочанство о случају да је жена за убиство детета

73 Зоран С. Мирковић, *Смртна казна и казна џрчања кроз шибе у Србији 1804-1860 (ришјуали њојубђења и јавној мучења)*, 30; Тома Живановић, *Законски извори*, 80.

74 Зоран С. Мирковић, *Смртна казна и казна џрчања кроз шибе у Србији 1804-1860 (ришјуали њојубђења и јавној мучења)*, 31; Тома Живановић, *Законски извори*, 113.

75 Вукашин и Никола Петровић, *Грађа за историју Краљевине Србије: време прве владе Кнеза Милоша Обреновића. Књ. 2. Од 1821. до 1823. године*, Београд, 1884, 368; Иван Јанковић, *На белом хледу: смртна казна у Србији 1804-2002*, 60.

из ранијег брака предата 1822. године оцу детета, с тим да му је остављено да сам одлучи да ли ће јој опростити живот или је убити на истом месту, где је она убила дете.⁷⁶

Када је реч о убиству секиром, постоји пример да је Суд општенародни српски октобра 1834. пресудио да Стана, која је с намером, из мржње, мужа убила, буде подвргнута смртној казни на исти начин на који је она починила убиство, тј. да јој се секиром одсече глава, а тело стави на коло, где треба да остане до распадања.⁷⁷ Још раније, августа 1830, Милица, кћи Николе Ђосовића из Штавице, у Рудничкој нахији, осуђена је од стране Суда општенародног српског на смрт, ударцем секиром у главу, а труп такође је требало да буде постављен на коло, јер је убила мужа. Након што је супруг Матеј Матијевић Милицу истукао, она се сакрила и притајила док сви нису заспали. Матеј је са својом кћерком, старом девет месеци, легао да спава испод дрвета шљиве, а поред себе је имао секиру. Пошто је заспао, Милица се прикрадала кући, видела мужа и узела секиру, те му одсекла главу ударивши га по врату, а затим са дететом побегла. Супругова браћа су предали снаху Суду у Брусници, где је сачекала решење Суда општенародног српског.⁷⁸ Василије Поповић, локални старешина у Карановцу, марта 1822, послао је кнезу Милошу жену Ружицу, која је починила убиство у селу Руђинцима, у Пожешкој нахији. Она је са својим мужем, Јанком Величковићем, живела у браку седам година и имали су троје деце. Имали су међусобних размирица у браку, Јанко је био инвалид, и, пошто је почео да бије Ружицу, она се докопала секире, те га ударила у главу, од

76 Иван Јанковић, *На белом хлебу: смртна казна у Србији 1804-2002*, 60.

77 Зоран С. Мирковић, *Смртна казна и казна шрчања кроз шибе у Србији 1804-1860 (ришјуали њоубђења и јавној мучења)*, 31.

78 Бранко Перуничић, *Чачак и Горњи Милановац 1815-1865*, Чачак, 1968, 128-129.

чега је он изгубио живот. Неко време Ружица се скривала и тајно живела код својих пријатеља.⁷⁹

Јуна 1829. године, Суд општенародни српски је донео пресуду над Јаном, шеснаестогодишњом удовицом, која је свога супруга, двадесетогодишњег Марка Бућевца из Горевнице у Рудничкој нахији, отровала, те је овај преминуо после седмонедељног боловања. Јана је такође кажњена убијањем секиром у главу и постављањем тела на точак до распадања.⁸⁰

Случајева убиства мужа тровањем било је још. Суд чачански писао је кнезу Милошу новембра 1824. о случају жене која је мужа отровала живом. Наиме, баба Петрија, из Пријевора, у Рудничкој нахији, није се хтела одати да је наговарала Марију, супругу Јована Станисављевића, да супругу улије живу у уши. Марија је Петрији давала новац да у Чачку купи живу. Аница, кћер бабе Петрије, такође се није хтела одати да је држала свећу, док је Марија покојном Јовану уливала живу у уши, већ је изјавила да јој је Марија другог дана Божића рекла да је тог дана увече супругу улила живу у уши. После тога је Марија звала Аницу да јој помогне да утијом (врстом пегле која се греје помоћу комада загрејаног метала) убије Јована, на шта Аница није пристала. Такође, Аница је изјавила да јој је Марија једном рекла да је хтела свог супруга да убије пушком. Јована Тимотијева није признала да јој је Аница говорила да је Марија хтела Јована убити утијом и бацити под ноге коњима. Баба Јегда је доказивала да је сестра покојног Јована, Вида, дошла њеној кући и изјавила да је Марија отровала њеног брата. Јегда је отишла кући код Јована, који је осећао велику муку и био на самрти, али није признала да јој је Јован рекао да га је Марија отровала. Извесни Живан је признао да

79 Бранко Перуничкић, *Једно стољеће Краљева 1815-1915*, Београд, 1966, 25.

80 Бранко Перуничкић, *Чачак и Горњи Милановац 1815-1865*, 139-140.

је Марији више пута куповао живу, која му је рекла да је њоме желела да лије крстове.⁸¹

Забележени су случајеви да је мушкарац убио жену, која је с њим ван брака затруднела, покушавши да је отрује, а чин убиства довршио голим рукама. Кнез Крагујевачке нахије, Милутин Савић, јавио је кнезу Милошу, јуна 1820. године, о случају убиства трудне удовице у селу Копљарима. Злочинац Сима, са којим је жена затруднела, пасторак Јован и његова Маћа, купили су отров у паланци, Јован је одвео жену у шуму и дао јој отров, она га је узела и почела да се мучи и повраћа, па је Јован потом рукама удавио.⁸²

Било је случајева да супруге у саучесништву са љубавником, испланирају убиство супруга. Марко Теодоровић, пожаревачки обор кнез, је, априла 1819. године, послао занимљив извештај кнезу Милошу. Наиме, Јован Марков, из Војне границе, из места Најдаш, које је припадало Влашкој регименти, прешао је у Србију и сместио се у селу Дољашница, у печкој кнежини. Он се зближио са удатом женом Јованом, која је решила да љубавника наговори да убије њеног мужа Матеја, заклињујући му се на вечну љубав. На превару је Јован одвео Матеја до Дунава и кад су стигли до Воилова, села голубачке кнежине, сели су да једу и Јован је Матеји батином здробио главу, затрпао га мртвог у сламу и вратио се љубавници, да је извести о смрти супруга. Тело убијеног је откривено, организована потера, која је Јована ухватила и довела пожаревачком обор кнезу. Обор кнез је питао кнеза Милоша како да поступи са убицом и његовом љубавницом, која још није била затворена, тј. да ли да убицу пошаље Милошу или да прими

81 *Књажевска канцеларија: Нахија њожевска 1815-1839*, приредио Данило Вуловић, Београд, 1953, 154-155.

82 *Књажевска канцеларија, књића друџа, Крагујевачка нахија 1815-1839, свеска прва 1815-1827*, приредио Радосав Марковић, Београд, 1954, 108, 110-11.

казну на месту на којем је починио убиство.⁸³ Није нам познато како је кнез Милош пресудио у овом случају.

Занимљива су, са културолошког становишта, убиства жена за које се сумњало да су доприносиле нечијој болести, бавећи се магијским радњама. Априла месеца 1820. године, Марко Теодоровић се поново обратио кнезу Милошу поводом новог случаја. Наиме, Костадин из села Нереснице, у стању кад није могао да разумно расуђује, убио је ножем комшинуцу Еву, сматрајући да је чарањем допринела болести његове супруге. Костадин је био стар 25 до 26 година и имао двоје деце, а и убијена жена је такође имала двоје деце. Као и у претходном случају, обор кнез је питао Милоша за даље инструкције.⁸⁴ Оваквих случајева било је и касније. Априла 1831. године, Суд општенародни српски је Ваљевском магистрату послао решење о смртној пресуди над Живаном Илићем. Он је убио супругу свог комшије Ђурђа Гавриловића, под оптужбом да је као вештица одговорна за болест његове жене. Пресуду је потврдио и кнез Милош. Осуђен је да буде убијен из пушака и да се потом сахрани. Наиме, Живану су 1830. године умрли жена и петоро деце, па се поново оженио удовицом из Вукићевице, која је из претходног брака имала троје деце. Уочи Божића жена се јако разболела и Живан је мислио да ће умрети. У селу се говорило да је супруга његовог комшије Ђурђа вештица, па је посумњао да је болест његове супруге дело наведене „вештице“, пошто су Живанова супруга и супруга комшије Ђурђа биле у свађи. Тражио је од Ђурђевог супруга да му лечи жену и избави је од болести. Како је ова то одбила, Живан ју је извео из куће и убио пиштољем.⁸⁵

83 Бранко Перуничкић, *Град Пожаревац и његово ујравно њодручје*, Београд, 1977, 211-212.

84 *Исти*, 222.

85 Недељко Радосављевић, *Ваљевски мајстїраїи 1824-1831: докуменїа*, Ваљево, 2008, 135-137.

Локална заједница је понекад узимала правду у своје руке, невезано за то каква је била пресуда државне власти у поједином случају. Године 1830. Кумрија, жена из Божевца, уз сучесника Јована Живковића, пошто је убила мужа, осуђена је да буде убијена ударцем секиром у главу на мужевљевом гробу. Пошто је имала много деце, највиша власт ју је помиловала, али су сами сељани Божевца, изразито незадовољни пресудом, узели правду у своје руке и каменовали је. О каменовању је власт обавестио локални старешина, у чијој надлежности је било да изврши смртну казну над поменутиим Јованом.⁸⁶ Казна каменовања је позната код многих народа, посебно код старозаветних Јевреја, а била је прописивана за преступе против морала и религије. Примењивали су је стари Грци, Римљани, Персијанци. Присутна је још увек у неким муслиманским државама, где је на снази шеријатско право.⁸⁷ Како сматра А. Вулетић, на решавање односа чланова у локалној заједници утицала је сама заједница, а није било допуштено да се одступа од традиционалних образаца понашања у друштву. Овакво кршење друштвених правила сматрано је угрожавањем саме заједнице и кажњавало се, што се види из примера каменовања Кумрије.⁸⁸

Треба навести примере када се смртна казна за убиство извршавала батином и будаком. У случају убиства Милете Маринковића, ударцем батином и будаком, од стране Мило-

86 Зоран С. Мирковић, *Смртна казна и казна тврчања кроз шибе у Србији 1804-1860 (риитуали поубљења и јавној мучења)*, 36-37; Бранко Перуничкић, *Град Пожаревац и његово управно погручје*, 533-535; *Нахијски суд Пожаревац 1821-1839*, приређивач Мирољуб Манојловић, Пожаревац, 2013, 80-84; Александра Вулетић, „Власт мушкараца, покорност жена – између идеологије и праксе“, 121.

87 Зоран С. Мирковић, *Смртна казна и казна тврчања кроз шибе у Србији 1804-1860 (риитуали поубљења и јавној мучења)*, 34.

88 Александра Вулетић, „Власт мушкараца, покорност жена – између идеологије и праксе“, 121.

ша Миловановића и Милете Вељковића, у саучесништву са Смиљаном, супругом убијеног и љубавницом Милошевом, у првом степену је судио гургусовачки магистрат. Велики суд их је све осудио на смрт, батином или будаком, а затим да се тела ставе на кола, до распадања. Државни савет је октобра 1838. изменио пресуду, тј. Милоша је требало убити батином, Смиљану конопцем, а Милета да се казни са 12 година робије и 25 удараца штапом сваке године. Децембра 1838. кнез Милош је све троје осудио на смрт. Двојицу мушкараца требало је усмртити батинама, жену батином или будаком и тела бацити на точак до распадања. Јануара 1839. кнез Милош је помиловао Смиљану и осудио је на 10 година робије у Суду пожаревачког окружја.⁸⁹

Такође, правило из решења из 1837, према којем се над женама смртна казна никад није смела извршити пуцањем из пушака, у пракси није примењивано, јер је у периоду од 1840. до 1859. смртна казна над женама извршавана искључиво пуцњима из пушака. Још априла 1827. кнезови Ужичке и соколске нахије известили су Суд општенородни српски да је блудница и убица Босиљка Ђорђевић из Галовића кажњена тако што је убијена из пушака.⁹⁰ Исто тако, Марија из Паљуса, која је своју једногодишњу кћер бацила с моста у Тамнаву и тако је удавила, осуђена је 1833. од стране крагујевачког суда да буде убијена из пушака и да јој се тело постави на коло, до распадања. Милош је Марију помиловао на вечиту робију.⁹¹

Треба истаћи случајеве у којима је лична воља кнеза Милоша била пресудна. Старешина Ужичке нахије, Павле Штула, је, јануара 1824. године, обавестио кнеза Милоша да је у

89 Зоран С. Мирковић, *Смртна казна и казна тврчања кроз шибе у Србији 1804-1860 (ришјуали погубљења и јавног мучења)*, 33.

90 Зоран С. Мирковић, *Смртна казна и казна тврчања кроз шибе у Србији 1804-1860 (ришјуали погубљења и јавног мучења)*, 38.

91 Иван Јанковић, *На белом хлебу: смртна казна у Србији 1804-2002*, 65-66.

Горњој Гори неко ранио из пушке девојку која је тврдила да је остала у другом стању са момком Стеваном Кецовићем, за шта је овај оптужен од стране оца девојке. Стеван је послат кнезу, али се истиче да је Кецовић сигурно на вече покушаја убиства био у Жежевици. Фебруара 1824. Павле Штула и кметови молили су кнеза за помиловање Стевана Кецовића, јер га је кнез осудио, и поред доказа који су истицали да је имао алиби.⁹² Такође, кнез Милош је августа 1823. године, наредио Милосаву Здравковићу да човека, који је убио своју жену, пусти да иде кући и гледа децу, да се не кажњава, већ да му кажу да му је погрешка опроштена, те да ће га казнити касније, кад неко време проведе код деце. Наиме, кнез Милош је проценио да је супруг жену убио ради мале деце.⁹³ Као што је већ раније речено, јануара 1839. кнез Милош је помиловао Смиљану и осудио је на 10 година робије у Суду пожаревачког окружја, јер је имала малу децу.⁹⁴ Слично је било и у случају каменоване Кумрије у Пожаревачком округу.

Када су у питању убиства из нехата, навешћемо пар примера. Павле Штула је писао јула 1824. године о нехотичном убиству жене у Скакавцима, које су посведочили свештеник и кметови. Лазар Гајић из Субјела, на наговор пријатеља, у Скакавцима, испред куће, пуцао је у кокош, а испод брега код конопље је спавала млада Николе Ивановића, па је метак тешко ранио, била је жива десет дана, али ипак умрла.⁹⁵

Марта 1830. године, Суд општенародни српски је Ваљевском магистрату доставио пресуду за Стевана Марковића

92 *Књажевска канцеларија, Ужичка нахија, књића прва (1816-1830)*, приредио Недељко Радосављевић, Ужице-Београд, 2005, 158-161.

93 *Истио*, 123.

94 Зоран С. Мирковић, *Смртина казна и казна штрчања кроз шибе у Србији 1804-1860 (решујали поубљења и јавној мучења)*, 33.

95 *Књажевска канцеларија, Ужичка нахија, књића прва (1816-1830)*, 171-172.

из Скеле, који је из нехата убио своју снаху Босиљку. Пошто је снаха Босиљка била пијана, он ју је, после свађе, истукао, гађао је дрветом и ударио у бок, те је од последица ударца Босиљка преминула. Пошто се Стеван до тада добро владао и није имао намеру да убије снаху Босиљку, него је до преступа дошло несрећним случајем, имајући у обзир да је имао троје малолетне и нејаке мушке деце, осуђен је на шест месеци у апсу под оковима и да се свака два месеца казни са по 50 удараца штапом.⁹⁶

Београдски суд је, децембра 1831. године, казнио Мијајла Атанацковића са тридесет удараца штапом, а његову супругу Анђу са двадесет пет удараца камцијом, пошто су посредно проузроковали смрт бабе. Наиме, пијану бабу су пустили ноћу напоље, а баба је умрла од смрзавања, будући да је била зима.⁹⁷

Сачувано је решење Државног савета из октобра 1835. године, послато Исправничеству Округа подринског, поводом случаја у којем је, августа 1835, Максим Павловић из Бадање доказано нехотице убио своју снаху, жену Вучете Димитријевића из истог села. Она му је, умирући, опростила, те је решено да се Максим као убица не може осудити. Због његове непредострожности, Савет је сматрао да је Максим довољно кажњен казном притвора, коју је до тада издржао и трошком који је учињен при погребу убијене жене. Такође, Савет је пресудио да Максим Вучети, мужу убијене жене, исплати 100 чаршијских гроша.⁹⁸

Познат је случај братоубиства настао због сумње да је брат био у прељуби са супругом другог брата, са којим је живео

96 Недељко Радосављевић, *Ваљевски мајсторићи 1824-1831: документи*, 36-37.

97 Бранко Перуничкић, *Београдски суд*, 505.

98 Селимир Р. Панић, „Грађа за правну историју суђења пре писаних закона по протоколу пресудних дела Суда Нахије лозничке из 1834. године“, *Бранич*, год 8, бр. 1 (1901), 70.

у заједници. Јуна 1832. Магистрат Нахије ужичко-соколске је, по наредби Суда општенародног српског, поновио испитивање братоубице Милутина Илића из Ступчевића, његове жене Станисаве, укућана и људи, који су видели смрт погинулог Милована. Милутинов брат Милосав, сеоски кмет, изјавио је да нико у кући није видео ни приметио да је Милован имао блудне радње са Милутиновом женом, већ да су жена и Милутин живели у љубави и да се Милутин никада није жалио на своју супругу и брата Милована. Сматрао је да је Милутин убио брата јер га је овај терао на рад, мада се Милутин изговарао да је Милована убио јер је овај био у прељуби са његовом супругом, али за то није било довољно доказа, па је узрок убиства остао неизвештан.⁹⁹ Суд општенародни српски је октобра 1830. препоручио Ваљевском магистрату да изда пасош Пани Ђокићу из Бабине Луке, који је убио свога кмета Николу Симеуновића, пошто га је затекао у прељуби са својом женом Милком. С тим пасошем Пана је требало да се појави пред Судом општенародним српским.¹⁰⁰

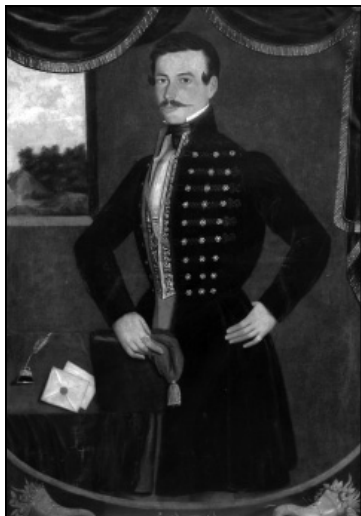
Милосав Здравковић послао је новембра 1822. кнезу Милошу пресуду изречену убици једне девојке и обавестио га о доласку сведока.¹⁰¹ Покушаји убиства настајали су од стране мушкараца и због неоствареног брака. Ђупријски окружни суд је маја 1827. године поднео извештај Суду општенародном српском о покушају убиства момка због девојке. Наиме, Богоје Петковић, из села Вирина, је у селу Језеро испросио девојку Милицу, кћер Станка Полутака, за свога сина Коруну. Павле Скаклив из Језера чуо је да је девојка испрошена и дарована, састао се са њом и сазнао да би Милица најрадије

99 *Мајстџрајл Нахије ужичко-соколске: судски протокол 1832/33*, приредио Новак Живковић, Ужице, 1997, 119.

100 Недељко Радосављевић, *Ваљевски мајстџрајл 1824-1831: докуменџа*, 90.

101 Обрад Гавриловић, *Ђупријски окружни суд 1815-1865*, Београд, 1991, 121.

Милосав Здравковић,
Урош Кнежевић, 1838.

одбила дар и просидбу, али се бојала свога оца и да ће отићи за онога, за кога ју је отац дао. Павле је са својим другом Миливојем Петровићем из Језера, на Бадње вече, из пиштоља ранио Богојевог сина Коруна. Корун се опоравио, венчао Миллицу и од ње сазнао да је Павле вероватно био особа која је покушала да га убије. Павле је доведен у суд и признао покушај убиства.¹⁰²

Било је случајева убиства који су проистицали из стицаја околности, тј. да је неко покушао да помогне девојци над којом је вршено насиље. Милета Радојковић, кнез Јагодинске нахије, јавио је новембра 1823. године о случају у Белим Водама, када су неки момци почели на силу да вуку девојку, а она молила за помоћ. Сеоски кнез је притрчао да јој помогне, али су га момци убили и са девојком побегли.¹⁰³ Такође, брачни друго-

102 *Исто*, 151-152.

103 *Књажевска канцеларија, Јагодинска нахија, књиџа друџа, 1823-1830*, приредили Зоран Марковић, Љубодраг Поповић, Јагодина, 2008, документ бр. 210.

ви, стари и немоћни, некад су убијали једно друго, уз узајамни договор. У извештају који је Милета Радојковић поднео кнезу Милошу, јуна 1834, наводи се да је Јанко Радосављевић, из села Дреновца, убио своју жену из пушке, на њен захтев, јер је већ 20 година живела слепа и седам месеци лежала немоћна у постели. И сам Јован је имао 80 година, био стар и немоћан, и претходно покушао да себе убије из исте пушке.¹⁰⁴

Суд је у време прве владавине кнеза Милоша помоћу сведока испитивао урачунљивост окривљенога, па постоји сведочанство да је Илија Максимовић, из Бодрине рађевске, због своје болести убио девојку Јелену, која је била у његовој служби. Процењено је да се кривац због убиства не може подвргнути казни, јер, због болести, није био при себи и није знао шта чини. Препоручено је кметовима села, којима је требало да се преда, да пазе на њега, да не би опет починио слично зло.¹⁰⁵

У случају да је жена починила убиство у ситуацији нужне одбране, починилац се ослобађао кривичне одговорности, јер се убиство у нужној одбрани није сматрало деликтом. Према пресуди Народног суда, из 1833. године, пошто је само убијени Ђура дао повод за сукоб и започео га, жена извесног Симе, која је бранила рањеног мужа од разјареног насилника Ђуре, и Ђуру убила, ослобођена је, јер на тај начин вршила дужност добре жене.¹⁰⁶

104 *Књажевска канцеларија, Јајодинска нахија, књига њрећа, 1830-1835*, приредили Зоран Марковић, Светлана Мишковић, Јагодина, 2009, 210-211.

105 Вера Петрић, „Кривична дела против живота и тела у судској пракси Србије кнеза Милоша“, 81.

106 *Истио*, 89.

* * *

Из напред наведеног, може се закључити да су постојали правна регулатива и прописи о кажњавању убиства у време прве владавине кнеза Милоша. Држава је тежила да кажњавање убица узме у своје руке, да се прекине пракса плаћања глоба. Важило је правило талиона, тј. убица је кажњаван смртном казном, која је извршавана на исти начин и оружјем, којим је убиство почињено. Ово је важило и за жене. Кад се сагледају случајеви, видимо да су убиства често проишталала из породичних односа патријархалног друштва. Супруге, некад озлојеђене насиљем својих мужева, починиле су убиство мужа. Такође, прељуба у брачним односима била је присутна као мотив убиства, често су супруга и њен љубавник, у саучесништву, убијали мужа. Било је честих покушаја тровања, који су некад и резултовали смрћу мужа. Дешавало се да мотив убиства буде и неостварен брак, тј. да због девојке, која је испрошена за другога, момак из села покуша да убије девојчиног вереника. Мушкарци су често покушавали да убију или убијали жене које су са њима затруднеле ван брака.

Кад је долазило до случајног, нехотичног убиства жене, од стране мушкараца, приметно је да су убице благо кажњаване, апсом и новчаном накнадом. Такође, ако су за нехотичну смрт жене били криви и мушка и женска особа, жена је била подвргнута строжијој телесној казни. Кнез Милош, као врховна инстанца, знао је некад да опрости мушкарцу убиство жене, сходно сопственој процени, ако је, рецимо, сматрао да је разлог убиства у вези са добробити мале деце. Такође, кнез је знао да помилује жене убице од смртне казне, ако су имале више мале деце, о којој нико није имао да брине. С друге стране, некад је кажњавао мушкараце за покушај убиства девојака, а да су докази говорили да је оптужени невин, па су чак и кме-

тови молили за помиловање. Очигледно, кнежев ауторитет и воља, засновани на слободној процени, играли су велику улогу у судској пракси. Као што је већ речено, кнез Милош је и супрузи Љубици опростио убиство његове љубавнице Петрије, с обзиром на то да је кнегиња била у другом стању.

Локална заједница и неписана правила према којима је она функционисала, исказивала је нетолеранцију према било каквом одудару од друштвених норми које су у тој заједници биле прихваћене. У том случају, чак и да је власт прекршиоца, убицу, ослободила из неког разлога, заједница би узимала правду у своје руке и кажњавала, као што је био случај са каменовањем Кумрије, у Пожаревачкој нахији. Такође, као што ће се видети у поглављу у којем се говори о кривичном делу чедоморства, често је, бар на почетку Милошеве владавине, мајка починилац убиства детета, предавана кметовима и народу, да они изврше смртну казну. Исто тако, смртна казна над мајкама, које су починиле чедоморство, у то време је извршавана у присуству окупљеног народа. На тај начин је локална заједница била укључена у кажњавање својих чланова који су прекршили друштвене норме, на којима се заједница заснивала, што је било у блиској вези са обичајним правом патријархалног друштва.

Занимљиви су случајеви када су мужеви убијали друге жене из села, сумњајући да су „вештичарењем“ утицале да се њихова супруга разболи. Очигледно је да нису били у стању да расуђују разумно, често су то били мушкарци који су већ претходно били изложени трауми губитка супруге и потомства. Власт је оваква убиства строго санкционисала, вероватно трудећи се да сузбије сујеверје и елементе народне религије који су били у супротности са православним хришћанским учењем. Мушкарци који су убили „вештице“ кажњавани су смрћу.

У случају да је мушкарац убио жену, а да је то била последица неурачунљивости, тј. да због болести починилац није био свестан шта чини и последица свога дела, није био подвргнут никаквој казни, већ стављен под будну присмотру сеоских кметова. Такође, пошто убиство почињено из нужне одбране није сматрано деликтом, жене које би починиле убиство бранећи мужа или породицу од насилника, бивале су ослобођене одговорности, јер се то, у неку руку, сматрало породичном дужношћу.

3.3.2 *Проституција*

Према српском казненом праву, до 1850. године није било разлика између проститутки и промискуитетних, односно неморалних жена, јер су све сматране блудницама и кажњаване за преступ називан „смешеније“ или „блудодјејаније“ (блудочинство), који се односио на ванбрачни сексуални однос. Под „смешенијем“ се подразумевао хетеросексуални незаконит однос, а под „блудочинством“ су се сматрале и хомосексуални односи и подвођење. Само ако посебне околности у документима дају назнаке, може се сигурно рећи да ли је девојка имала сексуални однос ван брака из љубави или је реч о професионалној проститутки, која је за однос са мушкарцем узимала новац. Проституција у Србији, у строгом смислу, није била забрањена, јер нису за то биле прописане казнене норме. Проститутке су живеље у градским срединама, куповале и продавале непокретности, оверавале документе, обављале разне правне радње, а у разним контекстима се спомињу у преписци власти, где се препознају по сликовитим надимцима: Шугава Ката, Цуцулка, Цвета Дугачка, Ката Дунђерка итд.¹⁰⁷

107 Иван Јанковић, „Опште блуднице: проституција у Београду у првој половини 19. века“, 26-29.

Било је рација и масовног хапшења, кажњавања и протеривања проститутки, али су оне биле тренутне и привремене, некад и због сузбијања венеричних болести. Полиција је јавила београдском исправничеству, а ово Државном савету, септембра 1835, да је београдски лекар Бартоломео Куниберт изнео да се већи број жена које се баве проституцијом заразио венеричном болешћу. Од 30 проститутки, које је полиција привела, а доктор прегледао, 19 је било заражено венеричном болешћу. Само је један део проститутки прегледан овим путем, а нису све биле из Београда, већ и из других места, попут Шапца, Ваљева, Смедерева, Крагујевца. Исправничество је полицији дало упутство да се заражене жене лече и не примају странке, те да се казне ако прекрше ову заповест.¹⁰⁸

Бројни сукоби су избијали у Београду између Срба и Турака, који су се борили за наклоност појединих јавних блудница, па је и то био један од разлога за њихово хапшење и протеривање. Уз пристаниште, изван Варош капије и у Букурешт мали, био је простор у којем су доминирале бројне механе и јавне куће – бурдељи. Букурешт мала је била одмах иза Варош капије, на Сави, испод брега. Ту је владало сиромаштво и цвело криминал, постоји сведочанство да су „роспије“ ту направиле јавне куће, где су се тукли Турци, топције, дешавале разне кавге, севали ножеви. Фебруара 1834. је у пожару у Букурешт мали изгорело седам кућа које су припадале сиротињи.¹⁰⁹

Сам везир је примио чланове Београдског магистрата 1826. године и истакао да би, због бројних сукоба између Срба и Турака, било добро да се проститутке из предграђа Савамале, Палидуле и Букурешт мале, потпуно протерају из Београда. И житељи Букурешт мале су упутили петицију са истим за-

108 *Исио*, 30; Бранко Перуничкић, *Београдски суд*, 638-639.

109 Ненад Макуљевић, *Османско-српски Београд*, 153; Иван Јанковић, „Опште блуднице: проституција у Београду у првој половини 19. века“, 30.

Детаљ из Сава мале

хтевом. Протерано је више јавних блудница, а две је магистрат хтео да осуди на смрт и тражио одобрење од кнеза, који је смртне казне одобрио, али се зато везир успротивио. Блуднице су протериване у окружне вароши, где је требало да нађу посао, а ако не би успеле, протериване би биле даље, у недоглед. Проститутке које су за клијенте имале Турке строже су кажњаване, као и мушкарци који су посећивали блуднице у турском друштву и српски парови који су имали односе у турским кућама, где су проститутке изнајмљивале собе.¹¹⁰ Јован Мићић, старешина Ужичке нахије, је, марта 1824. године, јавио кнезу Милошу да се ужички Турци жале на Спасенију, супругу Милоја Шиљеговића, због блудничења са Турцима, износећи појединости и молећи кнеза за савет.¹¹¹

110 Иван Јанковић, „Опште блуднице: проституција у Београду у првој половини 19. века“, 30-33.

111 *Књажевска канцеларија, Ужичка нахија, књића прва (1816-1830)*, 162-163.

Од 130 јавних блудница познатих пре 1851, Иван Јанковић износи да се за 80 зна брачно стање, наиме, највише их је било удатих, затим удовица, а најмање девојака (10%) и пар распуштеница и тзв. „наложница“. Неке су се проституцијом бавиле уз сагласност мужева, неке су бирале то занимање јер су остављале мужеве и бежале од њих, неке јер их је муж оставио. Удовице су постајале проститутке ако су после мужевљеве смрти остајале без прихода. Највише блудница било је пореклом из Београда, више од четвртине из окружних вароши, затим, из Аустрије, које су ту дошле својом вољом или биле купљене, а најмање проститутки било је са села и из Турске, тј. Босне и Јужне Србије. Блуднице су у доба кнеза Милоша биле на дну друштвене хијерархије, према угледу, али по економској и политичкој моћи или утицају, образовању, могле су да досегну и више друштвене позиције.¹¹²

Марта 1838. године, митрополит Петар Јовановић, у име Конзисторије Митрополије Кнежевине Србије, писао је Магистрату Округа београдског о мерама које су предузимане против блуда у Београду, где се поименично наводе јавне блуднице, наложнице и њихови љубавници.¹¹³ Магистрат београдски је, децембра 1837. године, обавештен да је полиција затекла војну патролу у друштву блудница.¹¹⁴ Командант кнежевске пешадијске гвардије, капетан Јеремић, замолио је, јануара 1838. године, полицију да забрани да проститутке у близини Варош капије привлаче војнике на забаву са њима.¹¹⁵

Иван Јанковић посветио је посебну пажњу Кати Несиби, јавној блудници, рођеној у Београду 1811. године, која је ка-

112 *Истио*, 34-36.

113 Бранко Перуничкић, *Београдски суд*, 730-731.

114 *Живети у Београду 1837-1841: документи Управе града Београда*, приређивачи Мирослав Јовановић, Предраг Марковић, Мирослав Перишић, Дубравка Стојановић, Милан Ристовић, Београд, 2003, 449.

115 *Истио*, 450.

Детаљ из краја код Варош капије

ријеру почела у време прве владавине кнеза Милоша, па се, у оквирима тог хронолошког периода, осврћемо на њену личност. У изворима се први пут јавља 1830. године. Ту се о њој говори као о муслиманки, да би била поново крштена у манастиру Раковици, те се у документу из 1833. јавља као Катарина. Године 1830. почела је да живи на Дорћолу, у изнајмљеној кући. Брзо је постала једна од главних београдских блудница, примајући клијенте најчешће на Дорћолу. За њу се знало ван граница Београдског пашалука, чак и у Софији, а имала је натпросечне хонораре и могла да бира клијенте. У почетку се Београдски магистрат благонаклоно односио према Кати. Године 1835. убијена јој је мајка, а септембра 1836. године протерана је у Градиште. Јула 1837. године Ката се појављује у Неготину, да би у јесен 1839. године дошла у Београд, ради оставинске расправе иза смрти њеног оца. После разних пери-

петија, Ката је по други пут протерана 1840, у Смедерево, где је имала родбину и имовину. Током једногодишњег одсуства из Београда, Ката се удала за Михајла Ђорђевића, начелника Пожаревачког округа и у браку добила кћер.¹¹⁶

Како закључује Иван Јанковић: „До 1850. године, третман проституције у Србији заснивао се на османском моделу, који је кажњавао и жене и мушкарце када се упусте у недозвољене (=небрачне) сексуалне односе ('смешеније' и 'блудодјеланије'), али није криминализовао проституцију саму по себи. Осим у ванредним ситуацијама, проститутке су не само толерисане него су, као припаднице хришћанске заједнице, добијале заштиту од претњи које би долазиле с муслиманске стране. Београдске проститутке су већином биле удате жене или удовице, а многе су потицале из занатлијских, па чак и чиновничких породица (рођењем или удајом). Неке су уживале заштиту богатих и угледних мушкараца, а поједине су с таквим мушкарцима рађале ванбрачну децу или се чак за њих и удавале“.¹¹⁷ Лоша финансијска ситуација, беда, немогућност да издржавају себе и децу, у одсуству супруга, неспособност и насиље супруга, најчешћи су били узроци да жене постану јавне блуднице. За неке, које су имале амбиције да напредују и материјално и на друштвеној лествици, бављење проституцијом је била „одскочна даска“. Повезујући се са елитом, политичком, управном, финансијском, преко мушкараца, стигале су имовину, права и углед, чак и породични.

116 Иван Јанковић, „Опште блуднице: проституција у Београду у првој половини 19. века“, 39-44. Види Иван Јанковић, Вељко Михајловић, *Ката Несида: истиница и илустрирана историја једне београдске блуднице и њене борбе за уставна права 1830-1851*, Београд, 2014. и каснија издања.

117 Иван Јанковић, „Опште блуднице: проституција у Београду у првој половини 19. века“, 48.

3.3.3 „Смешеније“, ванбрачна њудноћа, побачај и чедоморство

За „смешеније“ се процес водио тек када би жена затруднела или када су у питању биле изузетне отежавајуће околности, на пример интимни односи блиских сродника или малолетника. Власти су, ангажујући представнике локалне заједнице, чиниле све да се спречи побачај или чедоморство. Такође, настојало се да родитељи, ако за то постоје услови, ступе у брак. Уколико до брака није могло да дође, отац је био у обавези да даје свој допринос издржавању детета. Љубавници су за „смешеније“, као „прељубодјеји“, кажњавани телесно, а до доношења пресуде, време су проводили у апсу. Прељубодјеји су могли бити протерани у друго село или варош. Ако би дете преживело, родитељи склопили брак, није било никакве казне. За побачај и чедоморство, ако брак није био могућ, биле су прописане вишемесечна робија, до 100 удараца штапом, кад су мушкарци били у питању, или камџијом, када је реч о женама. Такође, као казна фигурирало је и прогонство. Као блудодјеји су кажњавани и парови који су невенчано живели у заједничком домаћинству. Суд је имао право да нареди блудодјејима да воде одвојен живот и забрану виђања, уз претњу телесном казном. Могао је прогнати једно од њих у друго место или их казнити затвором и/или телесном казном.¹¹⁸

Број званично регистроване ванбрачне деце у Србији у првој половини 19. века био је мали, али је то утицало да буде веома заступљен обичај насилног побачаја, поготово чедоморства. Још је Вук Караџић, дајући слику стања у време турске власти, навео: „Од крвнине ни мало мања није глоба, кад се догоди, да ђевојка роди дијете које се срећом ретко догађа.

118 *Исто*, 27.

Ово је глоба по свој прилици зато постала, што се така ћеца понављаше мртва налазе; али се после није питало је ли дете живо или мртво“.¹¹⁹

О распрострањености чедоморства говоре бројни прописи за његово сузбијање, које је доносила државна власт, одмах по избијању Првог српског устанка. Према *Карађорђевој законици*, члан 30, жена која се усуди да удави ванбрачно дете осуђује се на смрт.¹²⁰ Као што је раније речено, централне власти су девојке које су затруднеле ван брака држали под строгим надзором, да би се спречио побачај и убиство новорођеног детета.

Најређи случајеви ванбрачне трудноће су настали из интимних односа девојака и младића са којима су „ашиковале“, а ако би до тога и дошло тежило се склапању брака пре него трудноћа постане видљива. Некад су момци заводили девојке на интимне односе, обећавајући да ће их оженити. Нису сви испуњавали обећања, неки су бежали и оставили девојке да се сналазе како знају. Некад су девојке улазиле у сексуалне односе са мушкарцима који су могли да их упознају са жељеним младожењама. Врло често су девојке остајале у другом стању са неким од својих сродника, јер је народни сроднички систем био веома широк, укључујући доста лица, често су интимне везе настајале између афиналних сродника. Много је ређа појава било нарушавање крвног сродства, али их је било, рецимо инцеста између очеве и кћери и браће и сестара.¹²¹

Постојали су различити методи за изазивање побачаја, коришћен је терпентин, барут размућен у води, туцано ста-

119 Вук Караџић, „Географическо-статистическо описаније Србије“, *Даница: забавник за јодину 1827*, друга година, 83; Александра Вулећић, „Нежељена деца“, 71.

120 Зоран С. Мирковић, *Карађорђевој законици (кривично, њородишно и државно њраво усђаничке Србије)*, Београд, 2008, 128.

121 Александра Вулећић, „Нежељена деца“, 73-75.

кло, опијум. Супруге прељубника су често биле саучеснице у побачају деце зачете ван брака, јер су хтеле да избегну да им мужеви подносе друштвену осуду и иду у затвор, јер би целокупно домаћинство постало њихова обавеза. Ако побачај не би успео, девојке би покушале да се удају док трудноћа не постане видљива. У случају да ни једно ни друго није успело, девојке су прикривале трудноћу, тајно се порађале и убијале дете. Већ раније смо наводили одредбе прописа по којем су локалне власти биле дужне да држе под присмотром трудну девојку како не би намерно побацила и евентуално убила дете по рођењу.¹²²

Девојке са ванбрачном децом су се ипак доста брзо удавале, пошто су их узимали мушкарци који су тешко налазили супругу, сиромашни, удовци и старији мушкарци без деце, а многи су за склапање брака тражили новац од родитеља девојке, док су, с друге стране, неки мушкарци били спремни да ступе у брак и без надокнаде у новцу.¹²³ Оне девојке које су сакриле трудноћу и породиле се тајно, најчешће су се решиле новорођенчета, давиле су га или остављале на неком забитом месту, некад и бацале домаћим животињама. До средине 19. века за многе кривичне преступе, па и ванбрачне трудноће и чедоморства, судови су доносили пресуде на основу сопственог уверења и обичајног права, изрицана је јавна телесна казна и затворска казна. Најтеже је кажњавано чедоморство. Рецимо, девојка Јока осуђена је на казну затвора од шест месеци и 50 удараца камцијом. Друга девојка, Марија из Букура, добила је једну годину затвора у лаком гвожђу и 50 удараца камцијом, њен љубавник годину дана затвора у тешком гвожђу и 50 удараца штапом. За насилни побачај девојка Ми-

---

122 *Исџо*, 75-77.

123 *Исџо*, 77-78.

лија добила је 50 удараца камцијом, а њен љубавник 50 удараца штапом и затворску казну од више месеци.¹²⁴ Приметно је, као што смо и раније приметили, да су телесне казне за ванбрачне очеве биле блаже у односу на девојке, које су починиле чедоморство.

У следећих неколико пасуса посветићемо се примерима чедоморства. Чедоморство се теже кажњавало у првим годинама Милошеве владавине. Наиме, новембра 1822, преступница Марија, која је убила своје дете, кажњена је смрћу. Удовица Смиљана која је наговорила Марију да почини ово дело кажњена је са 50 удараца камцијом, а Стефан Гошнић, са којим је Марија зачала, кажњен је са 50 удараца штапом. Извршење пресуде над мајком за чедоморство се некад препуштало народу села из којег је мајка била. На пример, сакупљени су кметови и, пошто је прочитана казна, жена је дата кметовима и народу Бачине, који су је убили. Такође, извесна Ивана, је за убиство детета била убијена пред окупљеним народом.¹²⁵ Кнез Милош се почетком 1820-их година учвршћивао на власти, тада тек почиње установљење нахијских судова и њихова организација. Да би државна власт и сам кнез стекли ауторитет у народу, у време када се, у недостатку прописа, често судило према нормама обичајног права, строжије мере и казне биле су потребне.

Девојка Пауна Славковић, из села Хрта, у Пожешкој нахији, кажњена је марта 1828. године за дављење свог ванбрачног детета са 50 удараца камцијом. Радован Савковић, који је био ванбрачни отац убијеног детета, кажњен је апсом и казном од 100 гроша.¹²⁶ Сачуван је судски испит девојке Митре,

124 *Исио*, 79-80.

125 Вера Петрић, „Кривична дела против живота и тела у судској пракси Србије кнеза Милоша“, 83.

126 Бранко Перуничкић, *Чачак и Горњи Милановац 1815-1865*, 127.

из села Грабовице, Нахије ваљевске. Њу је „облежао“ очух Обрад Станимировић, само једном, и она је затруднела. Родила је дете близу куће, код крушке. На порођају нико није био присутан, девојка је звала мајку, али она није хтела да помогне. Није знала да ли је родила мушко или женско дете, пошто се породила ноћу, стала му је ногом на врат и удавила га, ставила га у торбу и јавила очуху, који је мртво новорођенче однео у луг и сакрио у кладу. Митра је исказ завршила изјавом да је нико није наговорио да удави дете.¹²⁷ Суд општенародни српски је маја 1831. године указао Ваљевском магистрату на грешке које су учињене у испитивању девојке Марије, оптужене за чедоморство.¹²⁸ Павле Штуле, старешина Ужичке нахије, је, септембра 1824, обавестио кнеза Милоша о девојци која је родила дете са ожењеним човеком, оцем четворо деце, и удавила га.¹²⁹

Такође, бројне случајеве наводи и Александра Вулетић. Пеладија из Радњевца је затруднила са Ђурицом Васиљевићем, родила женско дете, удавила га и бацила у реку. Јока из Прњавора је добила дете са Живком, пасторком њеног стрица Павла, и родила га на прњаворском атару поред баре и ту га оставила, па је дете умрло. Анђа из Савамале остала је трудна са својим рођаком, па је после порођаја новорођенче бацила у Лаудонов шанац. Често мушкарци нису признавали оптужбе девојака за очинство, па власти у том случају нису лако могле да утврде истину. Љубавници су често угрожавали живот девојкама које су са њима затруднеле. Рецимо, једна трудна девојка је нађена удављена у Тимоку. На другу трудну девојку неко је пуцао из пушке и смртно је ранио, а сумња је

127 Бранко Перуничих, *Град Ваљево и његово ујравно погрудје 1815-1915*, Ваљево, 1973, 151-152.

128 Недељко Радосављевић, *Ваљевски мајисџраи 1824-1831: докуменџа*, 119.

129 *Књајеска канцеларија, Ужичка нахија, књиа џрва (1816-1830)*, 182.

пала на мушкарца који је био оптужен од девојке да је отац детета. Велики број чедоморстава није откривен, па је дело прошло некажњено.¹³⁰

Кад је у питању ванбрачна трудноћа, навешћемо пар примера како су случајеви решавани. Године 1831. девојка Ивана из Великог Црнића тужила је попа Стоку из Божевца, због прељубе, услед чега је остала трудна. Трудна Ивана је послата у Београд код владике, да би се суочила са божевачким попом Стоком. Случај је судски ислеђен, а трошак девојке Иване после порођаја имао је да се наплати из прихода нурије попа Стоке. Девојци се већ јавила прилика за удају, али се чекало решење владике, који је удају одобрио.¹³¹ Очигледно да је Црква, због доказане улоге попа у блудним радњама, тежила да ствар прође што безболније, без већих последица, да девојка буде обезбеђена и брачно удомљена, а поп није сносио друге последице, сем, евентуално, финансијских, пошто су трошкови за девојку наплаћени из прихода његове нурије.

Децембра 1823, Јован Мићић је јавио кнезу Милошу, са молбом за даља упутства, за случај девојке из Грабовика, која је затруднела са Стеваном Миловановићем, који је побегао.¹³² Такође, Павле Штуле, старшина Ужичке нахије, јавио је кнезу Милошу, јануара 1824. године, за случај девојке која је тврдила да је зачала са петнаестогодишњим момком, а он то порицао, те питао шта са њима са ради.¹³³ Суд општенородни српски је августа 1830. саопштио Ваљевском магистрату да ублажава казну Ивани, кћерки Петра Лазића, која је родила ванбрачно дете са Петром Марковићем, тако да није била телесно кажњена. Петар Марковић је кажњен са 25 удараца штапом и

130 Александра Вулетић, *Брак у Кнежевини Србији*, 221-222.

131 *Нахијски суд Пожаревац 1821-1839*, 101-104.

132 *Књажевска канцеларија, Ужичка нахија, књига прва (1816-1830)*, 155-156.

133 *Исто*, 157.

50 гроша глобе.¹³⁴ Петар Митровић из Јагодинске нахије писао је јуна 1830. године Милошу Обреновићу у Крагујевац да се три године раније оженио Станком, кћерком Мине из Маскара, која му је родила дете које није било његово, већ кнеза Милете Радојковића. Кнез Милета му је за начињену срамоту обећао дукате, које није исплатио, па је Митровић молио кнеза Милоша да примора Милету да то учини.¹³⁵ Винка Станкова жалила се кнезу Милошу у Јагодини на кнеза Милету Радојковића, да је на превару довео у кућу њене стрине и одузео јој част, обећавши јој 3000 гроша и скупоцене хаљине.¹³⁶

Један занимљив случај, кад је у питању ванбрачна трудноћа, доноси Вук Караџић: „По том Милош пошаље, те доведу некаку луду девојчуру, која је онуда скитајући се с неким од момака или просјака родила дете, па ји са својом дворском музиком (с егедама) и с неколико момака одма пошаље у цркву, те се венчају, и још кад изиђу из цркве, момци избаце неколика пиштоља, па онда младожења примивши сто гроша и поменути књигу отиде с новом својом женом кући [...]“¹³⁷

Из једног судског случаја из 1838. године сазнајемо да се девојка Милинка, стара око седамнаест година, кћер Станислава Милошевића из Ђупријског округа, две године потајно састајала и „миловала“ са Матом Велимировићем, старим око двадесет и четири године, али се нису упустили у блуд и договарали су брак. Милинка је за то време затруднела са својим побратимом, сином свога поочима Косте Станисављевића.¹³⁸

134 Недељко Радосављевић, *Ваљевски мајстџраји 1824-1831: документи*, 63.

135 *Књажевска канцеларија, Јагодинска нахија, књижа шрећа, 1830-1835*, 15-16.

136 *Исто*, 17.

137 Вук Караџић, „Грађа за Српску историју нашега времена“, у: *Исти, Историјски списи 1*, Београд, 1969, 138.

138 Тихомир Р. Ђорђевић, „Девојачка невиност“, у: *Наш народни животи. Књижа друја*, Београд, 1930, 97-98.

Навешћемо и пар случајева блудних радњи. Сачуван је судски испит из Суда Нахије ваљевске над Стеваном Јаковљевићем због недозвољених односа са девојком Живаном Пимић.¹³⁹ Суд Нахије ваљевске писао је Суду општенародном српском поводом суђења у случају Петронија Андреића из Маљевице због прељубе са снахом Мартом. Ваљевски суд је сматрао да је Петроније требало да се казни са 80 удараца штапом, а Марта са 100 удараца камцијом, јер је пристала на овај чин, као старија, паметнија и зрелија.¹⁴⁰ Године 1821. село Бусур у Пожаревачкој нахији искључило је из своје средине неколико Влаха, због родоскрнављења.¹⁴¹

Према Александри Вулетић, ванбрачне везе и ванбрачне трудноће били су неприхватљиви облици понашања за норме које су важиле у колективној свести друштвене заједнице, а опет врло распрострањени. Патријархално друштво је развило своје начине да помири сукоб друштвених норми и праксе, те је често било спремно да скрене поглед у страну, кад су нежељена деца елиминисана. С друге стране, српска држава је друштвено неприхватљиве облике понашања константно тежила да сузбије, поготово праксу чедоморства, да би на тај начин стекла контролу над друштвом.¹⁴²

3.3.4 *Ошмица девојака као њовод за њприсаједињење ошринуићих нахија*

У овој целини ћемо се укратко осврнути на случај отмице девојака од стране Турака, што је била релативно честа појава у време кнеза Милоша, поготово пошто је реч о Крушевачкој

139 Бранко Перуничкић, *Град Ваљево и његово ујравно њогручје*, 152-153.

140 *Исти*, 153-154.

141 *Нахијски суд Пожаревац 1821-1839*, 7-8.

142 Александра Вулетић, „Нежељена деца“, 81.

нахији, која није била под српском влашћу. Овај догађај, који сам по себи није био ништа неуобичајено и ново, послужио је кнезу Милошу да покрене припреману политичку акцију да нахије, које су припадале Београдском пашалуку пре Првог устанка и које су улазиле у састав устаничке државе, поново припоји српској кнежевини. Сагледаћемо ову отмицу и са становишта самих девојака, њихових мајки и родбине, пошто су војно-политичке акције које су уследиле опште познате.

Држава је имала за циљ да подржи и помогне напоре да се отете жене и девојке од стране Турака врате својим кућама. Тако су ови случајеви коришћени као вид притиска на Турску и начин да се извуче политичка корист. На основу жалби из Крушевачке нахије, Алексиначког, Параћинског и Ражањског среза, састављен је списак турских злоупотреба, те се од 767 злодела, 236 односило на „отимање и турчење“.¹⁴³

Синови бившег крушевачког ајана, браћа Вренчевић из Крушевца, били су познати по свом насилном и самовољном понашању. Старији брат, Селим-бег, био је познат по десетинама отмица девојака и жена. Познато је да је из села Адровца отео дванаест девојака и потурчио их. На почетку новембра 1832, обојица браће су отишли у своје село Мозгово. Док су радиле у винограду, браћа Вренчевић су отели две девојке, Миљкану и Марију, које су биле сестре од стрица, кћери Јаћима и Стојана Гојковића. Пошто су девојке коњима силом одвели у Крушевац, родитељи девојака и други сељаци, одавно пуни једа против Вренчевића, побунили су се жестоко против ове отмице и затражили помоћ од кнеза Милоша. Милош је решио да искористи аферу за своје политичке циљеве, те је послао код крушевачког ајана Милету Радојковића да тражи да се девојке врате својим домовима. Суштина Милетиног

143 Александар Вулетић, *Брак у Кнежевини Србији*, 53.

зататка био је да подстакне српске агенте да побуне народ и отерају Турке. Ајан није смео ништа да учини против Вренчевића, мада му се није допало њихово поступање, јер су били сестрићи лесковачког Исмаил-паше, па је само паши проследио Милошеву тужбу.¹⁴⁴

Задатак Радојковића био је и да разговара са девојкама. Ако би се изјасниле да желе да остану код Турака, кнез је наложио да Радојковић покуша да их одврати од те намере, истичући „да ћу их ја под моје старање примити и да ћу их при свему томе што су Турцима оскврњене, опет за добре људе удати, само да не остану Туркиње“.¹⁴⁵

Аврам Петронијевић је послат код Емин-паше у Битољ, са захтевом да се одреди комесар који ће да истражи насиља Арнаута. Требало је да тражи и да се ферман издат за Јадар, Рађевицу и Стари Влах, примени и на Крушевачку нахију. Вренчевићи, видевши да је Милош послао Милету Радојковића у Крушевац код ајана и бес огорчених сељака, су, уплашени, са девојкама побегли у Ниш. Тада је почео устанак, који је као крајњи резултат имао присаједињење шест отргнутих нахија Кнежевине Србији.¹⁴⁶

Када је давао упутство Милети Радојковићу, јануара 1833, у погледу девојака које су Вренчевићи насилно отели, кнез Милош је истакао да је извесно и народу познато да су девојке насилно отете. Такође, изнео је могућност да су девојке ласкањем својих отимача и угоднијим и лакшим начином живота преварене, те да ће се при испитивању можда изјаснити да нису насилно отете. Кнез је упутио Милету да сву родбину

144 Михаило Гавриловић, *Милош Обреновић. Књига трећа (1827-1835)*, Београд, 1912, 420-421; Радош Љушић, *Кнежевина Србија*, 29-30; Урош С. Шешум, *Србија и Сјара Србија (1804-1839)*, Београд, 2018, 165-166.

145 Александра Вулетић, *Брак у Кнежевину Србији*, 53.

146 Михаило Гавриловић, *Милош Обреновић. Књига трећа (1827-1835)*, 422.

и познанике отетих девојака научи да, ако сумњају да девојке неће признати да су отете, захтевају да се девојке прво врате својим родитељима, а тек онда испитају да ли су силом одведене или су својом вољом пошле са Вренчевићима.¹⁴⁷

Пре тога, децембра 1832, Милета Радојковић је јавио кнезу Милошу да су код њега били људи из села Мозгова, очеви отетих девојака, које су Вренчевићи одвели у Ниш. Мајке ових девојака биле су у Нишу и састале се са њима. Девојке су тражиле и молиле да се врате Србима, па макар од стида морале ићи у друго село. Од паше су добиле одговор да је он немоћан и да све зависи од одлуке његовог претпостављеног.¹⁴⁸

Крајем јануара 1833, кнез Милета је јавио Милошу да је питао две старије жене, чије су кћери заробљене, да ли би желеле да се виде са њима, а оне су одговориле да не смеју, пошто су им Турци запретили. Кнез Милош је, почетком фебруара исте године, јавио Милети Радојковићу да поручи женама, чије су кћери Вренчевићи отели, да се могу слободно састати са њима и да искористе прилику када их ови буду повели у Београд.¹⁴⁹

Из свега наведеног, можемо закључити да је кнез Милош рачунао, вероватно на основу ранијих сличних дешавања, да су отете девојке имале боље услове за живот и неку врсту комфора боравећи код богатих Вренчевића, тако да би их то лако могло навести да пожелеле да остану и изјасне се да нису насилно отете, већ пошле својом вољом. Такође, и поред затегнутих односа и политичких превирања тог историјског тренутка, мајке девојака су их посетиле у Нишу. Девојке, можда и због присуства мајки и осећаја стида, а можда и из личних побуда, исказале су жељу да се врате Србима, свесне да ће можда

147 Бранко Перуничкић, *Крушевац у једном веку 1815-1915*, Крушевац, 1971, 77-78.

148 *Књажевска канцеларија, Јајодинска нахија, књића шрећа, 1830-1835*, 133.

149 *Исто*, 155-156.

бити извргнуте осуди и сумњи да ли су заиста отете или не, па су биле спремне да се повуку у друго село. Турци нису били ради да дозволе мајкама девојака да их често посећују, али је, изгледа, кнез Милош, и поред свих акција које је предузимао, задржао минимум добрих односа са турским званичницима, те обезбедио услове да мајке могу да посете своје кћери.

Београдски везир Хусеин паша јавио је преко Јеврема Обреновића кнезу да нареди да становници Алексинца, Ражња и Параћина не дирају Вренчевиће, док буду са девојкама путовали за Београд. Вренчевићи су са Миљканом и Маријом кренули из Лесковца за Београд и стигли у Јагодину. Мајке, браћа и две сестре отетих девојака сазнали су за пут и отишли у Ражањ да се сусретну са Вренчевићима и обиђу кћери. Вренчевићи су их одбили и продужили са њима до Јагодине. У Јагодини су Аврам Петронијевић и Милета Радојковић предложили да се мајкама и сестрама допусти виђење са отетим девојкама. Вренчевићи су потегли сабље и кренули на народ који је био присутан, са својим момцима. Срби су узели мотке и мало избили Вренчевићеве момке, саставили мајке и сестре са отетим девојкама, па је дошло до виђења, а затим су сви скупа кренули даље.¹⁵⁰

Током путовања од Јагодине до Паланке девојке су још увек биле са Вренчевићима, у једним колима биле су Миљкана и мајка Вренчевића, а у другим Марија и мајке девојака. До доласка у Паланку Миљкана и Марија су делиле конак са Вренчевићима, а у Паланци су грађани одвојили девојке од бегова и отпратили их у Београд.¹⁵¹

На саслушању код великог везира, везир је упитао девојке да ли су добром вољом отишле и потурчиле се или су их Врен-

150 Милан Јовановић Стојимировић, *Силуеје старијег Београда* 1, 187.

151 *Истио*, 188.

чевићи отели и силом натерали. Девојке су на прву ставку одговориле одрично, а друго су посведочиле. Рекле су да нису знале да су потурчене, тј. да су им Вренчевићи рекли њихова турска имена, која оне нису ни запамтиле, те изјавиле да су хришћанке и да не желе да буду Туркиње „макар их на парчета секли“. Вренчевићи су осуђени да девојкама оставе све дате поклоне и да плате одређену казну. Београдска општина је девојкама поклонила спрему за удају „зато што су се пред судом храбро држале и изјавиле да су силом потурчене и да не желе поћи за бегове, Турке.“ Ослобођене девојке и њихову родбину су у Крагујевцу примили кнез Милош и кнегиња Љубица, па су и од њих добиле богате награде.¹⁵²

Из овог случаја, у ствари, видимо како су функционисали породични односи и незванични односи Срба и Турака у једно турбулентно време, које је донело политичку победу кнезу Милошу и Кнежевини Србији. Такође, кнез Милош је узео активног учешћа не само у политичкој акцији ослобођења шест нахија, већ и у деловању и настојањима да се српске девојке ослободе од Турака који су их отели, ангажујући личне везе и контакте. Очигледно, и турске власти и кнез Милош су схватили тежину тренутка и како наведени случај отмице девојака итекако може одмоћи, односно помоћи њиховом политичком интересу. Наиме, српски народ је, због насиља Турака и Арнаута, био спреман да дигне устанак и ослободи се турске власти, а браћа Вренчевић су отмицом девојака, која је била само једна у низу, само прелили кап у чаши, која је одавно била пуна.

Ову отмицу описао је и Милан Ћ. Милићевић у приповеци *Јурмуса и Файима или Турска сила сама себе једе. Прича о*

152 *Исџо*, 189-190; Александра Вулетић, *Брак у Кнежевини Србији*, 53.

ослобођењу шест¹⁵³ округа 1832–1834. Уколико би девојке побегле назад у Србију, након преласка у ислам и удаје за Турке, српске власти су омогућавале прелазак у православну веру и улазак у нови брак. Ако су жене својом вољом одбегле Турцима и нису желеле да се врате, мужевима су имали право на нове бракове.¹⁵⁴

О потурчењу српских девојака и отмици од стране Турака, и отмици девојака, уопште, имамо доста вести у изворима из времена кнеза Милоша. Априла 1834, Суд Нахије студеничке јавља Јовану Обреновићу да је Турчин Јакуб Бузговић потурчио једно женско дете, а потом тражио да се по студеничкој нахији наплати један стари дуг.¹⁵⁵ У Нахији пожаревачкој, септембра 1820. године, Турчин Мехмед преварио је у селу Набрђе жену Теодора Лолића, одвео је у Смедерево и ту је потурчио.¹⁵⁶ Јован Мићић, кнез Ужичке нахије, послао је, августа 1819, детаљан извештај о турској потери за одбеглом, на силу потурченом девојком. Била је кћи Марка Деспотовића из Заглавка, њен момак је убијен и Турци су га опљачкали, те су правили зулум и сумњали да је Кара-оца, код којег је била потурчена девојка, послао другу, старију, уместо ње на испит код везира у Београд.¹⁵⁷ У документу из августа или септембра 1819, сазнајемо да је Кара-оцина робиња побегла у Мићићев конак и да су Турци због тога убили Мићићевог момка.¹⁵⁸ Милета Радојковић је јула 1823. године јавио кнезу Милошу да је момка из Крушевачке нахије, који је отео девојку, по кнежевој

153 Милан Ђ. Милићевић, *Јурмуса и Фајима или Турска сила сама себе једе: њрича о ослобођењу шест¹⁵³ округа 1832-1834*, Београд, 1879.

154 Александра Вулетић, *Брак у Кнежевини Србији*, 53-54.

155 Бранко Перуничкић, *Чачак и Горњи Милановац*, 123.

156 Бранко Перуничкић, *Град Пожаревац и његово ујравно њодручје*, 242.

157 *Књајеска канцеларија, Ужичка нахија, књија њрва (1816-1830)*, 54-57.

158 *Књајеска канцеларија, Ужичка нахија, књија друја (1821-1939): докумен-џи*, приредио Недељко Радосављевић, Београд-Ужице, 2006, 367-368.

заповести, заједно са девојком, вратио аги у Крушевац.¹⁵⁹ Такође, кнез Милета је требало да се, јула 1825, састане са крушевачким бегом поводом отете девојке из Стопање.¹⁶⁰ Јуна 1824. године, кнез Милош је послао Ваљевском магистрату робињу одбеглу од Турака из Ваљевске нахије и тражио да се испита и врати својој породици.¹⁶¹

Кад су случајеви отетих девојака у питања, а да их нису отели Турци, наводимо пар примера. Маја 1822, Јован Мићић пише кнезу о попу Кости који је венчао вероватно насилно одведену девојку. Послао је момке да га приведу, али је умало дошло до њихове погибије, јер их је дочекало 40 наоружаних људи.¹⁶² Фебруара 1826, старешина Ужичке нахије, Атанацко Марић, писао је кнезу Милошу о отмици девојке коју су починили Старовласи.¹⁶³ По налогу кнеза Милоша, јула 1829, Јован Мићић је послао кнезу отету девојку Дуњу, родитеље, отмичаре и калуђера који ју је привенчао.¹⁶⁴

Јован Обреновић је, јула 1837. године, јавио кнезу Милошу како су Митар Радишић са сином Петром и Антонијем Јелићем из Звераца, Степан Тимотијевић, Борисав Ивановић, Илија Варкаш и син му Митар из Трудова из Турске прешли границу и наговорили сестру извесног Пауна из Трудова и одвели је у Нову Варош, где је нововарошки ајан Дервиш-бег наредио да их венчају. Организована је потера за отмичарима као за хајдучима. Јован Обреновић је, фебруара 1838. године, писао из Чачка кнезу Милошу да је Милутин Тушинац са синовима тајно, током ноћи, из Турске прешао у Србију и

159 *Књажевска канцеларија, Јајодинска нахија, књића друга, 1823-1830*, 19-20.

160 *Истио*, 96.

161 Недељко Радосављевић, *Ваљевски мајстџраји 1824-1831: докуменџа*, 25.

162 *Књажевска канцеларија, Ужичка нахија, књића прва (1816-1830)*, 111.

163 *Истио*, 209-210.

164 *Истио*, 257-258.

на силу одвео кћер Јевђењија Петровића из Белог Потока у Студеничком срезу, те је Стеван Ерећ са неколико момака, са знањем српских власти, у свитање, напао Милутинову кућу и вратио отету девојку.¹⁶⁵

Сликовито о отмици девојака у време кнеза Милоша пише Алекса Симић: „У оно време наши млади људи имали су страст да отимају за себе девојке и чинило им се као неко јуначество ако имају за жену отету девојку. Но при овом отимању гинули су људи или са момачке стране од девојачке родбине или од девојачке стране које је момачка страна убијала бранећи се од њихове потере. Знам да су око отимања једне девојке из Трњана, пожаревачке нахије, погинули 5 људи, између којих био је и један кнез српски, по имену Пауљ, ако се добро опомињем. Књаз Милош, да би ово зло предупредио, изда закон или указ да ће сваки онај бити смртно кажњен који се усуди девојку силом отимати.

У то време догодило се да је један момак из Трнавe, крагујевачког окружија, испросио једну девојку неког Ристића из Страгара, по имену Станку, али су свадбу одложили на дуже време. Међутим, дође неки Стева из Брезне, рудничког округа, писар Господар Јованов, те запроси ту исту девојку. Ова боље бегенише Стеву него оног из Трнавe, и оном врати дар, па прими дар од Стеве и обећа му се поћи за њега. Онај момак из Трнавe не могне отрпити ту срамоту од девојке, нађе два друга и с њима оде те отме Станку и доведе је својој кући, али том приликом није нико погинуо. Родитељи девојачки дођу у Крагујевац књаз Милошу на тужбу, а он пошље момке те доведу отимача и девојку. За овима, наравно, дођу и момачки родитељи. Књаз Милош осуди момка на смрт и да га погуби-

165 Тихомир Р. Борђевић, „Куповина и отмица девојака“, у: *Наш народни живот. Књига друга*, Београд, 1930, 74.

ти, а девојку задржи код себе, а родитељи и девојачки и момачки врате се кућама својима.

Књаз Милош био је врло похотљив човек, и зато је он све такве девојке које су му на суд долазиле, употребљавао за своју страст, па би их после или дао родитељима да је воде кући или би је онде задржао, па после неког времена удао за кога од својих нижих служитеља.¹⁶⁶

Очигледно, мада је отмица девојака била најстроже забрањена, а отимачима запређена смртна казна, према раније наведеним прописима из времена прве владавине кнеза Милоша, ова појава је била веома распрострањена у Србији тога времена, те је зато и постојала потреба да се правно регулише строгим казнама. Кад је у питању отмица девојака од стране Турака, Српкиње су најчешће одвођене против своје воље и желеле и покушавале да се врате у српску средину. Некад, вероватно, то није био случај, тј. вођене материјалним интересима, пошто је српским женама некада код Турака нуђен угоднији живот, девојке су знале и да својом вољом пођу са Турцима. Књаз Милош је себи, очигледно, врло често давао слободу да реши случајеве према својој вољи и личном интересу.

3.3.5 Неколико примера насиља над женама

Пред Судом ужичким, јула 1834, изнет је случај Марије, супруге Симата Кнежића, трговца из Пожеге, против Ђоке Петровића и Јанка Сврачковца, такође становника Пожеге. Наведена двојица су, на дан Свете Тројице, Марију тако пребили, да је морала лежати у кревету месец дана. Марија је са мужем тог дана отишла кући Стевана Ђокића, из села Глумча,

166 Сећања Алексе Симића на књаза Милоша, приредио и предговор написао Радош Љушић, Крагујевац 1997, 80-81.

на његов позив. После ужине, сви су кренули у шетњу, а недалеко од куће налазила се дрвена љуљашка, на коју су све жене отишле да се љуљају. Ђоко Петровић и Јанко Сврачковац, који су седели нешто даље са друштвом на трави, понудили су се женама да их љуљају, које су се овоме успротивиле, али они за то нису марили. Ту је била и Марија, која се никада није љуљала раније, јер је имала проблема са рукама, те молила да њу оставе на миру, пошто није била у стању да се љуља. Ђоко и Јанко су је на силу јако заљубали и она је одмах пала с висине и од пада неко време није знала за себе. Једва су је донели кући и од убоја је морала лежати месец дана, а повратила се уз помоћ ужичког хећима, уз лекове. Суд је двојицу криваца осудио да плате Марији 150 гроша, што су ови учинили и обе стране су се помириле.¹⁶⁷

Септембра 1824. године, жена Риста из Сирогојна у Ужичкој нахији тужила је Народном суду у Крагујевцу да је муж Илија Савић немилосрдно туче. Суд га је питао: „Зашто ти, Илија, бијеш тако жену?“ Он је одговорио: „Ја јесам њу био неколико пута, као своју жену, но не тако као што она каже...“ Тихомир Р. Ђорђевић, који тумачи Вука Караџића кад је реч о понашању мушкарца према жени, каже: „[...] човек као господар има права да туче своју жену кад год нађе за добро“.¹⁶⁸ Крста Вукосављевић из Грнчаре разбио је својој жени цепаницом главу, те се она жалила суду. Муж није могао да каже разлог зашто ју је тукао, па је кажњен са 25 удараца штапом по телу.¹⁶⁹ Томанија, супруга Лазара Спасојевића из Острова,

167 *Књажевска канцеларија, Ужички суд (1825-1839): докуменџа, приредио Недељко Радосављевић, Ужице-Београд, 2006, 55-56.*

168 Тихомир Р. Ђорђевић, „Положај жене“, у: *Наш народни животи. Књија чети-врџа*, Београд, 1931, 20-21.

169 В. Д. Илић, „Грађа за правну историју: како се судило пре 65 година (по протоколу пресудни народ. дјела Нахије лозничке из 1834. године)“, *Бранич*, год. 7 (1900), 526.

појавила се у суду са разбијеном главом и модрим рукама од удараца, па је тужила мужа да ју је тукао без разлога. Суд је позвао мужа на испит, а он се изговарао да жена није хтела да га слуша, али су комшије посведочиле да га је жена слушала и да је муж тукао само зато што је није волео. Лазар је кажњен са 25 удараца штапом по телу и запређено му је да ће га, ако жена по други пут дође окрвављена у суд, послати у виши суд, где се суди убицама.¹⁷⁰

Такође, забележен је случај да је лознички кујунџија Теодор Николић преко сваке мере данима пијанчио по механама, а да жени и деци није хтео да купи храну. Потегаво је сабљу на жену и тражио од ње новац која је она зарадила предећи другима и то потрошио на пиће. Жена се жалила кмету, кмет представио случај исправничеству, које је Теодора ухапсило. Други општински кметови јемствовали су за њега да му се пресуди и да се пусти, а, у случају да се поново врати пијанству, да ће га они предати исправничеству. Исправничество је наложило варошкој полицији да запрети казном свим механџијама који би му дали да пије, а Теодор је обећао да ће се поправити и оставити пиће.¹⁷¹

Из наведеног се види да је за жену постојао извесни вид правне заштите у време прве владавине кнеза Милоша. Тиме се потврђује раније наведени закључак Александре Вулетић да употреба силе над женама није била толерисана, сем у случајевима кад је жена занемаривала своје традиционалне дужности, јер се тада то сматрало „оправданим“. У другим случајевима, насиље над женама од стране мушкараца је кажњавано.

---

170 *Истѳо*, 528.

171 *Истѳо*, 530.

ЗАКЉУЧАК

Према подели друштвеног живота 19. века на сферу приватног и јавног, коју су начинили историчари, мушкарац је имао доминацију у јавности, а жена истакнуту улогу у приватном животу. У патријархалном друштву се подразумева-ла, према уобичајеном тумачењу, доминација мушкараца над женама и старијих над млађима. Данас научници сматрају да ствари нису текле у једном смеру и истичу комплексност овог питања, у зависности од историјско-друштвеног контекста средине. Европске и српске жене су имале значајну улогу у друштву, мада су прописане и институционализоване нор-ме предност давале мушкарцима. Српске жене су формално морале да функционишу у складу са епохом и правним огра-ничењима *Српској грађанској законика* из 1844, али, с друге стране, утицале на своје мужеве, некад имале водећу улогу у породици, у сеоској средини. У животу у граду жена је до-бијала на значају и друштвеном статусу према миразу и ма-теријалним добрима, која је доносила у брак. Ценила се и способност жене да помогне у стварању мреже пословних и политичких контаката, од којих су мужеви и цела породица имали користи, а посредно и саме жене.

Приметно је присуство насиља над женама у српском друштву 19. века. Оно се сматрало „оправданим“ само у поје-диним ситуацијама, а узрок је често био у немоћи и неспособ-ности мушкараца. У време Карађорђа и Милоша, друштво је било морално и културно на ниском нивоу, тако да су били чести случајеви прељубништва, блудничења, те чедоморства

и побачаји, који су проистицали из претходних дела. Правне норме из времена кнеза Милоша требало је да сачувају и заштите потомство. Из неких кривичноправних прописа види се да се о женама ипак водило рачуна. Хапшене су само у случају да су починиле убиство, и у апсу држане одвојено од мушкараца. У свим другим случајевима, жене су чекале изрицање пресуде смештене у кметовој, кнезовој или пароховој кући, на терену који се сматрао „безбедним“ и „неутралним“. Постојале су одлуке о изградњи засебних апсана за жене из 1836, које нису до краја спроведене у дело. За отмицу девојке и присилно одвођење и присиљавање на брак биле су предвиђене строге казне у периоду 1815–1839. Одређена правна регулатива из времена кнеза Милоша повремено је имала за циљ да смањи проституцију и неморал у Београду. Кнез Милош, врло често врховна инстанца у судским пословима, имао је моћ да помилује или казни. Својој жени, кнегињи Љубици, опростио је убиство љубавнице Петрије. Био је познат по прељубништву и ванбрачним авантурама. Телесне и смртне казне, као и ритуали погубљења и кажњавања тела после смрти, у доба кнеза Милоша и касније, се, са становишта данашњег доба и људских права, сматрају суровим. Били су донекле производ епохе, јер сличне суровости биле су присутне и у земљама европског Запада, у комбинацији са наслеђем које је донела вишевековна османска управа и традиционално обичајно право патријархалне средине. Телесне и смртне казне спровођене су једнако и над мушкарцима и женама. Из случајева се види, да су телесне казне, за кривично дело блуда, често биле теже за женска лица, судећи по броју удараца штапом или бичем.¹

1 Рецимо, јануара 1828, Марија Влаиња из Савске махале, кажњена је са 12 удараца камцијом, због блудних радњи са Ђорђем Васиљевићем, бећаром, који је кажњен са 25 удараца штапом. Б. Перуничих, *Београдски суд*, 399.

Везе са истакнутим мушкарцима су женама, као и у сваком друштву, пружале привилегије, материјалне и друштвене. Жене из владајућих слојева биле су на неки начин повлашћене и у периоду кнеза Милоша, као што се види из случаја помиловања кнегиње Љубице. Иако је починила убиство 1819, 1830-их кнегиња добија свој конак у Београду, у којем је она била господарица и који је функционисао као женски простор, везан за елиту, уређен према кнегињиним налозима.

На то како су западни путници сагледавали српске жене на почетку 19. века утицали су манир епохе и положај самог путописца, намера његових путовања, образовање, класна припадност и други фактори. Доста путника биле су жене, прво из аристократских, касније из средњих слојева. У „слику Другог“, па и жене са Оријента, био је укључен колонијализам и предрасуда о западној супериорности. Неки путописци су сагледавали жене кроз романтичне и идиличне описе, а други су жене, појаве и групе на Балкану и у Србији, поредили са дивљаштвом.

Положај жене у српском друштву првих деценија 19. века није се превише разликовао од главних токова положаја жене у другим балканским земљама, па и у Европи. Србија и земље југоисточне Европе, будући граничне Централној и Западној Европи, имале су привилегију да западне идеје, мада посредно, долазе и буду присутне. Српско становништво и држава су са њима били ипак упознати, а и својом вољом, свесни државних и друштвених потреба, те идеје прихватили, примењивали и прилагођавали српском друштвено-историјском контексту, тражећи решења која би одговарала српском друштву у сталном развоју. *Српски браћански законик* из 1844, је, коначно, за дуги временски период, регулисао одређена правна питања. Био је неправедан према женама, више огра-

ничавајући грађанскоправну моћ жена него тадашње аустријско законодавство. Јован Хаџић, као писац законика, је тежио да регулише одређене имовинскоправне односе у српском друштву, с циљем да обезбеди очување јединства имовине српске задруге.

* * *

Проблем жена пред судовима требало би, у закључку, сумирати у оквиру јавне и приватне сфере, тј. „мушке“ и „женске“. Може се уочити да су се жене појављивале пред судовима као преступнице искључиво ако су повредиле друштвене норме, које дефинишу њихов полни идентитет – женскост (супруге, мајке, блуднице). Ако је неко повредио њихову женскост, појављују се пред судом и као оштећена страна (отмице, „неосновано“ насиље у приватној сфери). Из тога следи да је опсег кривичних дела са којима су се жене доводиле у везу посредно сведочио о њиховој позицији у патријархалном друштву.

4.1 Жена као починилац кривичних дела и преступница јавних норми

У Првом српском устанку, ако је жена била склона издаји и сарадњи с Турцима у ратно време, њено убиство је блаже кажњавано, као што се види из случаја убијене жене, која је хтела Турке да наведе на српске збегове. *Карађорђево законик* је за чедоморство од стране жене предвиђао смртну казну. Ово кривично дело је повезано са блудним радњама, које су кажњаване строгим телесним казнама. Ако би се блуд поновио, запрећена је казна утапањем. Положај жене у Србији у време устанка био је, према данашњим мерилима, незави-

дан, али у складу са степеном развоја патријархалног друштва, друштвене свести и друштвених норми тога времена, те оријенталним наслеђем и традицијом османске владавине. Треба узети и обзир да су држава и законодавство тек чинили прве кораке, у условима сталних ратних дејстава, те су и покушаји регулисања друштвених односа тек били у зачетку и, с обзиром на околности, у другом плану. У првом су били српска државност, независност и ратни успеси.

Правна регулатива и прописи о кажњавању убиства у време прве владавине кнеза Милоша имали су циљ да кажњавање убица држава узме у своје руке, да се прекине пракса плаћања глоба. Према правилу талиона, убица је кажњаван смртном казном, која је извршавана на исти начин и оружјем, којим је убиство почињено. Ово је важило и за жене. Из бројних случајева, јасно је да су убиства, везана за жене, проистицала често из породичних односа патријархалног друштва. Супруге, некад озлојеђене насиљем својих мужева, су убијале мужеве. Такође, прељуба у брачним односима била је присутна као мотив убиства, често су супруга и њен љубавник, у саучесништву, убијали мужа. Било је честих покушаја тровања, који су некад и резултовали смрћу мужа. Такође, кнез је знао да поштеди жене убице смртне казне, ако су имале више мале деце, о којој нико није имао да брине. Слободна процена кнеза Милоша, који је представљао ауторитет у судским пословима, знала је да буде пресудна у судској пракси. Тако је кнез Милош је и супрузи Љубици опростио убиство његове љубавнице Петрије. На то је свакако утицала чињеница да је кнегиња била у другом стању.

Неписана правила према којима је функционисала локална заједница, дају слику нетолеранције према било каквом одударању од друштвених норми које су у тој заједници биле

прихваћене. И када је власт убицу ослободила из неког разлога, заједница би узимала правду у своје руке и кажњавала. Таква је био случај каменовања Кумрије, у Пожаревачкој нахији.

Није било формалне забране проституције у Србији, јер нису за то биле прописане казнене норме. Проститутке су живеле у градским срединама, имале су право да купују и продају непокретности, оверавају документе, обављају разне правне радње. Спомињу се у преписци власти, где се препознају по сликовитим надимцима. Било је рација и масовног хапшења, кажњавања и протеривања проститутки, али су оне биле тренутне и привремене, некад и због сузбијања венеричних болести. Бројни сукоби су избијали у Београду између Срба и Турака, који су се борили за наклоност појединих јавних блудница, па је и то био један од разлога за њихово хапшење и протеривање.

Од 130 јавних блудница познатих пре 1851, Иван Јанковић износи да се за 80 зна брачно стање, наиме, највише их је било удатих, затим удовица, а најмање девојака (10%) и пар распштеница и тзв. „наложница“. Највише блудница било је пореклом из Београда, више од четвртине из окупних вароши, затим, из Аустрије, које су ту дошле својом вољом или биле купљене, а најмање проститутки било је са села и из Турске, тј. Босне и Јужне Србије. Блуднице су у доба кнеза Милоша биле на дну друштвене хијерархије, према угледу, али по економској и политичкој моћи или утицају, образовању, могле су да досегну и више друштвене позиције.

Лоша финансијска ситуација, беда, немогућност да издржавају себе и децу, у одсуству супруга, неспособност и насиље супруга, најчешћи су били узроци да жене постану јавне блуднице. За неке, које су имале амбиције да напредују и материјално и на друштвеној лествици, бављење проституцијом

је била „одскочна даска“. Повезујући се са елитом, политичком, управном, финансијском, преко мушкараца, стицале су имовину, права и углед, чак и породични.

Према Александри Вулетић, ванбрачне везе и ванбрачне трудноће били су неприхватљиви облици понашања за норме које су важиле у колективној свести друштвене заједнице, а опет врло распрострањени. Патријархално друштво је развило своје начине да помири сукоб друштвених норми и праксе, те је често било спремно да скрене поглед у страну, кад су нежељена деца елиминисана. С друге стране, српска држава је друштвено неприхватљиве облике понашања константно тежила да сузбије, поготово праксу чедоморства, да би на тај начин стекла контролу над друштвом.

4.2 Жена као жртва „неоправданог“ насиља

Жена у Србији је, у складу са нормама српског патријархалног друштва, почетком 19. века, била потчињена мушкарацу. Устаничке старешине биле су склоне насиљу, па и према женама, некад поступајући налик Турцима, те је, у складу са оријенталним наслеђем, била присутна институција харема, а жене су кажњаване на начин који је био карактеристичан за Турке. Наилазимо на сурово кажњавање жена за „вештичарење“ и „врачање“, казна за жене сумњичене за таква дела било је спаљивање или потапање у воду. Овакво поступање је одраз присуства сујеверја и народне религије. Отмица девојка је била широко распрострањена још од османског периода. Карађорђе и све касније устаничке старешине су до супруга дошли на тај начин, пре Првог устанка. Тежило се сузбијању отмица, јер су при том чину многи људи губили животе. Строго су кажњавани отимачи, али, ипак, блаже него што је

било предвиђено законским прописима времена Првог устанка. Старешине и судије су на оваква дела благодонилије гледале и пресуђивале блаже казне. И Турци су отимали српске девојке, у време уочи устанка, „турчили“ их, а оне некад прихватале и уклапале се у нове друштвене улоге.

У доба кнеза Милоша, дешавало се да мотив убиства буде и неостварен брак, тј. да због девојке, која је испрошена за другога, момак из села покуша да убије девојчиног вереника. Мушкарци су често покушавали да убију или убијали жене које су са њима затруднеле ван брака. Када је мушкарац из нехата убио жену, приметно је да су убице благо кажњаване, апсом и новчаном накнадом. Такође, ако су у нехотичној смрти жене учествовали и мушка и женска особа, жена је трпела строжију телесну казну. Кнез Милош, као врховна инстанца, имао је обичај да помилује мушкарца због убиства жене, ако је тако сам проценио, у случају да је разлог убиства у вези са добробити мале деце.

Од културолошког су значаја случајеви када су мужеви убијали друге жене из села, сумњајући да су „вештичарењем“ утицале да се њихова супруга разболи. Очигледно је било одсуство разумног расуђивања, јер су су то били мушкарци који су већ претходно били изложени трауми губитка супруге и потомства. Власт је оваква убиства строго санкционисала, имајући за циљ да се сузбије сујеверје и елементи народне религије који су били у супротности са православним хришћанским учењем. Мушкарци који су убили „вештице“ кажњавани су смрћу.

За жену, у случају „неоправданог“ насиља, постојао је извесни вид правне заштите у време прве владавине кнеза Милоша. Тиме се потврђује раније наведени закључак Александре Вулетић да употреба силе над женама није била толери-

сана, сем у случајевима кад је жена занемаривала своје традиционалне дужности, јер се тада то сматрало „оправданим“. У другим случајевима, насиље над женама од стране мушкараца је кажњавано.

У случајевима отетих девојака од стране Турака, нарочито из отмице браће Вренчевић из 1832, у коју је уплетен и политички моменат, видимо да су српске девојке махом одвођене на силу и, ако је било могућности, често и бежале или бар биле вољне да се врате у српску средину, не одричући се хришћанства. Из упутства које је кнез Милош дао Милети Радојковићу, у вези испитивања девојака које су Вренчевићи отели, и још неких случајева, може се наслутити да је било ситуација да су српске девојке, отете од Турака, имале боље услове за живот и комфор, него раније, те, некад, и пристајале својевољно да буду са Турцима. Уколико би девојке побегле назад у Србију, након преласка у ислам и удаје за Турке, српске власти су омогућавале прелазак у православну веру и улазак у нови брак.

4.3 Жене, судска пракса и однос обичајног и позитивног права

Треба, у оквиру завршних разматрања, посветити мало простора односу обичајног и позитивног права у доба кнеза Милоша, тј. како су традиција и њене неписане норме некада биле јаче и присутније у судској пракси, нарочито на почетку формирања судске организације и појаве првих прописа, којих је било мало. Такође, држава је строгим санкционисањем покушавала да сузбије неке дубоко укорене обичаје, да би учврстила свој ауторитет, а, с друге стране, пуштала локалним заједницама да, према обичајном праву патријархалног друштва, спроводе правду. Из више судских случајева

стичемо такву слику. Оваква појава је у складу са дефиницијама обичајног права у савременој науци.

Према Данијели Гавриловић, обичајно право је „скуп правних обичаја и правила насталих дуготрајним упражњавањем истог начина понашања који су прихватили припадници одређене друштвене групе, а прати га свест о правној обавезности. Обичајно право је део обичајног система норми, тј. искуством и навиком створених одредби [...], које – иако нису записане – регулишу друштвени живот традиционалних друштава [...] Обичајно право постоји и функционише пре настанка државе, али и касније, у ситуацијама када је деловање државе онемогућено, или када одређене области друштвеног живота нису регулисане државним законом [...] Степен присуства обичајног и позитивног права одређен је нивоом укључености локалне заједнице у ширу друштвену заједницу, јер уколико је већа разлика у структурама локалне заједнице и ширег друштва, утолико је већа разлика између обичајноправног система локалне заједнице и позитивног права у ширем друштву“.²

Такође, о паралелном постојању законских и обичајних норми у 19. веку код Срба закључује и Никола Павковић: „У XIX веку, када се код балканских Словена (најпре код Срба а затим код Бугара) обнавља држава, настаје сличан процес онеме из средњег века: најпре упоредо постојање законских и обичајних норми о казни, а затим постепено потискивање обичајног права [...] Смртна и физичка казна, затим затвор и неки облици социо-правних казни у потпуности прелазе у надлежност државе. Упоредо с тим процесом тече и преображај села као друштвене заједнице; слаби и нестаје колективна кри-

2 Danijela Gavrilović, „Pravo, običajno“, u: *Sociološki rečnik*, priredili Aljoša Mimica, Marija Bogdanović, Beograd, 2007, 234.

вична одговорност, а установљава се само лична одговорност [...] Постоје и данас разлике у схватањима шта је кажњиво и неморално. Оно што је кажњиво према позитивним законским прописима често није и по тзв. народном схватању [...]“³

4.4 Феминистички дискурс и време кнеза Милоша

Слика жене и њене улоге у српском друштву мењала се током 19. века. Треба напоменути да су потребу за променом постојећих представа о родним односима и улогама жена и мушкараца прво озбиљно покушали да уобличе присталице Уједињене омладине српске, а после њих Светозар Марковић и неколико представника социјализма-феминизма. Уједињена омладина српска покушала је да укључи жене у своје активности, тј. исказана је тежња да се жене укључују у јавни живот. Српски интелектуалци, задојени либерализмом и социјализмом 1870-их, почели су да се упознају са „феминистичким“ идејама о еманципацији жена, које су долазиле из Европе. Ту се, пре свега, истицало право жена на образовање, политичка и грађанска права. Светозар Марковић је у својим радовима озбиљно приступио „женском питању“. Сматрао је да се жена може ослободити „ропског положаја“ ослобађањем из оквира породице које је прописивала институција брака, те укључивањем у друштво тако што би стекла правну и грађанску равноправност. Прва „српска феминисткиња“ била је Драга Дејановић, која је у предавањима истицала потребу умног и радног усавршавања жена, што је било део европске феминистичке традиције епохе.⁴

3 Никола Ф. Павковић, „Казна у обичајном праву код Јужних Словена (XVIII-XIX век), у: Исти, *Студије и олеги из њравне етнологије*, Београд, 2014, 225.

4 Ана Столић, „Родни односи у „царству подељених сфера“, 103-104.

Треба нагласити да се термин *феминизам* користи од 90-их година 19. века у Енглеској, а у Европи постаје прихваћен у првој половини 20. века. Многи и данас веома обазриво користе овај термин када анализирају историју идеја и организованих покрета који су имали за циљ да жене стекну правну, друштвену, културну и политичку једнакост, насталих у политичким и културним контекстима 18, 19. и 20. века, који се у многама разликују. Један део научног света чврсто истиче да се све активности и покрети у 19. веку, који су се супротстављали доминацији и ауторитету мушкараца, могу сматрати потенцијално феминистичким и пре него је термин *феминизам* ушао у употребу. С друге стране, овај термин и његово тадашње значење нису били прихваћени у добром делу женских покрета централне, источне и југоисточне Европе. На том простору, за разлику од англоамеричког, имао је негативну конотацију као радикалан и антимушки. Стога, део научне заједнице предлаже термин *йокрејѝ за еманципацију жена*, чији је синоним *женски йокрејѝ*. Такође, треба истаћи постојање приличне термилошке конфузије, када су у питању идеје и активности које се данас могу сврстати под феминистички дискурс у Краљевини Србији и српској заједници у јужној Угарској до Првог светског рата, што је резултат сплета политичких и културолошких околности.⁵

Појаве великих друштвених промена, демократизације знања и модернизације друштва, јачања националне свести и изградње српске државе, из друге половине 19. века, утицале су да се тада појави велики број важних жена. У то време се у Аустроугарској и у Кнежевини Србији успоставља веза између потребе за образовањем жена, женских покрета и на-

5 Ана Столић, „Феминизам“, у: *Србија 1903-1914: историја идеја*, приредио Милош Ковић, Београд, 2015, 299-301.

претка српског друштва. Оснивана су женска друштва, које су помагале супруге владара и на тај начин је напредовао женски покрет. Осим књижевница, од којих је можда најпознатија Милица Стојадиновић Српкиња, било је и много научница, историчарки, критичарки, теоретичарки, попут Елодије Лотон Мијатовић, Савке Суботић, Катарине Миловук, Цане Ђорђевићеве, а касније се истичу Косара Цветковићева, Паулина Лебл Албала, Катарина Бошковић, Јелена Димитријевић, Полексија Димитријевић Стошић и многе друге.⁶

На крају, можемо повезати досад речено, што се односи на епоху кнеза Милоша, са судбинама затвореница Пожаревачког казненог завода с краја 19. века. Сведочанство о њима представља *Албум женској одељења њожаревачкој казненој завода са сѣаиисѣииком* Милутина А. Поповића из 1898. године. Овим албумом се, са теоријског аспекта, бавила Светлана Томић, анализирајући страхове и емоције затвореница тога времена. Можемо уочити став Томићеве везан за „системско насиље патријархалног друштва према женама“, те о неадекватном раду институција. Жене починиоци кривичних дела плашиле су се смрти и, генерално, мртвог тела. Постојали су специфично женски страхови од трудноће, тј. абортуса и силовања. Из албума се може открити да су жене биле храбре, имале различите начине да пруже отпор, сексуалне слободе, такође.⁷ Неке од

6 Svetlana Tomić, „Žene, pamćenje i istorija: autobiografika kao suočavanje sa prošlošću i sredstvo za kreiranje drugačije budućnosti“, *Sociologija* 60 (2018), 377, 381. Види и Ана Столић, „Од политике ка новим научним дисциплинама: женска и родна историја. Концепти о женској еманципацији крајем 19. и почетком 20. века у српској историографији“, у: *Хуманизација универзитета : тематски зборник радова* 1, ур. Бојана Димитријевић, Ниш, 2013, 376–387; Ана Столић, *Сестре Српкиње : њојава њокрећа за еманципацију жена и феминизма у Краљевини Србији*, Београд, 2015; Јасмина В. Милановић, *Женско друштво : (1875-1942)*, Београд, 2020.

7 Svetlana Tomić, „Vrste strahova, etika i estetika terora, i politika emocija u albumu zatvorenica Milutina A. Popovića“, *Temida* 23, 3 (2020), 371-406.

ових појава су универзалног карактера и нису се много промениле у суштини од почетка до краја 19. века, сем, можда, у форми и кроз рађање покрета за еманципацију жена у Европи, чији су одједи дошли и до српских жена у другој половини тог столећа. Смелост појединих српских жена, појединачни покушаји противљења нормама патријархалног друштва, практиковање сексуалних слобода, а истовремено и страх од казни, насиља, абортуса, силовања, може се пренети и на време прве владавине кнеза Милоша. Случајеви из кривичне судске праксе могу да буду путоказ у том правцу. Рецимо, како наводи Александра Вулетић, „култ девојачке невиности био је у великој мери саздан око страха од рађања ванбрачног детета.“⁸ Наравно, у то време није било психолошких вештачења и испитавања друштва и јавног мњења, па све ово остаје на нивоу претпоставке. Не можемо знати да ли су поступци жена били резултат појединачног и повремениог „пуцања“ услед стега патријархалног друштва или су жене већ имале свест и жељу да покрену борбу за своја људска права. То је, вероватно, више био вид индивидуалног бунта и спонтане реакције на тешкоће, са којима су се жене суочавале у патријархалном друштву, јер није било организованог женског покрета, са формираном идеолошком основом.

8 Александар Вулетић, *Брак у Кнежевини Србији*, 220.

РЕФЕРЕНЦЕ

Штампа

Задавник за 1834.

Задавник Димитрија Давидовића за 1835. годину

Задавник за пресјутину годину 1836.

Уранија за годину 1837.

Уранија за годину 1838.

Србски леџоис, година 13, част 4=49 (1839).

Објављени извори

Gradanski zakonik za Kraljevinu Srbiju (tekst Zakona od 11. marta 1844. godine, sa izmenama i dopunama), <https://www.overa.rs/gradanski-zakonik-kraljevine-srbije-1844-god-sa-kasnijim-izmenama.html>.

Kinglake, Alexander W. *Eothen, or Traces of Travel brought Home from the East*, Second Edition, London, 1845.

Creagh, James, *Over the Borders of Christendom and Eslamiah: a Journey through Hungary, Slavonia, Serbia, Bosnia, Herzegovina, Dalmatia and Montenegro, to the North of Albania in the Summer of 1875*, Volume 1, London, 1876.

Lamartine, Alphonse de, „Voyage en Orient, Notes su la Servie, [La tour des crânes]”, <https://serbica.u-bordeaux-montaigne.fr/index.php/archives/158-archives/archives/1245-alphonse-de-lamartine-voyage-en-orient-notes-sur-la-servie>

Milicević, Milan Đ. *Poturčenica Lejla. Crta iz ratova za slobodu*, u: *Isti, Zimnje večeri: priče iz narodnog života u Srbiji*, Dubrovnik, 1885, 85-118.

Pardou, Julia, *The City of the Sultan and Domestic Manners of the Turks in 1836*, Vol. 3, Second Edition, London, 1838.

Арсенијевић, Лазар Баталака, *Историја српској усџанка 1*, Београд, 1898.

Бангъш-Каменский, Дмитрий, *Пушешестивие в Молдавию, Валахию и Сербию*, Москва, 1810.

Гавриловић, Обрад, *Ђујиријски окружни суд 1815-1865*, Београд, 1991.

Дневник Анке Обреновић (1836-1838), приредила Радмила Гикић Петровић, Нови Сад, 2021.

Живановић, Тома, *Законски извори кривичној љрава Србије и историјски развој кривичној љравосуђа од 1804. до 1865. љодине*, Београд, 1967.

Живелии у Беољраду 1837-1841: документији Уљраве љрада Беољрада, приређивачи Мирослав Јовановић, Предраг Марковић, Мирослав Перишић, Дубравка Стојановић, Милан Ристовић, Београд, 2003.

Зборник закона и уредаба и уредбени указа издани у Књажесљиву Срдији 1, Београд, 1840.

Илић, В. Д. „Грађа за правну историју: како се судило пре 65 година (по протоколу пресудни народ. дјела Нахије лозничке из 1834. године)“, *Бранич*, год. 7 (1900), 525-530.

Караџић, Вук, „Географическо-статистическо описаније Србије“, *Даница: задавник за љодину 1827*, друга година, 26-120.

Караџић, Вук, „Правитељствујушчи совјет српски“, у: *Исти, Истљоријски сљиси II*, Београд, 1969, 49-111.

Караџић, Вук Стефановић, „Грађа за Српску историју нашега времена“, у: *Исти, Истљоријски сљиси I*, Београд, 1969, 129-164.

Караџић, Вук Стефановић, *Грађа за срљску историју нашеја времена и живоији најзнајнијих љољавица овоја времена*, Београд, 1898.

Караџић, Вук Стефановић, „Милош Обреновић, кнез Србији или Грађа за српску историју новог времена“, у: *Исти, Истљоријски сљиси I*, Београд, 1969, 21-106.

Караџић, Вук Стефановић, *Срљски рјечник истљумачен њемачкијем и лљинскијем рјечима*, Беч, 1852.

Караџић, Вук Стефановић, *Црна Гора и Бока Которска*, Београд, 1922.

Књажеска канцеларија, Јајодинска нахија, књиџа друџа, 1823-1830, приредили Зоран Марковић, Љубодраг Поповић, Јагодина, 2008.

Књажеска канцеларија, Јајодинска нахија, књиџа џређа, 1830-1835, приредили Зоран Марковић, Светлана Мишковић, Јагодина, 2009.

Књажеска канцеларија, књиџа друџа, Крајугевачка нахија 1815-1839, свеска џрва 1815-1827, приредио Радосав Марковић, Београд, 1954.

Књажеска канцеларија, Ужичка нахија, књиџа џрва (1816-1830), приредио Недељко Радосављевић, Ужице-Београд, 2005.

Књажеска канцеларија, Ужичка нахија, књиџа друџа (1821-1939): докуменџи, приредио Недељко Радосављевић, Београд-Ужице, 2006.

Књажеска канцеларија, Ужички суд (1825-1839): докуменџа, приредио Недељко Радосављевић, Ужице-Београд, 2006.

Књажеска канцеларија: Нахија џожешка 1815-1839, приредио Данило Вуловић, Београд, 1953.

Куниберт, Бартоломео, *Срџски усџанак и џрва владавина Милоша Обреновића 1804-1850 2*, Београд, 1988.

Маџсџраџи Нахије ужичко-соколске: судски џроџокол 1832/33, приредио Новак Живковић, Ужице, 1997.

Милићевић, Милан Ђ. *Јурмуса и Фаџима или Турска сила сама себе једе: џрича о ослобођењу шесџи округа 1832-1834*, Београд, 1879.

Милићевић, Милан Ђ. *Поменик знамениџих џуди у срџској народа новијеџа доба*, Београд, 1888.

Нахијски суд Пожаревац 1821-1839, приређивач Миролуб Манојловић, Пожаревац, 2013.

Ненадовић, Матија, *Мемоари*. Београд, 1947.

Нинковић, Ниђифор, *Жизниоџсанија моја (1807-1842)*, Нови Сад, 1972.

Нравоучијелне ѿвѣсти, превела Анна Е. Обреновића, Београд, 1836.

Обрадовић, Доситеј, „Собраније разних н[а]равоучителних вештеј в ползу и увеселеније Доситејем Обрадовичем“, у: Доситеј Обрадовић, *Собраније разних наравоучијелних вештеј. Мезимац*, Сабрана дела Доситеја Обрадовића 4, Београд, 2008, 5-177.

Павковић, Никола Ф. *Ејноѿрафски зајиси Јеврема Грујића: кријичко издање и ѿредов необјављене архивске ѿрађе*, Београд, 1992.

Панић, Селимир Р. „Грађа за правну историју суђења пре писаних закона по протоколу пресудних дела Суда Нахије лозничке из 1834. године“, *Бранич*, год 8, бр. 1 (1901), 64-70.

Пантелић, Гаја, „Казивање Гаје Пантелића“, у: Самарѿић, Драгана (прир.) *Казивања о српском усѿанку 1804*. Београд, 1980, 69-148.

Петровић, Вукашин и Никола, *Грађа за историју Краљевине Србије: време ѿрве владе Кнеза Милоша Обреновића. Књ. 2. Од 1821. до 1823. ѿгине*, Београд, 1884.

Перуничић, Бранко, *Беоѿрадски суд 1819-1839*, Београд, 1964.

Перуничић, Бранко, *Град Ваљево и њеѿово уѿравно ѿдгучје 1815-1915*, Ваљево, 1973.

Перуничић, Бранко, *Град Пожаревац и њеѿово уѿравно ѿдгучје*, Београд, 1977.

Перуничић, Бранко, *Једно сѿолеђе Краљева 1815-1915*, Београд, 1966.

Перуничић, Бранко, *Крушевац у једном веку 1815-1915*, Крушевац, 1971.

Перуничић, Бранко, *Уѿрава ѿрада Беоѿрада 1820-1912*, Београд, 1970.

Перуничић, Бранко, *Чачак и Горњи Милановац 1815-1865*, Чачак, 1968.

Пирх, Ото Дубислав пл. *Пуѿовање ѿ Србији у ѿгини 1829*, превео Драгиша Мијушковић, Београд, 2012.

Поповић, Радомир Ј. (прир.), *Прѿѿокол и реѿисѿар Шабачкој маѿисѿраја од 1808. до 1812. ѿгине*, Београд, 2010.

Пројмокол и рејисџар Шабачкој мајисџираџи од 1808. до 1812. године, приредио Радомир Ј. Поповић, Београд : Историјски институт, 2010.

Радосављевић, Недељко, *Ваљевски мајисџираџи 1824-1831: докуменџи*, Ваљево, 2008.

Рихтер, Вилхелм, *Прилике у Србији џод кнезом Милошем до њејове абдиџације 1839. године: џриказ најновијих дођађаја, каракџерисџиџика срџској народа и џојођографска скиџца Кнежевине*, Крагујевац, 1984.

Савић, Велибор Берко, *Карађорђе: докуменџи. 1. 1804-1809*, Горњи Милановац, 1988.

Савић, Велибор Берко. *Карађорђе. Докуменџи. 2. (1810-1812)*, Горњи Милановац, 1988.

Савић, Велибор Берко (прир.), *Прођија Мајџеја Ненадовић: акџија и џисма*, Горњи Милановац, 1984.

Сеђања Алексе Симића на књаза Милоша, приредио и предговор написао Радош Љушић, Крагујевац, 1997.

„Србија у години 1834: писма Боа-ле-Конта де Рињи министру иностраних дела у Паризу о тадашњем стању у Србији, приложио Стојан Новаковић“, *Сџоменџик* 24 (1894), 1-64.

Стојановић, Исидор (прир), *Деловодниј џрођмокол од 1812. маја 21. до 1813. августџа 5. Кара-Ђорђа Пејџровића*, Београд, 1848.

Усџијави Кнежевине и Краљевине Србије 1835-1903, Београд, 1988.

Хаџић, Јован, „Спомени из мојега дневника“, *Ојледало србско за језик, џовесџиџницу и смесу књижевну*, год. 1, св. 6 (1864), 161-170.

Литература

Bok, Gizela, *Žena u istoriji Evrope: od srednjeg veka do danas*, prevela s nemačkog Ljubinka Milenković, Beograd, 2005.

Ćirović, Irena, „Imagining the forbidden: representations of the harem and Serbian Orientalism“, in: *El prezente : studies in Sephardic culture. Vol. 7 = Menorah : collection of papers. Vol. 3, Common culture and particular identities: Christians, Jews and Muslims in the Ottoman Balkans*, Beer-Sheva, 2013, 247-264.

Denich, Bette S. „Spol i moć na Balkanu“, *Etnološki pregled* 22 (1986), 85-98.

Draškić, Marija, Olga Popović Obradović, „Pravni položaj žene prema Srpskom građanskom zakoniku (1844-1946)“, u: *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka 2. Položaj žene kao merilo modernizacije: naučni skup*, Beograd, 1998, 11-25.

Gavrilović, Danijela, „Pravo, običajno“, u: *Sociološki rečnik*, priredili Aljoša Mimica, Marija Bogdanović, Beograd, 2007, 234.

Goldsvordi, Vesna, „Bajronova deca: književne predstave o Balkanu u 19. veku“, u: *Ista, Izmišljanje Ruritanje: imperijalizam mašte*, preveli s engleskog Vladimir Ignjatović, Srđan Simonović, Beograd, 2000, 17-51.

Isić, Momčilo, *Seljanka u Srbiji u prvoj polovini 20. veka*, Beograd, 2008.

Janković, Dragoslav, *Srpska država Prvog ustanka*, Beograd, 1984.

Kazer, Karl, *Porodica i srodstvo na Balkanu: analiza jedne kulture koja nestaje*, prevod s nemačkog Olivera Durbaba, Beograd, 2002.

Kokanović Marković, Marijana, „Ženski umetnički saloni Anke Obrenović i Mejre (supruge Ali Riza paše): nova uloga žene u društvu“, *Muzika* 31, 1 (2017), 28-43.

Kulauzov, Maša, „Položaj žena u porodičnoj zadruzi prema običajnom pravu Južnih Slovena“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu* 1-2 (2008), 807-816.

Ljušić, Radoš, „Srpska sloboda“, *Arhiv za pravne i društvene nauke* 2 (1992), 353-368.

Melman, Billie, *Women's Orient: English Women and the Middle East, 1718-1918, Sexuality, Religion and Work*, London 1992.

Radanović, Miodrag, *Putopisi o Srbiji kroz vekove*, Beograd, 2016

Rokai, Melina, *The British and Balkan Woman: British perceptions of Balkan women and their femininity in the long nineteenth century (1789-1914)*, Beograd, 2017.

Rot, Klaus, „Kako izaći na kraj s prošlošću? Otomansko nasleđe u jugoistočnoj Evropi“, u: *Isti, Slike u glavama: ogledi o narodnoj kulturi u jugoistočnoj Evropi*, sa nemačkog i engleskog prevela Aleksandra Bajazetov-Vučen, Beograd, 2000, 189-213.

Said, Edvard V. *Orijentalizam*, prevela s engleskog Drinka Gojković, drugo izdanje, Beograd, 2008.

Šarkić, Srđan, „The beginning of Serbian constitutionality“, u: *Konflikt und Koexistenz : Die Rechtsordnungen Südosteuropas im 19. und 20. Jahrhundert. Bd. 2, Serbien, Bosnien-Herzegowina, Albanien, herausgegeben von Thomas Simon ; unter Mitarbeit von Gerd Bender und Jani Kirov*, Frankfurt am Main, 2017, 233-279.

Todorova, Marija, *Imaginarni Balkan*, Beograd, 2006.

Tomić, Svetlana, „Vrste strahova, etika i estetika terora, i politika emocija u albumu zatvorenic Milutina A. Popovića“, *Temida* 23, 3 (2020), 371-406.

Tomić, Svetlana, „Žene, pamćenje i istorija: autobiografika kao suočavanje sa prošlošću i sredstvo za kreiranje drugačije budućnosti“, *Sociologija* 60 (2018), 376-388.

Аранитовић, Доброило, Небојша Цвејић, „Жене у *Проїоколу Шабачкої маїсїрайїа* (1808-1812)“, *Зборник радова Народної музеја у Чачку* 51/52 (2021/2022), 57-72.

Арсенијевић, Лазар Баталака, *Истїорија срїскої усїтанка*.1. Београд, 1898.

Ванушић, Данијела, Ангелина Стојановић, Павао Поша, *Конак кнегиње Љубице: етнеријери деоградских кућа 19. века*, Београд, 2012.

Велимировић, Данијела, *Кидле, баклаве и фисџани: традиционална материјална култура Срба у 19. и почетком 20. века*, Београд, 2021.

Винавер, Вук, „Монете у Србији Првога устанка“. *Зборник Музеја Првој српској устанка* 2 (1960), 3-31.

Влаховић, Петар, *Србија: земља, народ, животи, обичаји*, Београд, 2011.

Вукићевић, Миленко, *Карађорђе. Књижевна прва (1752-1804)*, Београд, 1907.

Вулетић, Александра, *Брак у Кнежевини Србији*, Београд, 2008.

Вулетић, Александра, „Власт мушкараца, покорност жена – између идеологије и праксе“, у: *Приватни животи код Срба у деведнаестом веку : од краја осамнаестог века до почетка Првој светској рати*, приредили Ана Столић, Ненад Макуљевић, Београд, 2006, 112-132.

Вулетић, Александра, „Нежељена деца: ванбрачне труднице у Шабачком округу у првој половини 19. века“, *Museum* 10 (2009), 69-82.

Вулетић, Александра, *Породица у Србији средином 19. века*, Београд, 2002.

Гавриловић, Михаило, *Милош Обреновић. Књижевна група (1821-1826)*, Београд, 1909.

Гавриловић, Михаило, *Милош Обреновић. Књижевна група (1827-1835)*, Београд, 1912.

Гикић Петровић, Радмила, *Ликови у дневнику Анке Обреновић*, Нови Сад, 2007.

Грубач, Момчило, *Телесна казна у Србији од Првој српској устанка (1804) до њеној укидања (1873)*, Београд, 2004.

Димитријевић Стошић, Полексија Д. *Посела у сироме Београду*, Београд, 1965.

Дојчиновић, Даница, „Јеврем Обреновић“, *Годишњак Међуојштинској историјској архива у Шайцу* 22 (1988), 183-274.

Ђорђевић, Тихомир Р. „Девојачка невиност“, у: *Наш народни живојш. Књија друја*, Београд, 1930, 97-105.

Ђорђевић, Тихомир Р. *Из Србије кнеза Милоша: културне ириликe од 1815. до 1839. године*, Београд, 1922.

Ђорђевић, Тихомир Р. „Једна казна за жене“, у: *Исти, Наш народни живојш* 1, Београд, 1984, 247-249.

Ђорђевић, Тихомир Р., „Куповина и отмица девојака“, у: *Наш народни живојш. Књија друја*, Београд, 1930, 60-90.

Ђорђевић, Тихомир Р. „Положај жене“, у: *Наш народни живојш. Књија чейврја*, Београд, 1931, 10-37.

Ђорђевић, Тихомир Р., „Село као друштвена заједница за време прве владе кнеза Милоша“, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* 2 (1922), 129-138.

Ђорђевић, Тихомир Р. „Село као суд у нашем народном обичајном праву“, *Зборник Филозофској факултету Универзитета у Београду* 1 (1948), 267-292.

Живановић, Тома, *Основи кривичној ирава: ојштин гео*. Београд, 1922.

Зарић, Ирена, „У служби политичког аргумента: представа балканске жене у путопису Аделине Полине Ирби и Џорџине Мјур Мекензи“, у: *Евројска слика балканске жене*, одговорни уредник Никола Тасић, уредник Ђорђе С. Костић, Лицеум 12, Крагујевац, 2009, 64-85.

Јанковић, Драгослав, *Историја државе и ирава Србије у XIX веку*, Београд, 1955.

Јанковић, Иван, Вељко Михајловић, *Ката Несиба: истинија и илустрирована историја једне београдске блуднице и њене борбе за уставна ирава 1830-1851*, Београд, 2014.

Јанковић, Иван, „Женско апсеничко радилиште у Пожаревцу 1848-1852“, *Годишњак за друштвену историју* 3 (2013), 9-28.

Јанковић, Иван, *На делом хлеба: смртна казна у Србији 1804-2002*, Београд, 2012.

Јанковић, Иван, „Опште блуднице: проституција у Београду у првој половини 19. века“, *Годишњак за друштвену историју* 2 (2015), 25-51.

Јовановић Стојимировић, Милан, *Силуете старог Београда* 1, Београд, 1987.

Јовановић, Владимир, *Сјај и бега варошкој живоји: маргиналне скујине и државна реакција у Србији 19. века*, Београд, 2017.

Jovanović, Nebojša, *Dvor kneza Aleksandra Karađorđevića 1842-1858*, Beograd, 2010.

Кићовић, Мираш, *Јован Хаџић (Милош Светић)*, Нови Сад, 1930.

Крстић Мистрицеловић, Ивана, „Казнени систем у Кнежевини и Краљевини Србији“, у: *Казнено-поправни заводи у Србији: пример Пожаревачкој казненој завода 1853-1918, књига прва*, уредник издања Јасмина Николић, Пожаревац, 2016, 29-94.

Лебл Абдала, Паулина, „Доситеј и Његош о женама“, *Женски покрет* 5/6 (1922), 179-192.

Љушић, Радош, *Вожд Карађорђе: биографија*. Београд, 2005.

Љушић, Радош, *Историја српске државности II*, Нови Сад, 2001.

Љушић, Радош, *Кнегиња Љубица*, Горњи Милановац, 1997.

Љушић, Радош, *Кнежевина Србија (1830-1839)*, Београд, 1986.

Љушић, Радош, *Кнез Милош (1783-1860): државољворни владар*, Нови Сад, 2021.

Макуљевић, Ненад, *Османско-српски Београд: визуелност и креирање градојкој идентитетјија (1915-1878)*, Београд, 2015.

Милановић, Јасмина В. *Женско друштво : (1875-1942)*, Београд, 2020.

Мирковић, Зоран С. *Карађорђево законик (кривично, породично и државно право уставничке Србије)*, Београд, 2008.

Мирковић, Зоран С. *Смртна казна и казна трчања кроз шибе у Србији 1804-1860 (ријечуали поубљења и јавној мучења)*, Београд, 2013.

Мишковић, Наташа, „Између ‘сељачког’ порекла и статуса принцезе: из дневника младе Анке Обреновић“, *Годишњак за друштвену историју* 1-2 (1996), 72-83.

Мишо, Стефан, „Жена“, у: *Ликови романџизма*, приредио Франсоа Фире, превеле са францског, немачког, енглеског и италијанског Вера Павловић, Јелена Костић, Јована Поповић и Радмила Лазаревић, Београд, 2009, 107-141.

Новаковић, Стојан, *Уставно ишћање и закони Карађорђево време-на*, Београд, 1988.

Павковић, Никола Ф. „Казна у обичајном праву код Јужних Словена (XVIII-XIX век)“, у: *Исти, Сјудије и оједи из јравне ејнолојје*, Београд, 2014, 209-225.

Павковић, Никола Ф. „Породична задруга у Српском грађанском закону“, у: *Исти, Сјудије и оједи из јравне ејнолојје*, Београд, 2014, 313-320.

Пауновић Штерменски, Јелена, *Уркварџово виђење међународној оложаја Србије*, Београд, 2007.

Перо, Мишел, Ан Мартен-Фижије, „Глумци“, у: *Историја јриватној живота* 4, приредили Филип Аријес и Жорж Диби, *Од Француске револуције до Првој светској раји*, аутори Роже-Анри Геран, Ален Корбен, Ан Мартен-Фижије, Мишел Перо, Кетрин Хал, Лин Хант, уредила Мишел Перо, превела са француског Љиљана Мирковић, Београд 2003, 67-332.

Петрић, Вера, „Кривична дела против власти и кривична дела злоупотребе дужности у Србији 1815-1839. године“, *Историјски гласник* 4 (1966), 77-91.

Петрић, Вера, „Кривична дела против живота и тела у судској пракси Србије кнеза Милоша“, *Анали Правној факултету* 1 (1959), 76-94.

Петрић, Вера, „Кривична дела против породице, брака и полног морала у Србији за време кнеза Милоша“, *Анали Правној факултету* 3-4 (1959), 316-334.

Петрић, Вера, „Кривична дела против похаре и утаје за време прве владе кнеза Милоша“, *Анали Правној факултету* 3-4 (1965), 298-312.

Petrić, Vera, „Razvitak pravosuđa u Srbiji u periodu 1815-1839. godine“, *Arhiv za pravne i društvene nauke* 1 (1966), 81-94.

Петровић, Мита, *Финансије и установе обновљене Србије до 1842*. I, Београд, 1901.

Поповић, Мирослав М. „Женски дискурс и кривична дела у Првом српском устанку (1804-1813)“, *Антиролоџија* 22, 1 (2022), 71-86.

Поповић, Радомир Ј. „Константиновић, Анка“, у: *Српски биографски речник* 5. Кв-Мао, Београд, 2011, 204.

Стефановић, Мила, „Укус епохе и Анка Обреновић“, у: *Крагујевац њресјоница Србије 1818-1841: научни скуп*, Крагујевац, 2007, 201-218.

Стојанчевић, Владимир, „Протокол Шабачког магистрата из времена Првог српског устанка“, *Глас* 420/16 (2012), 253-254.

Стојанчевић, Владимир, „Урежђење суда за Шабац и Шабачку нахију, од 12. јануара 1811. године“, *Зборник Историјској музеја Србије* 11-12 (1975), 61-64.

Столић, Ана, „Од политике ка новим научним дисциплинама: женска и родна историја. Концепти о женској еманципацији крајем 19. и почетком 20. века у српској историографији“, у: *Хуманизација*

универзитетна : темајски зборник радова 1, ур. Бојана Димитријевић, Ниш, 2013, 376–387.

Столић, Ана, „Родни односи у „царству подељених сфера“, у: *Приватни животи код Срба у деведнаестом веку : од краја осамнаестог века до почетка Првој светској рати*, приредили Ана Столић, Ненад Макуљевић, Београд, 2006, 89-101.

Столић, Ана, *Сесире Срикиње : појава покрета за еманципацију жена и феминизма у Краљевини Србији*, Београд, 2015.

Столић, Ана, „Феминизам“, у: *Србија 1903-1914: историја идеја*, приредио Милош Ковић, Београд, 2015, 299-316.

Тимотијевић, Мирослав, „Васпитање емоција и уобличавање модерног грађанског идентитета код Срба“, *Годишњак за друштвену историју* 1-3 (2005), 7-24.

Тимотијевић, Мирослав, „Приватни простори и места приватности“, у: *Приватни животи код Срба у деведнаестом веку : од краја осамнаестог века до почетка Првој светској рати*, приредили Ана Столић, Ненад Макуљевић, Београд, 2006, 165-244.

Ђировић, Ирена В. *Слика жене у српској уметности групе половине 19. века: докторска дисертација*, Београд, 2022.

Филиповић, Миленко С. „Кућна задруга“, у: *Исти, Човек међу људима*, Београд, 1991, 6-17.

Шешум, Урош С. *Србија и Стара Србија (1804-1839)*, Београд, 2018.

**BETWEEN JUSTICE AND GUILT:
Women in Serbian Society
and Criminal Court Practise
(1804–1839)**

A woman in Serbia, in accordance with the norms of the Serbian patriarchal society, at the beginning of the 19th century, was subordinate to a man. In particular, there are testimonies that the insurgent elders were prone to violence in general, even towards women, some of them, in accordance with the oriental heritage, acted similar to the Turks, owned a kind of harem and punished women with punishments characteristic of the Turks. If a woman was prone to treachery and cooperation with the Turks during the war, her murder was punished more leniently, as can be seen from the case of the murdered woman, who wanted to lead the Turks to Serbian refugee hideouts. Superstitions and the presence of folk religion and customs were particularly evident in the harsh punishments for "witchcraft" and "sorcery", where women suspected of such acts were burned or immersed in water. Kidnapping of girls has been widespread since the Ottoman period. Efforts were made to suppress it, because many people lost their lives during that act. The kidnappers were severely punished, but, nevertheless, more leniently than was foreseen by the legal regulations of the period of the First Uprising. Elders and judges looked more favorably on such acts and handed down lighter punishments. If a girl ran away for a young man, without her parents' permission, very often the elders allowed the wedding and the marriage thus concluded was considered valid. The Turks also abducted Serbian girls, in the time before the uprising, converted them to Islam, and they sometimes accepted and fit into new social roles. Certain regulations were aimed at reducing the number of illegitimate children, fathers who took more money for their daughter's marriage than was prescribed were punished, because this increased the risk of kidnapping and defection of girls, due to financial reasons. Also, fathers who did not perform, according to the norms of the time, their parental duty and allowed their daughters to marry on time, so they entered into extramarital relations

and gave birth to illegitimate children, were severely punished. Female infanticide was punishable by death, according to Karađorđe's code. This crime stemmed from fornication, which was also severely punished with corporal punishment, and in the case of repeated fornication, the punishment was drowning. The position of women in Serbia at the time of the uprising was, according to today's standards, unenviable, but in accordance with the level of development of the patriarchal society, social consciousness and social norms of that time, and the oriental heritage and tradition of the Ottoman rule. It should also be taken into account that the state and legislation were just taking the first steps, in the conditions of constant war operations, and attempts to regulate social relations were still in their infancy and, given the circumstances, on the back burner. In the first, there were Serbian statehood, independence and war successes.

When we look at things from a theoretical perspective, the historians of the *Annalles* school divided the social life of the 19th century into the private and public spheres, in which, according to the traditional model, men had dominance in public, and women had a prominent role in private life. Also, the understanding of the patriarchal society implied, according to the usual model, the dominance of men over women and the elders over the younger ones. Today, in recent research, it is pointed out that things were not so unambiguous and that they were much more complex, more fluid, depending on the historical and social context of the environment. In Europe, including Serbia, women played a significant role in society, although, according to prescribed and institutionalized norms, men had an advantage. With a lot of effort, being formally forced to function within the framework of the era, and legally limited by the Serbian Civil Code of 1844, Serbian women really had an influence on their husbands, and sometimes even a leading role in the family, notably in the rural environment. In the city life dowry and material goods, which they brought to marriage, gave women importance and social status, as well as the ability to create a network of business and political contacts, from which husbands and the whole family benefited, and indirectly, women themselves.

It is noticeable that violence against women in the Serbian society of the 19th century was present, but "justified" only in certain situations, often, as it is today, as an expression of men's powerlessness and incompetence. Also, at the beginning of the 19th century, at the time of Karađorđe and Miloš, it is evident, according to historians, that the society was morally and culturally at a low level, so that adultery, fornication, infanticide (abortion), which resulted from the aforementioned, were frequent. Legal norms from the time of Prince Miloš were intended to preserve and protect offspring; on the other hand, some criminal law regulations show that women were still taken care of. They were arrested only in case they had committed murder, and were kept separately from the men in prison. Otherwise, waiting the sentencing for other criminal acts, women were placed in county chief's or parish priest's house, on "safe" and "neutral" ground. The abduction of a girl and the forced abduction and forced marriage were strictly punishable in the period 1815–1839. Also, Prince Miloš, who was otherwise very often the supreme instance in court affairs, had the power to pardon or punish. He forgave his wife, Princess Ljubica, for the murder of his lover Petrija, and he himself was prone to adultery and extramarital adventures, for which he was known and which still arouse the interest of both historians and the reading public. Corporal and death punishments, as well as the rituals of execution and punishment of the body after death, were, in the time of Prince Miloš and later, often cruel from the point of view of today and human rights, although to some extent a product of the era, present in some forms in the countries of the European West, in combination with the legacy of long-term Ottoman rule and the traditional customary law of a patriarchal society. These punishments were carried out equally on men and women, with the fact that it can be seen from the cases that the corporal punishments for women, in terms of the number of blows with a cane or whip, were, sometimes, especially concerning fornication, more severe.

As in any society, women who had influence and connections with prominent men had material and social privileges. Also, women from the ruling classes had some kind of protection, even in the period of Prince Miloš, as can be seen from the case of the pardon of Princess

Ljubica. Long after the murder, which she committed in 1819, in the 1830s the princess got her own lodging in Belgrade, in which she was the mistress and which functioned as a women's space, connected to the elite, arranged according to the princess' orders.

The image of Serbian women in the 19th century by Western travelers depended on the epoch and position of the travel writer himself, the intentions of his travels, education, class affiliation and other factors. There were a lot of women among the passengers, first from the aristocracy, later from the middle classes. In the "image of the Other", including women from the Orient, colonialism and prejudice about Western superiority were included. The images of women vary from romantic and idyllic ones, to those that women, and other phenomena and groups in the Balkans and in Serbia, were compared with savagery.

All that has been said above shows that the Serbian society and the position of women in it in the first decades of the 19th century, did not diverge so much from the main currents of the position of women in other Balkan countries, even in Europe. Namely, Serbia and the countries of Southeast Europe bordered Central and Western Europe, and Western ideas, albeit indirectly, came to Serbia, and the Serbian population and the state were nevertheless familiar with them, and of their own free will, aware of state and social needs, accepted the ideas, applied and adapted to the Serbian socio-historical context, looking for autochthonous solutions. The Serbian Civil Code from 1844, which is a product of the era of Constitutionals, finally, for a long period of time, regulated certain legal issues. It was unfair to women, limiting more the civil law power of women than, say, the Austrian legislation of that period. Jovan Hadžić, as the author of the code, introduced some new parts in order to regulate certain property relations in Serbian society, primarily to ensure the preservation of the unity of the property of the Serbian cooperative.

The problem of women before the courts should, in conclusion, be summarized within the public and private spheres, i.e. "male" and "female". It can be seen that women appeared before the courts as criminals only if they violated social norms, which define their gender

identity - femininity (wives, mothers, prostitutes). If someone has violated their femininity, they also appear before the court as the injured party (kidnappings, "unfounded" violence in the private sphere). It follows that the range of criminal acts women were associated with indirectly testified to their position in a patriarchal society.

The legal regulation and regulations on the punishment of murder during the first reign of Prince Miloš had the goal of taking the punishment of murderers into the hands of the state, to stop the practice of paying fines. According to the rule of talion, the murderer was punished with the death penalty, which was carried out in the same way and with the weapon with which the murder was committed. This was also valid for women. From numerous cases, it is clear that murders related to women often stemmed from family relationships in a patriarchal society. Wives, once angered by the violence of their husbands, killed their husbands. Also, adultery in marital relations was present as a motive for murder, often the wife and her lover, in complicity, killed the husband. There were frequent poisoning attempts, which sometimes resulted in the death of the husband. Also, the prince knew how to spare the wives that committed murder the death penalty, if they had several small children that no one had to take care of. The free assessment of Prince Miloš, who was an authority in court affairs, was at times decisive in court practice. That's how Prince Miloš forgave his wife Ljubica for the murder of his lover Petrija. That was certainly influenced by the fact that the princess was pregnant.

The unwritten rules according to which the local community functioned give an image of intolerance towards any deviation from the social norms that were accepted in that community. And when the authorities released the murderer for some reason, the community would take justice into their own hands and punish them. Such was the case of the stoning of Kumrija, in the Požarevac nahija.

There was no formal prohibition of prostitution in Serbia, because no penal norms were prescribed for it. Prostitutes lived in urban areas, had the right to buy and sell real estate, authenticate documents, perform various legal actions. They are mentioned in the correspondence of the

authorities, where they are recognized by their picturesque nicknames. There were raids and mass arrests, punishments and expulsions of prostitutes, but they were momentary and temporary, sometimes due to the suppression of venereal diseases. Numerous conflicts broke out in Belgrade between Serbs and Turks, who were fighting for the affection of certain public prostitutes, and that was one of the reasons for their arrest and expulsion.

Of the 130 public prostitutes known before 1851, Ivan Janković states that the marital status of 80 is known, namely, most of them were married, then widows, and the fewest were girls (10%) and a couple of divorcees and so-called "concubines". Most of the prostitutes were originally from Belgrade, more than a quarter from the district towns, then from Austria, who came there of their own free will or were bought, and the fewest prostitutes were from the countryside and from Turkey, i.e. Bosnia and South Serbia. During the time of Prince Miloš, prostitutes were at the bottom of the social hierarchy, according to reputation, but according to economic and political power or influence, education, they could reach higher social positions.

Bad financial situation, poverty, inability to support themselves and children, in the absence of their husbands, incompetence and violence of their husbands, were the most common causes of women becoming public prostitutes. For some, who had ambitions to advance both materially and on the social ladder, engaging in prostitution was a "stepping stone". Connecting with the elite, political, administrative and financial, through men, they acquired property, rights and reputation, even family.

According to Aleksandra Vuletić, extramarital relationships and extramarital pregnancies were unacceptable forms of behavior for the norms that were valid in the collective consciousness of the social community, and yet very widespread. Patriarchal society has developed its own ways of reconciling conflicting social norms and practices, and has often been willing to look the other way when unwanted children have been eliminated. On the other hand, the Serbian state constantly tried to suppress socially unacceptable forms of behavior, especially the practice of infanticide, in order to gain control over society.

It happened that the motive for murder was also an unfulfilled marriage, i.e. because of the girl, who was proposed for someone else, a man from the village tries to kill the girl's fiance. Men often tried to kill or killed women who became pregnant with them out of wedlock. When a man negligently killed a woman, it is notable that the killers were mildly punished, with fines and imprisonment. Also, if both a man and a woman participated in the woman's involuntary death, the woman suffered a more severe corporal punishment. Prince Miloš, as the supreme instance, had the habit of pardoning a man for murdering a woman, if he so judged himself, in the cases that the reason for killing related to the welfare of young children.

Of cultural importance are the cases when husbands killed other women from the village, suspecting that they caused their wives to fall ill through "witchcraft". It was obvious that there was a lack of rational judgment, because these were men who had already been exposed to the trauma of losing their wives and offspring. The authorities strictly sanctioned such murders, aiming to suppress superstitions and elements of folk religion that were in conflict with Orthodox Christian teachings. Men who killed "witches" were punished by death.

For a woman, in the case of "unjustified" violence, there was a certain type of legal protection during the first reign of Prince Miloš. This confirms the conclusion of Aleksandra Vuletić that the use of force against women was not tolerated, except in cases where the woman neglected her traditional duties, because then it was considered "justified". In other cases, violence against women by men is punished.

In the cases of girls abducted by the Turks, especially from the kidnapping of the Vrenčević brothers in 1832, in which a political moment was involved, we see that the Serbian girls were mostly taken by force and, if there was an opportunity, they often ran away or at least were willing to return into the Serbian environment, without renouncing Christianity. From the instructions given by Prince Miloš to Mileta Radojković, regarding the interrogation of the girls abducted by the Vrenčevićs, and some other cases, it can be inferred that there were situations in which Serbian girls, abducted by the Turks, had better conditions for life and comfort than before, and, sometimes,

willingly agreed to be with the Turks. If the girls fled back to Serbia, after converting to Islam and marrying Turks, the Serbian authorities allowed them to convert to the Orthodox faith and enter into a new marriage.

As part of the final considerations, some space should be devoted to the relationship between customary and positive law in the time of Prince Miloš, i.e. how tradition and its unwritten norms used to be stronger and more present in judicial practice, especially at the beginning of the formation of the judicial organization and the appearance of the first regulations, which were few. Also, the state tried to suppress some deep-rooted customs through strict sanctions, in order to strengthen its authority, and, on the other hand, let local communities administer justice, according to the customary law of the patriarchal society. We get such a picture from several court cases. This phenomenon is in accordance with the definitions of common law in modern scholarship.

The image of women and their role in Serbian society changed during the 19th century. It should be noted that the supporters of the United Serbian Youth, followed by Svetozar Marković and several representatives of socialism-feminism, spearheaded the first serious attempt to change existing ideas about gender relations and the roles of women and men. The United Serbian Youth tried to include women in their activities, i.e. the desire to include women in public life was expressed. Serbian intellectuals, infatuated with liberalism and socialism in the 1870s, began to get acquainted with „feminist“ ideas about the emancipation of women, which came from Europe. This is where women's right to education, political and civil rights were emphasized above all. In his works, Svetozar Marković took a serious approach to the "women's question." He believed that a woman can be freed from the "slave position" by freeing herself from the framework of the family prescribed by the institution of marriage, and by being included in society by gaining legal and civil equality. The „first Serbian feminist“ was Draga Dejanović, who in her lectures emphasized the need for mental and work improvement of women, which was part of the European feminist tradition of the era.

Finally, we can connect what has been said so far, which refers to the era of Prince Miloš, with the fate of female prisoners of the Požarevac

---

Penitentiary at the end of the 19th century. Their testimony is presented by the album of the women's department of the Pozarevac Penitentiary institution with statistics by Milutin A. Popović from 1898. Svetlana Tomić dealt with this album from a theoretical perspective, analyzing the fears and emotions of female prisoners of that time. We can see Tomić's attitude related to the "systemic violence of the patriarchal society towards women", and about the inadequate work of the institutions. Female perpetrators were afraid of death and, in general, of the dead body. There were specifically women's fears of pregnancy, i.e. abortion and rape. This album testifies that Serbian women were brave, had different ways to resist, sexual freedom, too. Some of these phenomena are of a universal character and did not change much in essence from the beginning to the end of the 19th century, except, perhaps, in the form and through the birth of the feminist movement in Europe, the echoes of which reached Serbian women in the second half of that century. The boldness of individual Serbian women, individual attempts to oppose the norms of the patriarchal society, the practice of sexual freedom, and at the same time the fear of punishment, violence, abortion, rape, can be transferred to the time of the first reign of Prince Miloš. Cases from criminal court practice can be a guide in that direction. To quote Aleksandra Vuletić, "the cult of virginity was largely created around the fear of giving birth to an illegitimate child." Of course, at that time there were no psychological examinations and examinations of society and public opinion, so all this remains at the level of supposition. We cannot know whether women's actions were the result of individual and occasional "bursting" due to the constraints of patriarchal society, or whether women already had the awareness and desire to initiate the struggle for their human rights. It was probably more a form of individual rebellion and a spontaneous reaction to the difficulties faced by women in a patriarchal society, because there was no organized women's movement with a formed ideological basis.

РЕГИСТАР ИМЕНА

- Аганлија, дахија 77
Аранитовић, Доброило 78
Арсенијевић, Лазар Баталака 81-82
Бантиш-Каменски, Димитрије 82
Бобовац, Јован 51, 74
Бок, Гизела 17-18
Војиновић, Лазар 57
Вренчевић, браћа 123-127, 143
Вукићевић, Миленко 85
Вулећић, Александра 25, 29, 55,
63, 119, 122, 133, 141, 148
Вулићевић, Вујица 87
Гавриловић, Данијела 144
Гавриловић, Михаило 55
Гај, Људевит 36
Голдсворди, Весна 19
Грујић, Јеврем 47
Грујовић, Михајло 57
Давидовић, Димитрије 34-35, 43
Димитријевић Стошић,
Полексија 147
Димитријевић, Јелена 147
Добрњац, Петар 76
Ђорђевић, Тихомир Р. 132
Ђорђевић, Цана 147
Живановић, Тома 57
Живковић, Стеван 77, 82
Здравковић, Милосав 102, 104
Исаковић, Нестор 36
Јанковић, Иван 56, 112, 114, 140
Јовановић Стојимировић, Милан 31
Јовановић, Петар, митрополит
43, 112
Југовић, Иван 57
Карађорђевић, Јелена (рођ.
Јовановић) 85
Карађорђевић, Полексија 30
Караџић, Вук Стефановић 26, 69,
72, 79-80, 84, 90, 115, 121
Кинглејк, Александар 21
Кокановић Марковић, Маријана 33
Крег, Џејмс 20
Куниберт, Бартоломео 44, 110
Ламартин, Алфонс де 21
Ле Конт, Боа 43
Лебл Абдала, Паулина 22, 147
Ливен, барон 40
Лотон Мијатовић, Елодија 147
Љушић, Радош 55
Марашли Али-паша 72
Марковић, Светозар 145
Милићевић, Милан Ђ. 77, 80, 83-
84, 86, 127
Миловановић, Младен 82
Михановић, Антун 34, 36, 38-39, 43
Мишо, Стефан 17, 31
Младеновић, Данило 36
Молер, Петар 73
Ненадовић, Јаков 70
Ненадовић, Матеја 44, 56, 58, 90
Несиба, Ката 112-114
Нинковић, Нићифор 30
Новаковић, Стојан 57
Обрадовић, Доситеј 22-23
Обреновић, Анка 30-40
Обреновић, Јеврем 31, 33-35, 38-
39, 43, 50
Обреновић, Јекатерина 34

- Обреновић, Јелена 34
 Обреновић, Јелисавета 43
 Обреновић, Јован 45, 50, 129
 Обреновић, Љубица 40-44, 65, 67, 136-137, 139
 Обреновић, Милан 39-40
 Обреновић, Милош 11, 15, 29, 35, 38-39, 43-45, 50-51, 55, 59-60, 62-65, 72-75, 94-108, 111-113, 118, 120-131, 135-137, 139, 142-143, 148
 Обреновић, Милош, син Јеврема Обреновића 34
 Обреновић, Перка 42
 Обреновић, Симка 34, 38
 Обреновић, Стана 34
 Обреновић, Томанија 31, 33
 Павковић, Никола Ф. 47, 53, 144
 Павловић, Мелентије, архимандрит 44
 Павловић, Теодор 36
 Пантелић, Гаја 85
 Парду, Џулија 21
 Перуничкић, Бранко 14
 Петрија 44, 65, 136, 139
 Петровић, Вељко 81
 Петровић, Карађорђе 11, 30, 45, 50, 72, 77, 80, 85, 89, 92, 135
 Петронијевић, Аврам 124, 126
 Пирх, Ото Дубислав 41-42
 Пљакић, Антоније 80-81
 Поповић, Милутин А. 147
 Прелић, Петар 78
 Прозоровски, Александар Александрович 57
 Радишић, Вукашин 37
 Радојковић, Милета 29, 105, 121, 123-126, 128
 Радоњић, Миљко 57
 Рихтер, Вилхелм 21
 Родофиникин, Константин Константинович 82
 Рот, Клаус 25
 Саид, Едвард 18
 Санд, Жорж 33
 Симић, Алекса 130
 Стејић, Јован 35
 Стефановић, Стефан Тенка 63
 Стојадиновић, Милица Српкиња 147
 Стојановић, Исидор 36
 Стојићевић, Милош Поцерац 78
 Стојковић, Миленко 82-83
 Суботић, Јован 36
 Суботић, Савка 147
 Тимотијевић, Мирослав 32
 Тирол, Димитрије 34-36
 Тирол, Христина 34-35, 38
 Томић, Светлана 147
 Уркварт, Дејвид 39
 Хаџић, Јован 34, 43
 Хоџес, Џорџ 34, 43
 Цвејић, Небојша 78
 Цветковић, Јосара 147
 Шлезингер, Јосиф 34
 Шљивић, Живко 86

Белешка о аутору

Мирослав М. Поповић рођен је у Београду 1981. године, где је завршио основну школу и гимназију, те дипломирао на Одељењу за историју Филозофског факултета у Београду 2005. године. На истом факултету одбранио је магистарски рад 2008, и докторску тезу 2014. године. Запослен је у Библиотеци Одељења за историју Филозофског факултета у Београду од 2011. године. Положио је стручне испите за звање архивисте и библиотекара. Од 2019. године је и научни сарадник. Објавио је монографије *Српска краљица Јелена између римокатоличанства и православља* (2010), *Фрајри и јереси: духовни покрети на Западу дванаестог и тринаестог века* (2011), *Судство у Кнежевини Србији 1838-1869: организација и основе судског послова* (2016), *Шест уредника Римокатоличке цркве (12-16. век)* (2017), *О светима, Цркви и Христу: описи из историје хришћанства* (2019), *Стефан Драгућин – верска политика и култура: прилози за биографију* (2020), *Судска и извршна власт у Крушевцу 1840-их: прилози за историју* (2020), *Из црквене историје и историје историографије* (2022), *Жена у Србији између правде и кривице: кривична дела и женски дискурс (1815-1839)* (2022). Аутор је већег броја радова из области историје српског правосудја у 19. веку, историје Римокатоличке цркве 12-17. века, историје историографије, те српске историје 13. и почетка 14. века. У последње време бавио се и положајем жена у српском друштву за време Првог српског устанка и прве владавине кнеза Милоша Обреновића, те стањем у српским затворима у 19. веку.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

343.211.3-055.2(497.11)"1804/1839"

ПОПОВИЋ, Мирослав М., 1981-

Између правде и кривице : жена у српском друштву и кривична судска пракса (1804–1839) / Мирослав М. Поповић. - Крушевац : Историјски архив : Удружење за културу и уметност Логос, 2023 (Београд : АТЦ). - 174 стр. : илустр. ; 21 cm

Тираж 300. - Белешка о аутору: стр. [175]. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија: стр. 154-161. - [Summary]: Between justice and guilt. - Регистар.

ISBN 978-86-80836-53-9 (ИА)

а) Жене -- Кривичноправни положај -- Србија -- 1804-1839

COBISS.SR-ID 115337225